

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК МВС УКРАЇНИ

О. О. Іллюк

**ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР
ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ:
ЗМІСТ, ОЦІНЮВАННЯ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ**

Монографія

Харків
2012

УДК 37.011
ББК 68.68
І-44

*Рекомендовано до видання Вченою радою Академії внутрішніх військ
МВС України (протокол № 20 від 29.06.2011 р.)*

Рецензенти:

доктор психологічних наук, професор **В. В. Стасюк**
(Національний університет оборони України)
доктор військових наук, професор **Г. А. Дробаха**
(Академія внутрішніх військ МВС України)
доктор філософських наук, професор **О. Ю. Панфілов**
(Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба)

Іллюк, О. О.

І-44 Людський фактор військових формувань: зміст, оцінювання та прогнозування [Текст] : монографія / О. О. Іллюк. – Х. : Акад. внутрішніх військ МВС України, 2012. – 252 с.

ISBN 978-966-8671-24-1

Виявлено та розкрито методологічні засади людського фактора (людського потенціалу) військових формувань та його складників – морального духу і морально-психологічного стану особового складу.

Розроблено: методику оцінювання морального духу особового складу; методику оцінювання морально-психологічного стану особового складу; методику оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу.

Для командирів (начальників), офіцерів органів виховної роботи, викладачів, слухачів, курсантів, студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу вищих навчальних закладів.

ISBN 978-966-8671-24-1

УДК 37.011
ББК 68.68

© Іллюк О. О., 2012
© Академія внутрішніх військ
МВС України, 2012

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку Української держави перед народом і владою постали складні завдання протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам. Виконання цих завдань передбачає створення різних силових структур, серед яких провідна роль належить військовим формуванням. Успішну діяльність військових формувань обумовлюють кількісні та якісні характеристики їх бойового потенціалу, до складу якого входять люди, озброєння, техніка та матеріальні ресурси. Серед них основним складником є люди, без яких інші компоненти бойового потенціалу залишатимуться купою металу.

Для повного і якісного виконання поставлених службово-бойових (навчально-бойових) завдань особовий склад повинен мати комплекс різноманітних якостей. Тому проблеми сутності, змісту, оцінювання, прогнозування та формування якостей особового складу є предметом дослідження великої кількості наукових праць та навчальної літератури. У цілому ці роботи складають яскраву і складну мозаїку, яка, на жаль, не є зрозумілою всім сюжетною композицією, вона скоріше нагадує полотна Пікасо та інших художників-абстракціоністів. Наслідком такого стану є відсутність єдиних підходів до розуміння сутності багатьох наукових категорій, їх логічного обсягу та підпорядкованості. Все це створює плутанину у теорії і практиці та напруження у взаємовідносинах між науковцями. Проблема, напевне, не стільки в особистісних якостях окремих науковців, скільки в їх намаганнях розкрити безмежну палітру кольорів і відтінків об'єктивної дійсності через вузький спектр і обмежені можливості конкретних наук.

Таке завдання під силу лише філософії. Тому що “філософське” – означає максимально універсальне, всеохоплююче, ґрунтовне, фундаментальне, суттєве [1: 9]. Зважаючи на це, у першому розділі даної праці проведено науково-теоретичний аналіз існуючих підходів щодо змісту людського фактора, розкрито філософські методологічні засади визначення сутності, змісту та внутрішньої структури людського фактора військових формувань, його складників: морального духу і морально-психологічного стану особового складу.

У другому розділі розкрито науково-теоретичні засади морального духу особового складу, визначено його сутність,

розкрито внутрішню структуру, критерії, наведено математичний апарат оцінювання.

У третьому розділі досліджуються науково-теоретичні основи морально-психологічного стану особового складу, визначено його сутність, розкрито зміст, критерії та математичний апарат оцінювання.

У четвертому розділі проаналізовано науково-теоретичні дослідження та існуючі підходи до визначення сутності оцінювання психогенних втрат і психологічної безпеки особового складу, розглянуто теоретичні і практичні проблеми оцінювання психологічного захисту, психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу на основі морального духу і морально-психологічного стану особового складу під час повсякденної життєдіяльності, запропоновано підхід до оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах.

Теоретичні положення категорій: людський фактор військових формувань, моральний дух, морально-психологічний стан, психологічні втрати і психологічна безпека особового складу реалізовано у системі практичних дій посадових осіб з їх оцінювання та прогнозування.

Здійснено інтерпретацію показників рівнів людського фактора частин і підрозділів, морального духу, морально-психологічного стану, психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу у контексті готовності військовослужбовців до виконання службово-бойових завдань та рекомендацій командирам і начальникам щодо застосування особового складу в елементах бойового порядку та ін.

У додатках наведено методичні матеріали: питальники, формалізовані документи, зразки розрахунків, оформлення звітів, таблиць за результатами досліджень та ін.

Для уніфікації роботи посадових осіб і скорочення часу на проведення математичних розрахунків розроблено програми автоматизованого розрахунку рівня морального духу, морально-психологічного стану, психологічних втрат, психологічної безпеки особового складу та людського фактора частин і підрозділів, які у вигляді файлів додаються до монографії.

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРА (ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ) ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ ТА ЙОГО СКЛАДНИКІВ – МОРАЛЬНОГО ДУХУ І МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ

1.1. Науково-теоретичний аналіз існуючих підходів щодо змісту людського фактора військових формувань

У сучасних умовах категорія “людський фактор” головним чином використовується у двох значеннях: по-перше, для характеристики взаємодії складної системи “людина – техніка” як причина (детермінант, чинник) якогось явища, найчастіше негативного (дорожно-транспортна пригода, аварія літака тощо), і, по-друге, як інтегральна сукупність і показник якісних характеристик людського складника бойового потенціалу військових формувань. У цьому дослідженні категорія “людський фактор” розглядається у межах другого значення.

Значний внесок у формування загальної думки щодо розуміння сутності та змісту людського фактора належить В. П. Каширину [2]. Він характеризує людський фактор як *реально діючу* сукупність духовних і фізичних сил підрозділу, частини та окремих військовослужбовців. Ті самі духовні й фізичні сили на *рівні можливостей* частини, підрозділу В. П. Каширин узагальнює категорією “людський потенціал” військових формувань.

На думку В. П. Каширина, під впливом певних обставин ті або інші компоненти та грані *людського потенціалу* актуалізуються і проявляються, стаючи реально діючими силами. Це і є *людський фактор* як сила, що визначає поведінку й діяльність військовослужбовців, успішність та якість виконання ними поставлених завдань.

В. П. Каширин стверджує, що провідну роль у людському потенціалі й у людському факторі відіграє духовна сторона – те, що прийнято називати *моральним духом* військ (сил, флоту), особового складу підрозділу, частини.

На думку В. П. Каширина, моральний дух військ (сил, флоту) має дві взаємозалежні сторони: *статичну, відносно стійку* – духовний, морально-психологічний потенціал підрозділу, частини, як *сукупність духовних можливостей* особового складу, ступінь його

політичної, моральної, правової та ін. свідомості, компетентності, військово-професійної підготовленості, які можуть бути перетворені у фактор досягнення перемоги в бою, війні, виконання військовими формуваннями поставлених військово-службових та інших завдань; *динамічну* – морально-психологічний стан особового складу підрозділу, частини як ту або іншу ступінь реалізації та прояву морально-психологічного потенціалу військовослужбовців під час виконання конкретних бойових й інших військово-службових завдань (рис. 1.1).

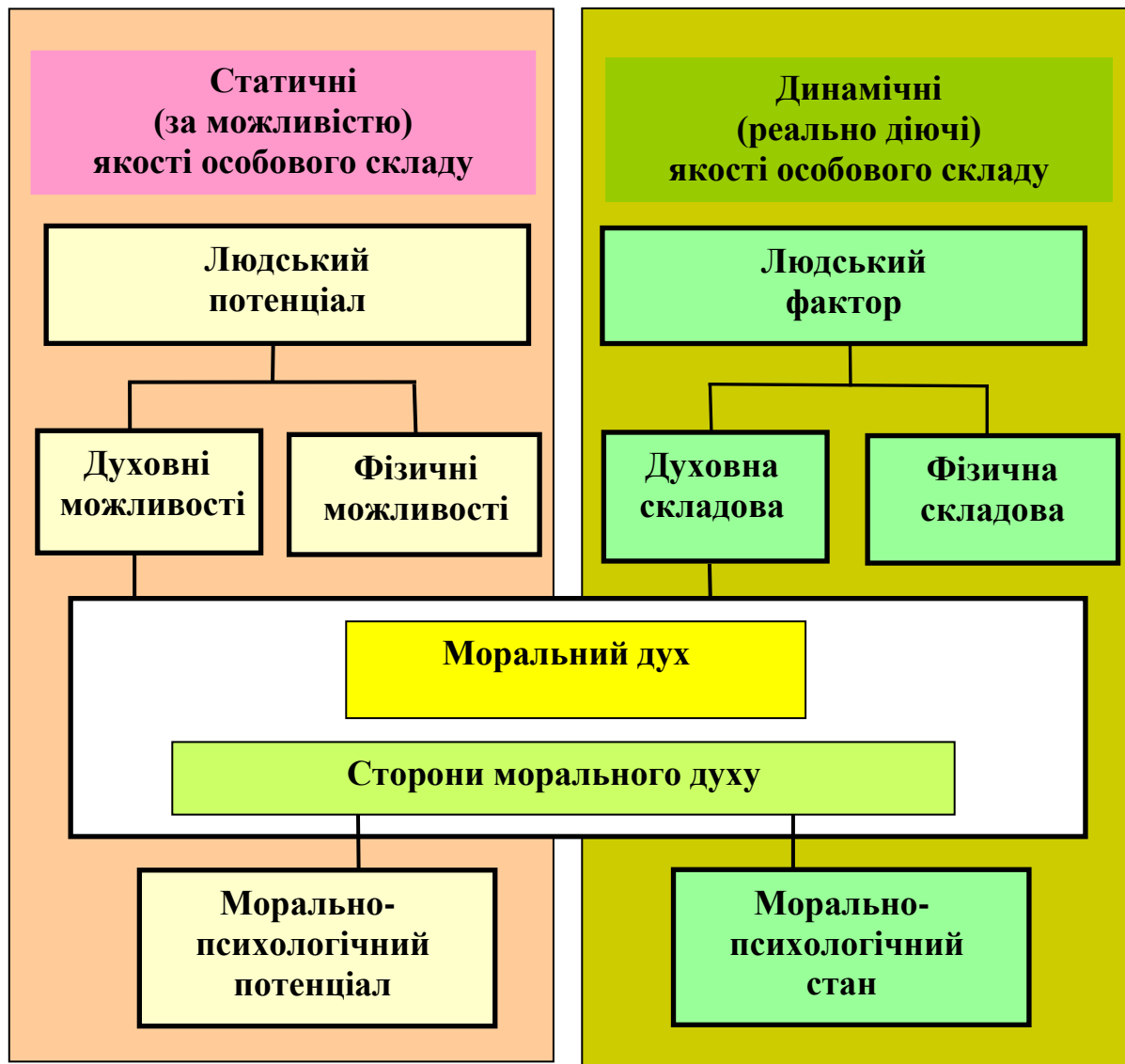

Рис. 1.1. Класифікація якостей особового складу за В. П. Кашириним

Як бачимо, В. П. Каширин загальні якості особового складу визначає на двох рівнях: на *рівні можливостей* і на *рівні реальної дії*. Якості особового складу, визначені на рівні можливостей, автор позначає категорією “людський потенціал”, а

якості особового складу, визначені на рівні реальної дії, узагальнює категорією “людський фактор”. За В. П. Кашириним, людський потенціал та людський фактор включають: духовні сили особового складу і фізичні сили особового складу.

Духовну сторону людського потенціалу (на рівні можливостей) як і людського фактора (на рівні реальної дії) В. П. Каширин називає “моральним духом” особового складу. За логікою автора моральний дух має дві сторони: духовний, морально-психологічний потенціал як сукупність духовних можливостей особового складу і морально-психологічний стан як сукупність реалізації, прояву морально-психологічного потенціалу.

Проте, здійснюючи зазначену класифікацію, В. П. Каширин жодним словом не обмовився про методологічні засади розподілу духовних якостей особового складу на статичні і динамічні. Залишається також відкритим питання про умови, критерії, ознаки, час (мить) актуалізації (трансформації) людського потенціалу у людський фактор, а морально-психологічного потенціалу у морально-психологічний стан.

Зважаючи на зазначене вище, можна дійти таких висновків:

По-перше, категорію “моральний дух” автор застосовує для характеристики якостей особового складу як на рівні можливостей (людський потенціал), так і на рівні реальної дії (людський фактор). Категорія ж “морально-психологічний стан” у наведеній класифікації використовується лише для узагальнення якостей особового складу на рівні реальної дії, незважаючи на те, що у кінцевому значенні, за В. П. Кашириним, через цю категорію виражаються всі духовні якості особового складу, у тому числі і моральний дух військовослужбовців.

Зазначеним положенням логічний обсяг підлеглого поняття (морально-психологічний стан) вирівнюється з логічним обсягом підпорядковуючого поняття (моральний дух). Це є свідченням порушення логічних відносин між поняттями. Підлегле поняття завжди має менший логічний обсяг ніж підпорядковуюче. Підлегле поняття включає у свій зміст всі ознаки підпорядковуючого; все, що стверджується про підпорядковуюче поняття (роду), стосується і підлеглого (виду). Проте сказане про підлегле поняття не повністю поширюється на підпорядковуюче, так як містить специфічні ознаки, які не входять у зміст підпорядковуючого поняття [3: 50].

По-друге, якщо людський потенціал – це якості особового складу на рівні можливостей, і він включає моральний дух, який

характеризує їх якості на рівнях можливостей і реальної дії, то заявленій тезі (у даному контексті) згідно з правилами формальної логіки не відповідає сторона морального духу, що характеризує якості особового складу на рівні реальної дії, а саме морально-психологічний стан.

По-третє, це ж стосується і людського фактора, який характеризує якості особового складу на рівні реальної дії. Якщо людський фактор включає моральний дух, що характеризує якості особового складу на рівнях можливостей і реальної дії, то заявленій тезі (у даному контексті) не відповідає сторона морального духу, яка характеризує якості особового складу на рівні можливостей, тобто морально-психологічний потенціал.

По-четверте, якщо людський потенціал і людський фактор характеризують якості особового складу лише на рівні можливостей або на рівні реальної дії, то як вони обидва можуть включати моральний дух, що характеризує якості на рівні можливостей і на рівні реальної дії?

Класифікацію духовних якостей особового складу, наведену В. П. Кашириним, можна порівняти з класифікацією такої характеристики двигуна внутрішнього згорання, як потужність. Це коли потужність непрацюючого двигуна назвати другою категорією, а потужність того ж двигуна у працюючому стані назвати третьою категорією. Є очевидним, що від такої класифікації користі мало. Вона створює лише плутанину і проблеми у сприйнятті, розумінні і дослідженні зазначених якостей.

За основу класифікації категорій В. П. Кашириним взято статично-динамічні характеристики якостей особового складу. Але при детальному аналізі цих категорій виявляється, що деякі категорії ділення, будучи супідрядними, мають як статичні, так і динамічні засади (“моральний дух”), а деякі лише динамічні або статичні (“морально-психологічний потенціал”, “морально-психологічний стан”), що є свідченням порушення важливого логічного правила ділення понять. *Члени ділення мають взаємно виключати один одного.* Згідно з цим правилом члени ділення мають бути супідрядними поняттями, їх логічні обсяги не повинні перетинатись (перехрещуватись) [3: 64]. А це означає, що помилки в теорії генеруватимуть помилки у результатах практичної реалізації

досліджень, які ґрунтуються на даних теоретичних засадах, і не можуть бути істинними [4: 366–371].

Зважаючи на те, що логічні обсяги категорій, які використовує В. П. Каширин у своєму теоретичному дослідженні, перетинаються, то очевидно йдеться про одні і ті ж якості особового складу, лише названі іншими категоріями. Ця думка знаходить підтвердження у праці А. Г. Караяні та І. В. Сиромятникова [5: 354], які стверджують, що явище, яке по-різному трактували (“моральна сила”, “моральний дух”, “моральний стан”, “політико-моральний стан”), сьогодні позначається як “морально-психологічний стан військ” і у своїх дослідженнях посилаються на В. П. Каширина.

Теоретичні та методичні підходи В. П. Каширина, що мають хибні методологічні засади, у сучасних умовах покладено в основу домінуючої парадигми визначення сутності, змісту та оцінювання основних якостей особового складу у контексті його готовності до виконання службово-бойових (навчально-бойових) завдань. Таку ж думку як і В. П. Каширин, стосовно взаємозв'язку категорій “моральний дух” і “морально-психологічний стан”, мають й інші науковці [6: 4, 43]. Слід визнати, що автор даної праці у публікації 1997 р. [7] також помилково вважав, що морально-психологічний стан є складником морального духу, а у 2002 р. висловлював думку, що морально-психологічний стан є критерієм оцінювання морального духу особового складу [8: 24]. Отже, назріла нагальна потреба у пошуку інших підходів, що відповідають вимогам як загальних, так і конкретних наук.

Проведене вище теоретичне дослідження на основі правил формальної логіки, яка є філософською наукою, свідчить про наявність суттєвих внутрішніх протиріч у підходах В. П. Каширина та інших науковців до визначення сутності, змісту, підпорядкованості й логічного обсягу таких наукових категорій, як “людський фактор”, “моральний дух” і “морально-психологічний стан”. Тому в основі класифікації наукових категорій, які характеризують фундаментальні якості особового складу і за своєю сутністю є метою морально-психологічного забезпечення дій військ, має бути не одна конкретна підстава (статично-динамічний підхід за В. П. Кашириним), а філософські положення, тобто універсальні, всеохоплюючі, ґрунтовні, фундаментальні, суттєві [1: 9], результати нейрофізіологічних досліджень головного мозку як матеріальної

основи свідомості людини та висновки нейропсихологів щодо психічних функцій півкуль головного мозку (див. рис. 1.2).

1.2. Методологічні проблеми визначення сутності людського фактора (людського потенціалу) військових формувань

Відмінність людини від тварин визначається її психікою. У тварин теж є психіка, але лише її нижчі форми. Яка ж природа психічного? Вона досить своєрідна. Психічне не існує у вигляді окремого предмета, чогось такого, що можна сфотографувати, зважити, піддати рентгенівському аналізу. Психічне є нематеріальне. Разом з тим воно не існує без свого матеріального носія, головного мозку. Психічне – це символічне, знакове відображення людиною світу, що нею сприймається і спирається на психофізіологічні процеси у структурі нервової системи. Психіка людини проявляється як безліч процесів і станів, які символічно представляють зовнішній світ [1: 193]. Аналізуючи сфери буття людини, В. А. Канке визначає два рівні її психіки, а саме: *чуттєвий і раціональний* [1: 192], що ним підтверджується і при аналізуванні чуттєвих та раціональних здібностей людини [1: 195–197]. П. В. Алексєєв і А. В. Панін також стверджують, що людина пізнає світ за допомогою своїх чуттєвих і раціональних здібностей [4: 283].

На думку П. В. Алексєєва і А. В. Паніна, термін “чуттєвий” багатозначний: він асоціюється не тільки з відчуттями як формою відбиття дійсності. Ми говоримо про “чуттєвий” як про “сентиментальний”, “чутливий”, “пристрасний”, “інтуїтивний”. Але річ не стільки у багатозначності, скільки у тому, що у терміні “почуття” нерідко поєднують емоції й *сенситивну* здатність людини. Очевидно, правильніше поділяти чуттєве на чуттєво-емоційне й чуттєво-сенситивне. У перекладі з латинського *sensitiv* – сприймаючий почуттями. Тому здатність людини отримувати інформацію про об’єкти за допомогою органів почуттів згадані вчені називають чуттєво-сенситивною здатністю або чуттєвим (конкретно-чуттєвим) пізнанням [4: 284]. Чуттєве пізнання здійснюється у трьох формах: відчуттях, сприйняттях та уявленнях. Відчуття – це найбільш елементарна форма чуттєвого пізнання. Сприйняття є цілісним і разом з тим структурованим символом (образом), який складається із кількох відчуттів. Уявлення – образ того, що було раніше сприйняте чи створене уявою [1: 195].

Однак чуттєве пізнання дає знання лише про зовнішні властивості предметів, про окремі конкретні речі. Узагальнення сприймань і уявлень, проникнення у сутність речей, пізнання законів природи і суспільства людина здійснює за допомогою абстрактного мислення (мислення абстрактне, понятійне, *раціональне*, логічне – терміни тотожні), що складає другий ступінь пізнання дійсності [9: 290]. Раціональне пізнання здійснюється у формі поняття, судження і умовиводу [1: 196]. Поняття – це форма мислення, в якій відображаються суттєві і відокремлювальні ознаки предмета або класу однорідних предметів [9: 291]. Судження – це така форма мислення, в якій шляхом поєднання понять стверджується або заперечується будь-що про предмети чи явища. Умовивід – форма мислення, в якій з одного або кількох суджень за певними правилами отримують нове судження, що з необхідністю чи з певною ймовірністю випливає з них [9: 292]. Слово “раціональне” походить від *rationalis* – розум й означає розумовий, розумний. *Поняття “розумовий” охоплює й ту сферу чуттєво-сенситивного, котра пов’язана з мисленням на базі сприйняття і уявлення* [4: 317].

Продовжуючи тему чуттєвого і раціонального пізнання світу, В. А. Канке робить висновок про те, що чуттєве і раціональне пронизують одне одного, точно кажучи, вони нероздільні [1: 199]. Єдність чуттєвого і раціонального В. А. Канке пропонує позначати терміном “ейдос”, аргументуючи це тим, що в античній літературі під ейдосом часто розуміли те, що є в мисленні і разом з тим його можна побачити [1: 200].

Завершуючи аналіз пізнавальних здібностей людини, В. А. Канке визначає три сфери психіки людини, а саме: сферу несвідомого, сферу свідомого і сферу надсвідомого [1: 202].

Такий самий погляд на психіку людини був і у австрійського невропатолога, психіатра і психолога З. Фрейда (1856 – 1939). Він вважав, що психіка людини має три сфери: “Воно” – глибокий прошарок несвідомих потягів, де головує принцип насолоди; “Я” – сфера свідомого, посередник між несвідомим і зовнішнім світом, де діє принцип реальності. “Над-Я” – внутріособистісна совість, інстанція, що персоніфікує установки суспільства, свого роду суспільна цензура – це, так би мовити, соціальність усередині свідомості людини [4: 268].

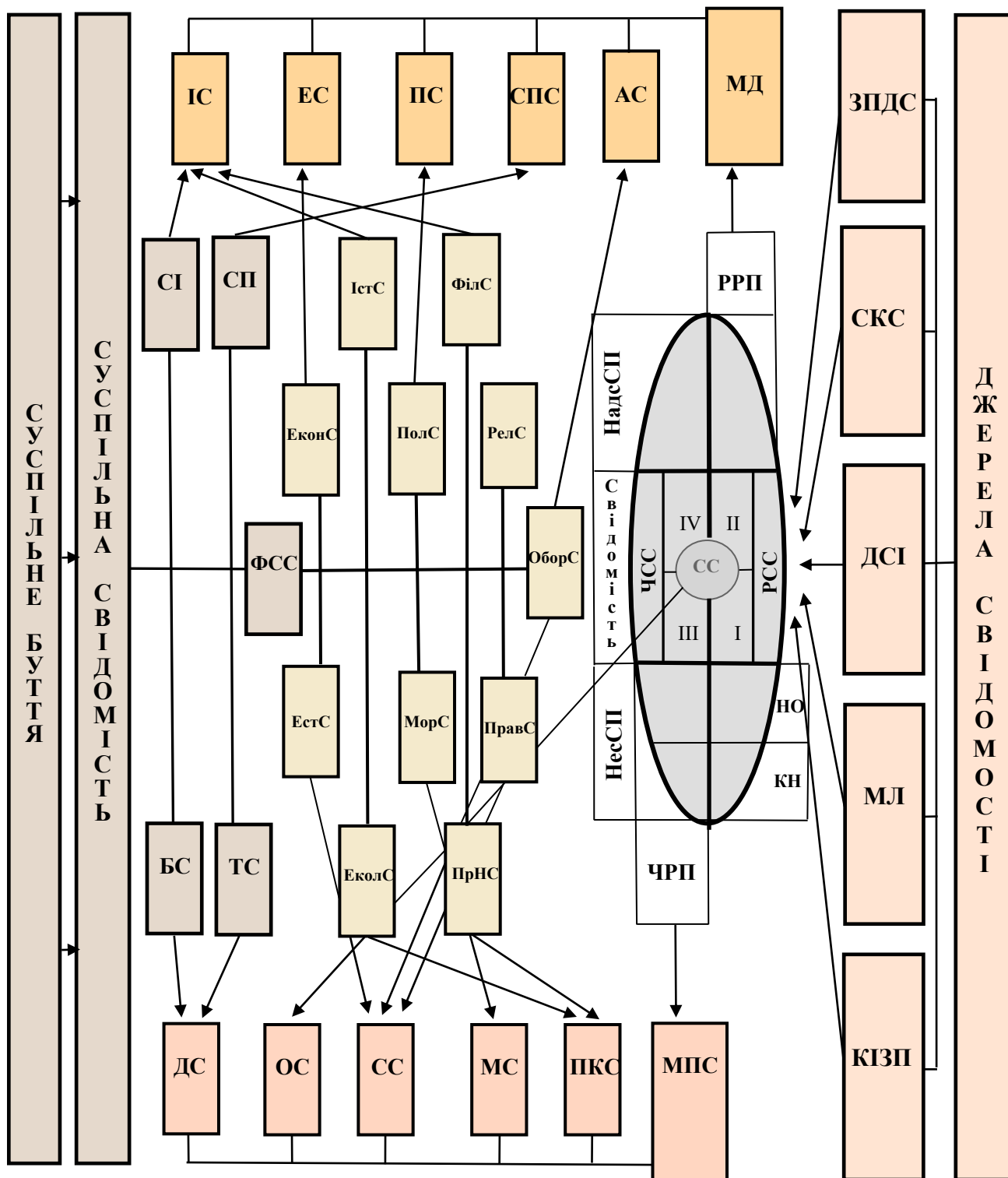

Рис. 1.2. Методологічні засади визначення сутності, змісту та оцінювання людського фактора (людського потенціалу) військових формувань і його складників – морального духу та морально-психологічного стану особового складу

Чуттєвий і раціональний рівні психіки людини та свідому, несвідому і надсвідому сфери психіки людини наочно відображено на рис. 1.2. На ньому психіка людини зображена у формі еліпса, який вертикальна лінія ділить на чуттєвий рівень психіки (ЧРП) і раціональний рівень психіки (РРП), а горизонтальні лінії її ділять на свідому сферу психіки (свідомість), несвідому сферу психіки (НесСП) і надсвідому сферу психіки (НадсСП).

Поділ психіки на два рівні підтверджено і нейрофізіологічними дослідженнями функцій головного мозку. Психічне, будучи нематеріальним, не існує без свого матеріального носія, головного мозку. Нейропсихологія співвідносить психічні функції з конкретними цілісними і локальними мозковими структурами [1: 193]. Вченими доведено, що ліва півкуля головного мозку людини відповідає переважно за раціональну (розумову) діяльність, а права – за чуттєву (емоційну) [10].

Функцією головного мозку є *свідомість* – вища, властива тільки людям і пов'язана з мовою функція мозку, що полягає в узагальненому й цілеспрямованому відбитті дійсності, у попередній уявній побудові дій і передбаченні їхніх результатів, у розумному регулюванні й самоконтролюванні поведінки людини [11: 350].

В. А. Канке стверджує, що свідомість людини може існувати у трьох формах, а саме – *раціональній* (РСС), *чуттєвій* (ЧСС) *та ейдетичній* [1: 204]. Психічні утворення, що є синтезом чуттєвого і раціонального, характеризуються цілісністю і інтегральною якістю [1: 199]. Інтеграл у математиці розглядають як цілу величину, суму своїх нескінченно малих величин [12: 245].

Цитуючи А. В. Іванова, П. В. Алексєєв і А. В. Панін, у структурі свідомості визначають ліву і праву половинки (рис. 1.2). Ліву половинку свідомості вони поділяють на два сектори. Сектор I є сферою *тілесно-перцептивних (чуттєво-сенситивних) здібностей* і отриманих на їх основі знань. До цих здібностей віднесені відчуття, сприйняття і конкретні уявлення. До сектора II належать *логіко-понятійні компоненти свідомості*. I і II сектори утворюють зовнішньопізнавальну (зовнішньопредметну) складову свідомості.

Права половинка свідомості також складається з двох секторів. Сектор III є *емоційним компонентом свідомості*. Він безпосередньо не зв'язаний із зовнішнім предметним світом. Це скоріше сфера особистісних, суб'єктивно-психологічних переживань, спогадів,

передчуттів із приводу ситуацій і подій, з якими стикалась, стикається або може зіткнутися людина.

Сектор IV може бути співвіднесений, за А. В. Івановим, із ціннісно-мотиваційним (*ціннісно-змістовним*) компонентом єдиного поля нашої свідомості. Метою й регуляторами буття цієї сфери свідомості є краса, правда й справедливість.

Як зауважує А. В. Іванов, запропоновану схему свідомості можна, за бажанням, співвіднести з фактом міжпівкульної асиметрії мозку, де зовнішньопізнавальному складнику свідомості відповідатиме діяльність лівої, “язикової”, аналітико-дискурсивної півкулі, а ціннісно-емоціональному компоненту свідомості – інтегративно-інтуїтивна робота правої півкулі [4: 256, 257].

У структурі свідомості Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний і В. П. Андрущенко визначають *емоційну* та *мотиваційно-вольову сфери*. Емоції – це відображення об’єкта у формі психічного переживання, хвилювання. Емоційну сферу складають почуття (радість, горе, любов, ненависть та ін.), афекти (лють, жах, відчай), пристрасті та самопочуття. Мотиваційно-вольова сфера свідомості складається із мотивів, інтересів, потреб суб’єкта в єдності зі здібностями у досягненні мети [13: 153].

На думку В. А. Канке, *почуття*, будучи феноменами ціннісних аспектів, виступають як *переживання*, які дозволяють суб’єкту зрозуміти особистісний зміст того, що відбувається. Безпосередні переживання значущості явищ і ситуацій виступають як *емоції*. Позитивні емоції – задоволення, радість, захоплення, любов та ін. Негативні емоції – острах, переляк, страх, ненависть, горе тощо. На емоції людини складний вплив справляє весь її життєвий досвід. Відомо чимало випадків, коли коротка звістка, часом виражена одним словом, спричиняла смерть людини [1: 214, 215].

Серед різноманітних ціннісних форм психіки людини найважливішою є *воля*, свідомо саморегуляція суб’єктом своєї діяльності, що проявляється як цілеспрямованість, рішучість, самовладання [1: 215].

Питання про природу волі у світовій філософській психології вирішувалось різним чином. Три головні сфери психічного, а саме – інтелектуальна, емоційна, вольова, були вперше виокремлені за часів античності у рамках спіритуалістичного напрямку. За уявленням Платона, людська душа складається з таких частин, як розумова, гнівна і хтивна. Саме гнівна душа, що переважає над іншими

частинами у людини, яка належить до спільності воїнів, є уособленням волі. Вона забезпечує ефективність дій воїна, зобов'язаного виконувати накази у складних умовах зовнішньої протидії. Така воля є свідомою духовною силою, яка слугує ствердженню розумових цілей.

За В. Іванніковим, під волею слід розуміти довільну форму мотивації зі створенням додаткового спонукання (гальмування) до суспільно-необхідної або соціально-контрольованої дії. Воля – це остання стадія в оволодінні людиною власними процесами, а саме в опануванні власним мотиваційним процесом. Воля – це довільне створення спонукання до дії через уявний мотив. Воля є не лише особливим способом мотивації, а її особливою формою – довільною мотивацією. Воля належить до особистісного рівня регуляції, який характеризується наявністю особистісного смислу, тобто *відображення у свідомості людини відношення мотиву до мети та умов дії*.

За К. Левіном, якщо поведінка взагалі є результатом розвантаження тієї енергії, джерелом якої є наші потреби, то воля – така поведінка, яка спирається на джерела енергії не природних потреб, а квазіпотреб. Ці квазіпотреб – уявні потреби, вони створюють напруження, яке й призводить до рішення. Д. М. Узнадзе вважав, що основою такої поведінки є настанова, яка робить її цілеспрямованою і впорядкованою.

У наведених вище визначеннях воля трактується як активність, як форма мотивації, як діяльність. Існують визначення, в яких вона постає і як *психічний процес свідомого керування діяльністю, який виявляється в подоланні труднощів і перешкод на шляху до мети* [14].

Продовжуючи аналіз структури свідомості, П. В. Алексєєв і А. В. Панін дійшли висновку, що свідомість людини поряд з *предметною свідомістю і свідомістю як переживанням* включає і *самосвідомість* (СС).

Вважається, що якщо предметна свідомість орієнтована на осмислення світу навколо людини, то самосвідомість суб'єкта робить об'єктом самого себе. Об'єктом аналізу при цьому стають власні уявлення, думки, почуття, переживання, вольові імпульси, інтереси, цілі, поведінка, дії, місце в колективі, родині, суспільстві та ін. [4: 259].

Формування СС ні в історії людства, ні в індивідуальному розвитку людини неможливе без соціального фактора, комунікацій, без відмежування себе від інших людей і водночас – без співвіднесення себе з ними, з їхніми життєвими позиціями, без оцінювання себе з позицій інших людей і суспільства. Таким чином, соціальність людини призводить до виникнення в її психічному світі самосвідомості.

Отже, самосвідомість має всі ознаки свідомості, які знаходяться в межах визначеної сутності свідомості, що міститься в психологічній і філософській літературі [4: 260].

Для розуміння сутності і структури свідомості великого значення мають *положення про джерела свідомості* (див. рис. 1.2). Відповідно до філософсько-реалістичного напрямку у розумінні джерел свідомості серед безлічі відомих і невідомих ще науці факторів, що обумовлюють зміст свідомості, виділяють такі.

Перше джерело свідомості – зовнішній предметний і духовний світ (ЗПДС); природні, соціальні і духовні явища відбиваються у свідомості у вигляді конкретно-чуттєвих і понятійних образів.

Другим джерелом свідомості є соціокультурне середовище (СКС), загальні поняття, етичні, естетичні установки, соціальні ідеали, правові норми, накопичені суспільством знання; засоби, способи, форми пізнавальної діяльності. Частина норм і заборон соціокультурного характеру транслюється в індивідуальну свідомість, стає (як “Над-Я”) частиною змісту цієї свідомості. Індивідуальна свідомість здатна підніматися завдяки цьому над конкретною ситуацією на рівень суспільного її усвідомлення і осмислення. Справедливим є твердження, що індивід дивиться на світ очима суспільства.

Третім джерелом свідомості виступає весь духовний світ індивіда (ДСІ), його власний унікальний досвід життя й переживань: за відсутності безпосередніх зовнішніх впливів людина здатна переосмислювати своє минуле, конструювати своє майбутнє та ін.; різні люди по-різному реагують на музику, живопис тощо, генеруючи специфічні переживання й образи. У динаміку процесу відбивання втягується, інакше кажучи, духовна реальність самої людини.

Четверте джерело свідомості – мозок людини (МЛ) як макроструктурна природна система, що складається з безлічі нейронів та їхніх зв'язків, яка забезпечує на клітинному (або клітинно-тканинному) рівні організації матерії здійснення загальних функцій свідомості. Не тільки умовно-рефлекторна діяльність мозку, а і його біохімічна організація впливають на свідомість та її стан. Для голодної

людини або такої, що протягом тривалого часу отримує неповноцінну їжу, навколишній світ може здаватися іншим, ніж для людини, яка нормально харчується. Інакше кажучи, фізіологічний і хіміко-біологічний стан мозку є одним з факторів, що впливають на характер сприйняття світу.

Джерелом свідомості є, ймовірно, і космічне інформаційно-змістовне поле (КІЗП), однією з ланок якого є свідомість індивіда. У наш час все більше результатів дослідів підтверджують гіпотезу про хвильову квантовомеханічну природу мозку. Дослідники дійшли висновків: мозок являє собою космічну систему, що бере для своєї роботи енергію безпосередньо із Всесвіту, причому шкіра використовується як механізм захоплення цієї енергії; мозок зв'язаний з біосферою планети і, отже, з усім Всесвітом двома каналами зв'язку – енергетичним та інформаційним. Звідси можуть випливати наслідки, що стосуються не тільки участі інформації індивіда в загальносвітовому інформаційному процесі, але й впливу інформації померлих предків на свідомість живих людей (через сферу несвідомого).

У процесі формування актуального змісту свідомості всі зазначені її джерела взаємозалежні. При цьому зовнішні джерела переломлюються через *внутрішній світ людини*; далеко не все, що йде ззовні (припустимо, від суспільства), включається у свідомість.

Отже, джерелом свідомості є реальність (об'єктивна і суб'єктивна), відображена людиною за допомогою високоорганізованого матеріального субстрату – головного мозку, у *системі надособистісних форм суспільної свідомості* [4: 261 – 263].

Свідомість не вичерпує всього багатства психічного життя людини. Поряд зі свідомістю у психіці людини існує сфера несвідомого [4: 266].

Несвідоме – це сукупність психічних явищ, станів і дій, які знаходяться поза сферою розуму, несвідомих, таких що не піддаються, принаймні в цей момент, контролю з боку свідомості. Несвідомими є *сновидіння, гіпнотичний стан, сомнамбулізм, стан неосудності, а також інстинкти та запорогові почуття* [4: 266].

Так звані *автоматизми й інтуїція* можуть зароджуватися за допомогою свідомості, але потім поринати у сферу несвідомого. Автоматизми – досить складні дії людини, які спочатку контролюються свідомістю, а потім у результаті тривалого тренування й багаторазового повторення набувають несвідомого характеру, виходять з-під контролю (навички гри на музичних інструментах, спортивне плавання, їзда на

велосипеді, рутинні трудові операції та ін.). Такими автоматизмами наповнене все наше життя. Серед підсистем несвідомого важливе місце займає *установка, стан готовності, схильності суб'єкта до певної активності* у певній ситуації [4: 266, 267].

Структури несвідомого різняться також ступенем своєї близькості до свідомості. Вирізняють навіть особливий шар або рівень несвідомого, який називають *підсвідомим*; до нього входять психічні явища, пов'язані з переходом з рівня свідомості на рівень автоматизму.

Приклади автоматизмів добре ілюструють охоронну функцію несвідомого (підсвідомого). Завдяки несвідомому зменшується навантаження на свідомість і збільшуються творчі можливості людини.

Несвідоме може спрямовувати поведінку людей і певним чином впливати на свідомість. Так, у деяких закордонних кінотеатрах під час сеансу показували спеціальні кадри, що рекламували який-небудь товар. Такі кадри з'являлися на екрані на час, що не сприймає людське око (менше 0,05 с), і не заважали перегляду фільму. Глядачі не бачили цих сублімарних кадрів, вони сприймалися підсвідомо і потім впливали на поведінку людей після сеансу. Попит на рекламовані товари у тих, хто відчув таке навіювання, підвищувався майже у два рази порівняно зі звичайним [4: 267].

На базі великого дослідного матеріалу З. Фрейд дійшов висновку про істотно важливу, а іноді навіть вирішальну роль несвідомого (особливо в етіології деяких психічних захворювань). Ті або інші комплекси, які складаються під впливом різних факторів у житті людини (комплекс провини й ін.), витісняються зі свідомості у сферу несвідомого і можуть потім бути причиною психічних хвороб. *Необхідно знайти засоби визначення конкретного комплексу, виявити його, довести до усвідомлення пацієнтом, і тоді хвороба буде вилікувана.* Розроблений З. Фрейдом метод виявлення комплексів, метод терапевтичного лікування, був названий *психоаналітичним* [4: 268].

Глибшу диференціацію несвідомого дав швейцарський психолог і психіатр К. Г. Юнг (1875 – 1961) – послідовник й учень З. Фрейда. Він виділив, крім *особистісного несвідомого* (ОН) як відображення у психіці індивідуального досвіду за З. Фрейдом, ще глибший шар – *колективне несвідоме* (КН), що є відображенням досвіду попередніх поколінь. За Юнгом, його змістом є загальнолюдські прообрази-архетипи [15: 300, 301]. Несвідоме як сукупність архетипів є осадом усього, що було пережито людством, аж до його найтемніших початків

[4: 271]. Завдяки архетипам здійснюється смисловий зв'язок епох і генерацій, підтримується духовна цілісність культур [15: 301].

Отже, несвідоме і свідоме є двома відносно самостійними сторонами єдиної психічної реальності людини; між ними достатньо часто виникають протиріччя, часом конфлікти, але вони взаємозалежні, взаємодіють між собою і здатні досягати гармонійної єдності. У несвідомому зосереджені багаті можливості для раціоналізації людської життєдіяльності, особливо це стосується творчої діяльності суб'єкта. Свідомість, живлячи і значною мірою формуючи несвідоме, у цілому здатна його контролювати, а також визначати загальну стратегію поведінки людини. І хоча поведінка людини, особливо соціальна, визначається свідомістю, усвідомлена поведінка не вичерпує всіх поведінкових актів, у ній залишається місце й несвідомому [4: 272].

Надсвідоме базується на свідомому. Воно співвідноситься з процесами духовної творчості [1: 205].

Наведене дослідження дає підставу зробити такі висновки.

Перший. Психіка людини має раціональний і чуттєвий рівні, а свідомість як вища властивість психіки людини має дві половинки (сфери) й існує у трьох формах: раціональній, чуттєвій та ейдетичній.

Другий. Головною метою і регулятивом раціональної (мотиваційно-вольової) сфери (половинки) свідомості (РСС) є істина як форма узгодження думки з предметною дійсністю [4: 256, 257], відповідність образу (відбитка) його прототипу. Раціональна сфера свідомості, яку Л. В. Губський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко називають мотиваційно-вольовою [13: 153], дає підстави стверджувати про наявність у військовослужбовців раціональних (мотиваційно-вольових) якостей. ***Раціональні (мотиваційно-вольові) якості*** особового складу можна встановити через визначення відповідності суспільного буття осуспільненим інтересам особового складу за структурою суспільної свідомості, яка (відповідність) відображається на раціональному рівні психіки людини і спонукає військовослужбовців до виконання військового обов'язку. У словнику психічні здібності (свідомість, мислення), що спонукають до дій, до діяльності, начало, яке визначає поведінку, дію, тлумачиться як “дух” [12: 177]. Для відмежування поняття “дух” від його релігійно-містичного значення (безтілесна, надприродна істота) [12: 177] як допоміжний чинник використовується поняття “моральний” – той, що пов'язаний з духовним життям людини [16: 540]. Отже, категорія “моральний дух” (МД) є відображенням якостей особового складу,

що формуються переважно у раціональній (мотиваційно-вольовій) сфері свідомості особового складу.

Третій. Головним регулятивом і метою чуттєвої сфери свідомості є те, що З. Фрейд свого часу назвав “принципом задоволення” і цінності (красота, правда і справедливість) як форма узгодження предметної дійсності з нашими духовними цілями і значеннями [4: 257]. Чуттєва сфера свідомості дає підстави стверджувати про наявність у військовослужбовців чуттєвих якостей. **Чуттєві якості особового складу можна встановити через визначення відповідності предметної дійсності, суспільного буття, особистісних якостей особистісним інтересам людини, яка (відповідність) виражається у формі задоволення на чуттєвому рівні її психіки.** Задоволення чи незадоволення генерують у людини відповідні душевні переживання. Категорію “переживання” багато військових психологів розглядають як психологічні стани [17: 5]. Душевні переживання особового складу проявляються у моральній діяльності [18: 16]. Отже, категорія “морально-психологічний стан” є відображенням чуттєвих якостей особового складу, що формуються переважно на чуттєвому рівні психіки, який А. В. Іванов називає *ціннісно-емоційним* компонентом свідомості [4: 256, 257], і проявляються у моральній діяльності військовослужбовців.

Четвертий. Зважаючи на те, що раціональні (мотиваційно-вольові) якості особового складу позначаються категорією “моральний дух”, чуттєві (емоційні) – категорією “морально-психологічний стан”, закономірно їх *ейдетичні якості* (єдність раціональних і чуттєвих якостей) позначати категорією “людський фактор”, яку вже тривалий час використовують науковці і практики. Однак, зважаючи на те, що важливим складником бойового потенціалу [12: 561] військових формувань є люди, буде логічним ейдетичні якості особового складу позначати і категорією “людський потенціал”. Поняття “потенціал” у словнику тлумачиться як “приховані здібності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов” [16: 1087]. У вираженні єдності раціональних (мотиваційно-вольових) і чуттєвих (емоційних) якостей категорії “людський фактор” і “людський потенціал” є тотожними, їх логічні обсяги і зміст повністю збігаються. “Людський фактор” (“людський потенціал”) є родовою категорією відносно видових категорій “моральний дух” і “морально-психологічний стан”, а

останні є категоріями супідрядними, тобто їх логічні обсяги не перетинаються [3: 64].

Отже, *людський фактор (людський потенціал)* військових формувань – це сформована об'єктивною дійсністю інтегральна єдність раціональних (мотиваційно-вольових) і чуттєвих (емоційних) якостей особового складу, які спонукають військовослужбовців до виконання військового обов'язку, впливають на їх стан і поведінку, визначають готовність особового складу до виконання службово-бойових завдань та застосування в елементах бойового порядку.

П'ятий. Методологічними засадами сутності людського фактора (людського потенціалу) військових формувань та його складників – морального духу і морально-психологічного стану особового складу, є такі положення: раціональний і чуттєвий рівні відображення психікою людини об'єктивної дійсності; раціональний і чуттєвий рівні психіки людини; раціональний і чуттєвий розподіл функцій півкуль головного мозку людини; структурні компоненти психіки людини (свідомість, несвідоме і надсвідоме); раціональна (мотиваційно-вольова), чуттєва (емоційна) та ейдетична форми свідомості людини; визначення структурним компонентом свідомості людини самосвідомості; джерела свідомості людини; особливості структурних компонентів несвідомого у психіці людини і їх вплив на свідомість; суспільна природа свідомості людини; структура (компоненти) суспільної свідомості.

1.3. Теоретичні аспекти змісту та оцінювання людського фактора (людського потенціалу) військових формувань

Як було зазначено вище, методологічним визначенням сутності морального духу і морально-психологічного стану є відображення у раціональній і чуттєвій сферах свідомості військовослужбовців відповідності суспільного буття їх осуспільненим особистісним інтересам, систематизованим за суттєвими ознаками компонентів суспільної свідомості. Інтереси особистості у різних умовах можуть бути різними, але інтерес як такий притаманний їй завжди. Основою інтересів людини є її потреби. Інтереси, як і потреби, є рушійною силою діяльності, поведінки і вчинків людей. Вони, за Гегелем, рухають народами. Тому для розуміння сутності практичних дій людей треба відшукати справжні інтереси дійових осіб [13: 309].

Зважаючи на таке доцільно дослідити діалектичний взаємозв'язок суспільного буття і суспільної свідомості та розглянути їх структуру.

Суспільне буття – це об'єктивна реальність, що включає конкретні форми життєдіяльності людей і відповідні форми соціальних зв'язків і відносин [19: 267]. Відображенням суспільного буття є суспільна свідомість, яка підпорядкована суспільному буттю. *Суспільна свідомість* – це сукупність ідей, теорій, концепцій, поглядів, норм і уявлень, в яких відображається суспільне буття конкретного суспільства на певному етапі його історичного розвитку і які визначають зміст і спрямованість життя та діяльності людей [9: 532]. Яке буття людей, така і їх свідомість і навпаки [19: 263]. Зміст свідомості визначається специфікою тих суспільних відносин, в яких людина живе, тому її свідомість є суспільною [19: 260]. Суспільна свідомість – це масовидна свідомість, надіндивідуальна, загальна [19: 261].

У сучасній соціальній філософії виділяють такі сторони (елементи) суспільної свідомості: буденна і теоретична свідомість, суспільна психологія та ідеологія, форми суспільної свідомості (ФСС) [20].

Буденна свідомість (БС) притаманна всім людям. Вона формується у процесі їх щоденної практичної діяльності на основі їх емпіричного досвіду, тобто повсякденної життєвої практики, і являє собою стихійне відображення людьми всього процесу суспільного життя без будь-якої систематизації явищ і розкриття їх сутності. Чим нижчий освітній рівень людей, тим більшою мірою процес відображення явища суспільного життя відбувається на рівні буденної свідомості. У буденній свідомості, яка базується на повсякденному життєвому досвіді, знаходиться велика кількість корисних відомостей, конче необхідних для орієнтації людей в оточуючому світі, для їх виробничої та іншої діяльності. Разом з тим у буденній свідомості багато ілюзій, неточних і навіть помилкових суджень та забобонів.

Теоретична свідомість (ТС), на відміну від буденної, є усвідомленням явищ суспільного життя через розуміння їх сутності та об'єктивних законів розвитку. Це стосується економічної, соціальної, політичної та духовної сфер життя суспільства. Тому теоретична свідомість – це більш високий, порівняно з буденним, рівень суспільної свідомості.

Своєрідними структурними елементами суспільної свідомості є також суспільна психологія та ідеологія.

Суспільна психологія (СП) – сукупність емоційних станів соціальних груп, їх переживань і світовідчуттів, їх радощів і турбот, ритуалів та традицій. До якої б суспільної групи не належала людина, вона має вроджені потяги, природні за своєю основою. Ними є реакція на самоствердження, статевий, батьківський, оборонний та стадний інстинкти. Ці потяги проявляють себе і в груповій поведінці. У стані безладу, паніки, мітингової анархії, самосуду, розбурханого натовпу, заклопотаності черги, масової ейфорії індивідуальні потяги багаторазово посилюються й поширюються на великі маси людей. Об'єднані обмеженим простором і часом люди спільно переживають неспокій і страх, надію і відчай, радість і горе, розчарування й агресію, любов і ненависть, захоплення й солідарність.

Соціальна психологія визначає необхідність оцінювання соціально-психологічних явищ у військових колективах, таких як громадська думка, колективний настрій, традиції та взаємовідносини.

Суспільна ідеологія (СІ) як компонент суспільної свідомості відображає об'єктивні потреби та інтереси різних соціальних груп, націй, але на більш високому рівні [20]. Ідеологія – це система поглядів, ідей та теоретичних принципів, що відображають економічну та політичну мету певної соціальної спільності людей або суспільства, спрямована на збереження або заміну існуючого соціального устрою.

Змістом ідеологічного відображення дійсності виступають: теоретично систематизовані інтереси певних соціальних спільностей людей; обґрунтування інтересів різноманітних суспільних груп з позиції їх розуміння суті та змісту суспільного процесу; пошук шляхів досягнення та збереження існуючого положення певної групи в суспільстві, основ внутрішньої та зовнішньої політики; здійснення ідеологічного впливу на особистість і маси з метою формування відповідного типу свідомості і поведінки; проведення ідеологічної боротьби проти протилежних ідеологічних систем [9: 535].

Пізнавальними та практично важливими елементами структури суспільної свідомості є її форми. *Форми суспільної свідомості* – це відносно самостійні, більш або менш систематизовані за рівнями духовні утворення, що відображають певні сторони об'єктивного світу та суспільного буття [9: 539, 540].

Формами суспільної свідомості (див. рис. 1.2) є: моральна (МорС), політична (ПолС), правова (ПравС), історична (ІстС), економічна (ЕконС), філософська (ФілС), естетична (ЕстС), екологічна (ЕколС), релігійна (РелС) [20], природничо-наукова (ПрНС), оборонна (ОборС) [9: 541]. Кожна з них відображає відповідні сторони суспільного життя, відтворюючи їх духовно. При цьому зберігається відносна самостійність всіх форм, які тією чи іншою мірою впливають на політичні, економічні та інші процеси, що відбуваються у суспільстві.

Розглянемо зміст окремих форм суспільної свідомості. У кожному суспільстві, крім первісного, найважливішою формою суспільної свідомості є *політична свідомість* як відображення політичних відносин, політичної діяльності, що відбувається в суспільстві. Вона є сукупністю ідей, поглядів, вчень, політичних установок, тих чи інших методів, за допомогою яких обґрунтовуються і втілюються в життя політичні інтереси суб'єктів суспільних процесів.

Суттєву роль у життєдіяльності суспільства відіграє *правова свідомість* як сукупність знань і поглядів на юридичні права та норми, що регулюють поведінку людей у суспільстві. Вона тісно пов'язана з правовими нормами та законами відповідно до пануючих уявлень про законність, порядок, справедливість.

З правосвідомістю тісно пов'язана інша форма суспільної свідомості – *моральна свідомість*. Мораль є сукупністю, системою норм, правил поведінки людей у суспільстві. На відміну від правових норм, норми моралі не закріплені в юридичних законах, а регулюються в суспільстві силою громадської думки.

Важливе місце належить *естетичній свідомості*. На відміну від наукового пізнання, що відображає буття у формі логічних понять і теорій, естетична свідомість відображає його в конкретній чуттєво-наочній формі, художніх образах, які впливають на наші органи чуття, викликають певну емоційну реакцію, оцінку.

Важливе місце в духовному житті суспільства належить *релігії* та релігійній свідомості. Остання охоплює релігійну ідеологію – більш чи менш струнку систему релігійних ідей, поглядів на світ, яка розробляється, як правило, теологами, та релігійну психологію, яка складається, головним чином, стихійно, включає в себе несистематизовані релігійні почуття, настрої, звичаї, уявлення, пов'язані з вірою в надприродне тощо.

Економічна свідомість є продуктом усвідомлення людьми економічних умов життя, діяльності та відносин у вигляді економічних ідей та поглядів, теорій та концепцій, інших духовних утворень, що відображають ставлення до економічної дійсності.

Екологічна свідомість є відображення екологічної ситуації у кожній країні та в глобальному масштабі, розуміння необхідності переходу від панування над природою до розумного до неї ставлення. Її формування сьогодні – одне з найголовніших завдань діяльності вчених, засобів масової інформації, навчальних закладів.

Історична свідомість – це усвідомлення минулого та його впливу на сьогодення і через нього – на майбутнє. Вона є важливим чинником формування самосвідомості народу й окремої людини, патріотизму, національної гідності тощо [20].

Як бачимо, суспільна свідомість має розгалужену і складну структуру. І є очевидним, що включення всіх компонентів суспільної свідомості як до змісту морального духу, так і до змісту морально-психологічного стану зробить їх громіздкими, складними для розуміння і обтяжливими для оцінювання. Однак філософське положення про те, що раціональне та чуттєве, пронизуючи одне одного, є нероздільними [1: 199], дає можливість включити всі компоненти суспільної свідомості одночасно до змісту двох складників людського фактора (людського потенціалу) військових формувань з віднесенням одних компонентів суспільної свідомості до змісту морального духу, а інших до змісту морально-психологічного стану особового складу.

Методологічною підставою для віднесення тих чи інших компонентів суспільної свідомості як детермінантів морального духу чи морально-психологічного стану особового складу є особливості раціональної і чуттєвої сфер свідомості людини та особливості самих компонентів суспільної свідомості.

Раціональна сфера свідомості людини створює зовнішньопізнавальну (або зовнішньопредметну) складову свідомості [9: 235]. По суті через раціональну сферу свідомості реалізується головна інформаційно-пізнавальна (відображувальна) функція свідомості – здобуття людиною знань про навколишню дійсність і про її саму. Ця функція є всеохоплюючою, з неї випливають всі інші [9: 236]. Інформаційно-пізнавальна функція породжує функцію вироблення ставлення людини до зовнішнього і внутрішнього світу. Ці функції перехрещуються між собою; відображення є одним із

проявів ставлення, а відносини між об'єктом і суб'єктом є різновидом відображення, знання.

Подібне ставлення виступає насамперед у формі оцінки. Тому функція відносин породжує аксіологічну (або оціночну) функцію. Оцінка є життєвим орієнтиром людини, вона визначає спрямування теоретичної і практичної діяльності. *Факторами, що впливають на характер оцінки тієї або іншої інформації, виступають духовні цінності людини – її світогляд, ідеали, мета, моральні норми, потреби, інтереси*, а критерієм істинності оцінки є практика. Так, в основу гідності особи воїна покладено аналіз його військової діяльності, його реальної готовності захищати Вітчизну.

Оціночна функція безпосередньо переходить у функцію постановки мети. Мета людини породжена, насамперед, об'єктивним світом, однак це зовсім не виключає суб'єктивних моментів її постановки. Мета народжується у боротьбі різноманітних мотивів, одні з яких визначаються обставинами, інші – інтересами, прагненнями і оцінками особистості. З одного боку, мета зникається з інтересами як усвідомленою потребою (конкретна мета або мета-діяльність), з іншого – ототожнюється з ідеалом (абстрактна мета або мета-ідеал). З функціональної точки зору абстрактна мета – це синтез конкретної мети.

Функція поставленої мети переростає в творчу функцію свідомості. Творчість – це постановка мети нового, чого ще немає в дійсності. Відображенням в творчій свідомості є образ, створений людиною, образ майбутнього. Творча свідомість є одним з проявів найвищої активності. Саме наявність творчих елементів у діяльності військових кадрів і визначає їх спроможність розвивати теорію і практику військової справи.

Однією з функцій свідомості є комунікативна (функція зв'язку), зумовлена тим, що люди беруть участь у спільній праці і потребують постійного спілкування. Цей зв'язок думок здійснюється через мову (звукову), технічні засоби (тексти, закодовану інформацію). Варто мати на увазі, що в письмових текстах (книгах, журналах, газетах і т. ін.) викладені не знання, а лише інформація. Щоб інформація перетворилася на знання, вона повинна бути суб'єктивована.

Різновидом і найважливішим розвитком комунікативної функції є регулятивно-управлінська функція, яка немов би містить логічний цикл свідомості особистості. Свідомість існує для практики, і якщо попередні функції лише готували рішення людини на дію або вчинок,

то зазначена функція реалізує таке рішення через регуляцію діяльності та керування нею. В найпростішому вигляді ця функція виступає як реакція людини на відбиті її свідомістю зовнішні предмети або процеси: прийняти, відхилити, змінити тощо. Більш широко вона проявляється в ході творчого створення нових об'єктів, коли свідомість не тільки спрямовує діяльність, але й постійно вимірює і корегує розходження між образом-метою і проміжними результатами діяльності. Виконання такої функції вимагає найбільшої вольової, емоційної та інтелектуальної напруги, особливо там, де рішення пов'язане з ризиком, а його реалізація – з подоланням труднощів і небезпекою, що характерне для військової справи [9: 237, 238].

Отже, раціональне пронизане суспільними ідеями, правовими і моральними нормами, воно персоніфікує собою установки суспільства та сформовану соціальність усередині свідомості людини [4: 268].

Емоційний (чуттєвий) компонент свідомості позбавлений безпосереднього зв'язку з предметним світом. Це сфера особистісних, суб'єктивно-психологічних переживань, спогадів, передчуттів із приводу ситуацій і подій, з якими стикалася, стикається або може зіткнутися людина. До неї належать: 1) інстинктивно-афектні стани (невизначні переживання, передчуття, неясні бачення, галюцинації, стреси); 2) емоції (гнів, страх, захват й ін.); 3) почуття, що відрізняються більшою виразністю, усвідомленістю й наявністю образно-візуальної складової (насолада, відраза, любов, ненависть, симпатія, антипатія й ін.). Головним регулятором і метою “життєдіяльності” цієї сфери свідомості є те, що З. Фрейд свого часу назвав “принципом задоволення” [4: 257].

На сферу особистісних, суб'єктивно-психологічних переживань людини впливає не тільки усвідомлена зовнішньопредметна дійсність, а й її підсвідомість. Таким може бути, наприклад, неусвідомлений вплив на емоційний стан людини як “особистісного несвідомого” (тих або інших “комплексів” за З. Фрейдом) [4: 268], так і “колективного несвідомого” (тих або інших “архетипів” за К. Юнгом) [4: 270]. А це небезпечно тим, що певні психологічні переживання людини можуть виражатись не тільки у моральній діяльності, а й у аморальних вчинках, які здатні руйнувати життя людини і умови її життєдіяльності.

Таким чином, визначені особливості раціональної і чуттєвої сфер свідомості людини дають суттєві підстави для формування змістовних компонентів складників людського фактора частин і підрозділів. Але цього замало. У визначенні складників морального духу і морально-психологічного стану особового складу доцільно до уваги брати й особливості основних компонентів суспільної свідомості.

Так, *ідеологія* як компонент суспільної свідомості має пізнавальну, організуючо-мобілізаційну, виховну та комунікативну функції [20]. А це означає, що включення до змісту складників людського фактора (людського потенціалу) військових формувань ідеологічних детермінантів автоматично наділить їх відповідними функціями. Якщо раціональні якості особового складу, осуспільнені правовими і моральними нормами, генеруватимуть мотивацію особового складу до суспільно корисної діяльності, то установки чуттєвих якостей, обумовлені сукупністю суб'єктивно-психологічних переживань, які запрограмовані на досягнення задоволення, не завжди сприятимуть виконанню суспільно важливих завдань. Тому закономірно, що ідеологію як компонент суспільної свідомості доцільно включити лише до морального духу особового складу як ідейний складник. Бо переконання, що ґрунтуються лише на чуттєвих якостях, можуть сформувати крайню нетерпимість [12: 835] до інших людей та, за певних обставин, можуть проявлятися у екстремістських діях, нехтуванні правовими і моральними нормами, інтересами інших людей і суспільства. Формування у військовослужбовців чуттєвих якостей повинно відповідати інтересам суспільства, а їх переживання мають бути під контролем раціональної сфери свідомості і виражатись в інтересах суспільства.

До ідейного складника морального духу особового складу можуть бути віднесені і всі аспекти *історичної свідомості* як важливий чинник формування самосвідомості народу й людини, виховання патріотизму, національної гідності тощо [20].

Лише до морального духу особового складу слід включити і фактори, що ґрунтуються на *економічній формі* суспільної свідомості. Це пояснюється економічним законом невідповідності темпів зростання потреб людини і можливістю держави їх задовольнити. Військовослужбовці, як і більшість пересічних громадян, закономірно будуть незадоволені своїм матеріальним становищем, порівнюючи свої достатки з добробутом дуже успішних громадян України та військовослужбовців, наприклад, країн НАТО. Тому у

дослідженні соціальної захищеності військовослужбовців як показника їх мотивації до військової служби слід брати не потреби військовослужбовців, а норми, визначені владою у законодавчих і підзаконних актах. Такий підхід можна реалізувати лише на раціональному рівні, тому що інший, чуттєвий рівень, ґрунтується на отриманні задоволення і буде завжди низьким.

Проте навіть за такого підходу невідповідність між встановленими нормами соціального захисту військовослужбовців і реальним станом їх соціальної захищеності у сучасних умовах ще досить велика, що негативно впливає на мотивацію особового складу до виконання обов'язків військової служби.

Особливого підходу потребують і фактори, що ґрунтуються на *політичній формі суспільної свідомості*. Військові формування України є не тільки об'єктами державної політики, а й суб'єктами її впровадження. Будучи частиною силового блоку влади, вони виконують її рішення і волю. З владою військовослужбовці пов'язують свої сподівання і добробут, своє сьогодення і майбутнє. Вони зацікавлені у єдності влади і не байдужі до політики, яку мають здійснювати органи державної влади в інтересах українського народу. Від цього залежить їх довіра до влади і рівень мотивації до служби. У складних умовах відкритої міжпартійної боротьби і політичного протистояння чуттєвий підхід може спричинити у військових частинах і підрозділах нетерпимість і розбрат. Лише раціональний підхід дозволить сформувати політичну єдність особового складу і визначити рівень його політичної свідомості.

Значне місце у структурі суспільної свідомості належить *релігії*. Однак зважаючи на те, що релігія відділена від держави, а військові формування є державними установами, виділяти у структурі складників людського фактора будь-які аспекти релігійної свідомості недоцільно.

Суспільна психологія як компонент суспільної свідомості є сукупністю емоційних станів соціальних груп, їх переживань і світовідчування, радощів і турбот, ритуалів та традицій. Координування вираження емоційних станів у моральній діяльності і тим більше їх оцінювання з позицій інтересів суспільства та держави забезпечує лише раціональна сфера свідомості людини. Ефективність військової діяльності, що має колективістський характер, залежить і від емоційної єдності особового складу частин і підрозділів. Тому є закономірним віднесення соціально-психологічних компонентів

військових колективів до сфери морального духу особового складу, вони формують його соціально-психологічний складник.

Буденна і теоретична свідомість як важливі компоненти суспільної свідомості не мають жодних ідеологічних ознак і залежать лише від життєвого досвіду та освіти людей, тому без негативних наслідків можуть бути досліджувані на рівні чуттєвої сфери свідомості особового складу у формі демографічного складника морально-психологічного стану особового складу.

Не мають ідеологічних ознак моральна, правова, естетична, екологічна та природничо-наукова форми суспільної свідомості. Тому відповідність суспільного буття осуспільненим інтересам особового складу у системі координат зазначених форм суспільної свідомості також доцільно досліджувати на чуттєвому рівні свідомості особового складу. Проте зважаючи на різновекторне значення відповідних сфер суспільного буття у життєдіяльності особового складу, деякі із зазначених форм суспільної свідомості доцільно взяти методологічною основою для назви і змісту складників морально-психологічного стану (моральний, природно-кліматичний), інші форми суспільної свідомості (правова, естетична, екологічна та ін.) – лише факторами у змісті складників морально-психологічного стану.

Конституція України визначає: “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом” [21].

Оборонна функція держави реалізується через службово-бойову і навчально-бойову діяльність військових формувань та правоохоронних органів держави. Основним принципом розбудови військових формувань є принцип єдиноначальності. Для виконання поставлених завдань силові структури повинні мати відповідний бойовий потенціал, а саме: людей, озброєння, техніку і матеріальні ресурси. Із зазначених компонентів потенціалу головним є люди, тому що без них всі інші компоненти бойового потенціалу нічого не варті.

Для особового складу військових формувань військова служба є не тільки конституційним обов'язком, як і для інших громадян України, а й сутністю і змістом їх життя, основою добробуту і розвитку.

Повноцінність особистого життя і успішність службової діяльності військовослужбовців залежить не лише від їхнього сумління, а й від ефективності адміністративної діяльності командирів і начальників, надійності озброєння і техніки, повноти забезпечення всіма видами матеріального постачання та ін.

Зважаючи на велике значення для життєдіяльності особового складу військової служби, доцільно досліджувати відповідність цієї сфери суспільного буття інтересам особового складу (у системі координат оборонної форми суспільної свідомості) як на чуттєвому, так і на раціональному рівнях свідомості особового складу. Враховуючи специфічність принципу єдиноначальності, *відповідність наслідків його впровадження сподіванням військовослужбовців* доцільно визначати через зміст адміністративного складника морального духу (на раціональному рівні свідомості), а задоволення особового складу службою, посадою, надійністю озброєння і техніки, військовою дисципліною, рівнем професійної підготовки – через службовий складник морально-психологічного стану особового складу (на чуттєвому рівні свідомості).

Для визначення змісту складників людського фактора (людського потенціалу) військових формувань слід брати до уваги як те, що джерелом свідомості людини разом із зовнішнім предметним і духовним світом та соціокультурним середовищем є особистий духовний світ індивіда, його власний унікальний досвід життя й переживань [4: 261–263], так і те, що свідомість людини поряд з предметною (раціональною) свідомістю і свідомістю як переживанням включає і *самосвідомість*. На думку А. Г. Спіркіна, самосвідомість – це не тільки пізнання себе, але й певне ставлення до себе: до своїх якостей і станів, можливостей, фізичних і духовних сил, тобто самооцінка. Людина як особистість – самооцінююча істота. Без самооцінки важко або навіть неможливо самовизначитися в житті. Вірна самооцінка передбачає критичне ставлення до себе, постійне примірювання своїх можливостей до життєвих вимог, уміння самостійно ставити перед собою досяжні цілі, суворо оцінювати плин своєї думки і її результати, піддавати ретельній перевірці

висунуті здогадки, вдумливо зважувати всі доводи “за” й “проти”, відмовлятися від гіпотез, що не виправдалися. Вірна самооцінка підтримує гідність людини, дає їй моральне задоволення. Адекватне ставлення до себе веде до гармонійності духу, що забезпечує розумну впевненість у собі, а неадекватне – до постійного конфлікту, що інколи є причиною невротичного стану. Максимально адекватне ставлення до себе – вищий рівень самооцінки. У різних людей різний ступінь самосвідомості [4: 259].

Вочевидь, що змістом складників людського фактора частин і підрозділів є не лише відповідність суспільного буття осуспільненим інтересам особового складу, а й відповідність інтересам військовослужбовців їх особистісних якостей. Тому цілком закономірно рівень задоволення особового складу особистісними якостями досліджувати на чуттєвому рівні через *особистісний складник* морально-психологічного стану особового складу, зважаючи на те, що самооцінка впливає на гідність людини і її моральне задоволення [4: 259].

Вищезазначене дає підстави зробити такі узагальнення:

- фактори складників, які формуються на ідеологічних, історичних, економічних, політичних та соціально-психологічних засадах, доцільно досліджувати лише на раціональному рівні свідомості військовослужбовців;

- фактори складників, які у своєму змісті об’єднують моральні, правові, естетичні та природно-кліматичні чинники, доцільно досліджувати на чуттєвому рівні;

- фактори складників, які характеризують відповідність результатів реалізації принципу єдиноначальності та інших аспектів службової діяльності особистим інтересам військовослужбовців, доцільно досліджувати як на раціональному, так і на чуттєвому рівнях свідомості особового складу.

Ґрунтуючись на результатах дослідження, є логічним визначити змістовні складники морального духу особового складу (див. рис. 1.2): ідейний складник (ІС), економічний складник (ЕС), політичний складник (ПС), соціально-психологічний складник (СПС), адміністративний складник (АС). Доцільно висловити припущення, що рейтинг складників морального духу як чинник мотивації військовослужбовців до служби не є сталим. Він мінятиметься відповідно до міжнародного і внутрішнього стану держави та поставлених службово-бойових завдань. За нормальних внутрішнього

і міжнародного станів держави – переважатимуть економічні фактори, за наявності агресії проти держави – переважатимуть ідейні фактори, у разі загострення політичної обстановки у державі – максимального значення набуватимуть фактори політичні.

Змістом морально-психологічного стану особового складу є: демографічний складник (ДС), особистісний складник (ОС), службовий складник (СС), моральний складник (МС), природно-кліматичний складник (ПКС). На рис. 1.2 стрілками показано участь компонентів суспільної свідомості та самосвідомості як методологічних чинників складників морального духу і морально-психологічного стану особового складу.

Особистий духовний світ людини і її самосвідомість є методологічною основою для визначення змісту складників людського фактора, а також для визначення методу дослідження рівня його складників. На сьогоднішній день у більшості науково-педагогічних працівників та практиків сформувався думка, що лише морально-психологічний стан військовослужбовців є вираженням основних якостей особового складу частин і підрозділів (за В. П. Кашириним). Для його оцінювання у більшості випадків застосовується *експертне опитування* (метод експертних оцінок). Тобто метод збирання первинної інформації, заснований на залученні як носіїв інформації висококваліфікованих фахівців об'єктно-предметної сфери дослідження [22: 14]. Згаданий метод соціологічного дослідження покладено в основу методики Г. А. Давидова з оцінювання морально-психологічного стану військового підрозділу під час ведення бойових дій [17: 18–20], методики П. П. Криворучка, О. Ф. Хміляра, Р. А. Шпака, С. В. Василенка розрахунку морально-психологічного стану військового підрозділу [17], методики В. П. Каширина щодо експертного оцінювання морально-психологічного стану підрозділу [5: 358–360], функціонально-експертної методики М. Й. Варія з оцінювання морально-психологічного стану особового складу у мирний час і функціонально-експертного оцінювання морально-психологічного стану особового складу в бойових умовах [17: 17, 18] та інших авторів.

Зважаючи на те, що людський фактор (людський потенціал) військових формувань як інтегральна єдність морального духу і морально-психологічного стану особового складу за узагальненою сутністю є показником відповідності суспільного буття і особистісних якостей особового складу особистому духовному світу

та особистісним інтересам військовослужбовців у системі координат суспільної свідомості, дослідженої на раціональному і чуттєвому рівнях свідомості, то навіть найталановитіші і наймудріші експерти не в змозі проникнути у духовний світ і особистісні інтереси бодай одного військовослужбовця і встановити відповідність суспільного буття його духовному світу і особистісним інтересам. Вони можуть визначати цю відповідність, виходячи лише з власних інтересів, у тому числі впливаючи на загальний результат, завищуючи чи занижуючи експертні показники.

Таку відповідність можна встановити лише шляхом застосування методу анкетного опитування. *Анкетне опитування* – це самостійно заповнюваний респондентами (у писаній формі) питальний лист за зазначеними в анкеті правилами. Таке опитування ґрунтується на висловленнях респондентів і проводиться з метою виявлення найтонших нюансів у їхніх думках [22: 14]. Не кожний військовослужбовець готовий відкрито висловити свою думку щодо багатьох сфер суспільного буття і особистісних якостей без очікування для себе можливих негативних наслідків. Відвертості і правдивості можна досягти лише анонімним опитуванням особового складу стосовно запропонованих варіантів тверджень.

За результатами дослідження, проведеного в Академії внутрішніх військ МВС України, встановлено, що *коефіцієнти ваги* морального духу і морально-психологічного стану у загальному показнику людського фактора (людського потенціалу) військових формувань є різними. Для визначення цих коефіцієнтів у загальному показнику людського фактора (людського потенціалу) використано метод експертних оцінок. Експертами були 63 офіцери (у т. ч. у запасі й у відставці) науково-дослідного центру, навчально-методичного центру, відділу виховної роботи, факультетів, кафедр, магістратури, ад'юнктури та підрозділів Академії внутрішніх військ МВС України. Як показало дослідження, коефіцієнт ваги морального духу дорівнює 1,05, а коефіцієнт ваги морально-психологічного стану – 0,95.

Визначення рівня людського фактора (людського потенціалу) військових формувань базується на результатах опитування військовослужбовців під час оцінюванні рівня його складників та застосування методу багатофакторного аналізу, сутність якого у виявленні, аналізуванні та вимірюванні показників основних факторів складників морального духу і морально-психологічного стану

особового складу шляхом заміни континуальних показників на їх числові значення.

Для фіксування показників кожного фактора використано чотирирівневу градацію, ефективність якої перевірена в усіх сферах життєдіяльності військ (до неї всі звикли, вона не складна для розуміння і зручна для обчислень). Усі фактори переведено в одну систему оцінювання – 100-бальну. Отримані показники кожного фактора були підставлені у формули розрахунку рівнів морального духу, морально-психологічного стану особового складу та загального показника людського фактора частин і підрозділів.

Зважаючи на зазначене вище, *рівень людського фактора (РЛФ) [рівень людського потенціалу (РЛП)] військових формувань* можна визначити за формулою

$$РЛФ(РЛП) = \frac{(РМД \times КВМД) + (РМПС \times КВМПС)}{n},$$

де *РМД* – рівень морального духу;

КВМД – коефіцієнт ваги морального духу у загальному показнику рівня людського фактора (людського потенціалу), що дорівнює 1,05;

РМПС – рівень морально-психологічного стану;

КВМПС – коефіцієнт ваги морально-психологічного стану у загальному показнику рівня людського фактора (людського потенціалу), що дорівнює 0,95;

n – кількість складників людського фактора (людського потенціалу) військових формувань ($n = 2$).

Залежно від отриманих показників *рівень людського фактора (людського потенціалу) військових формувань (частин і підрозділів)* класифікується як “високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”, зокрема:

- “високий”, якщо РЛФ (РЛП) [100...67,1];
- “середній”, якщо РЛФ (РЛП) [67...50,1];
- “низький”, якщо РЛФ (РЛП) [50...33,1];
- “загрозливий”, якщо РЛФ (РЛП) [33...0].

Інтерпретація отриманих показників рівня людського фактора (людського потенціалу) військових формувань (частин і підрозділів) є такою:

– “високий” РЛФ (РЛП) – за рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно залучати на

головних напрямках дій та у визначальних елементах бойового порядку;

– “середній” РЛФ (РЛП) – за рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий обмежено*, доцільно залучати на другорядних напрямках дій та у відповідних елементах бойового порядку;

– “низький” РЛФ (РЛП) – за рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *не готовий*, доцільно залучати на допоміжних напрямках дій та в аналогічних елементах бойового порядку;

– “загрозливий” РЛФ (РЛП) – за рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад *деморалізований*, залучати до виконання службово-бойових завдань не рекомендується.

Наприклад, у результаті опитування 100 військовослужбовців 5 роти військової частини 5456 та подальших розрахунків отримано показники: РМД = 85,7 балів; РМПС = 82,0 бали.

Рівень людського фактора (людського потенціалу) за наведеною вище формулою

$$РЛФ(РЛП) = \frac{(85,7 \times 1,05) + (82,0 \times 0,95)}{2} = 83,39 \text{ бали.}$$

Отже, рівень людського фактора (людського потенціалу) 5 роти військової частини 5456 кваліфікується як “високий”. За рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно залучати на головних напрямках дій та у визначальних елементах бойового порядку.

Показники рівня людського фактора (людського потенціалу) військових формувань, морального духу та морально-психологічного стану особового складу є важливим вихідним положенням для прийняття рішення командирами і начальниками на застосування частин і підрозділів для виконання службово-бойових завдань, організації навчання та виховання особового складу.

Слід наголосити, що формування високого рівня морального духу і морально-психологічного стану особового складу є *основною метою* виховної роботи та її складника – морально-психологічного забезпечення виконання службово-бойових (навчально-бойових) завдань, а сформований рівень морального духу і морально-

психологічного стану військовослужбовців є основним показником їх ефективності.

Морально-психологічне забезпечення дій військ – це комплекс узгоджених за цілями, часом, послідовністю, силами та засобами заходів, що здійснюють командири, штаби, органи виховної роботи, служби для досягнення високих рівнів морального духу та морально-психологічного стану особового складу, які забезпечують успішне виконання службово-бойових завдань в умовах мирного і воєнного часу.

Апробацію методологічних засад визначення сутності, змісту та оцінювання рівня людського фактора (людського потенціалу) військових формувань та його складників: морального духу і морально-психологічного стану особового складу здійснено в ході науково-практичної конференції в Академії внутрішніх військ МВС України [23: 21].

Таким чином, можна зробити висновки: методологічною основою для визначення змісту складників людського фактора (людського потенціалу) є компоненти суспільної свідомості та самосвідомість людини; у визначенні складників морального духу і морально-психологічного стану та формуванні їх змісту слід враховувати як особливості раціональної і чуттєвої сфер свідомості людини, так і особливості компонентів суспільної свідомості; підставою для визначення основного методу дослідження складників людського фактора є унікальний духовний світ, інтереси та самосвідомість людини; результати дослідження людського фактора (людського потенціалу) військових формувань є узагальненим показником основних якостей особового складу.

Р о з д і л 2. МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ МОРАЛЬНОГО ДУХУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ

2.1. Сутність та зміст морального духу особового складу

Сучасний етап реформування військових формувань України супроводжується цілеспрямованою діяльністю щодо вдосконалювання їх структури, підвищення рівня бойової готовності, служби, дисципліни, організованості та виховної роботи. Особлива увага зосереджується на підвищенні ролі людського фактора у виконанні службово-бойових та навчальних завдань, поставлених перед військовими частинами і підрозділами. Аналіз більшості наукових праць, у яких досліджується ця проблема, свідчить про значні розбіжності авторських підходів щодо визначення сутності, змісту, логічного обсягу та підпорядкованості таких наукових категорій, як “моральний дух” та “морально-психологічний стан” [6; 17; 24–28].

У значній кількості наукової, методичної літератури та керівних документах йдеться про велике значення морального духу особового складу і необхідність його зміцнення. Так, у директиві командувача внутрішніх військ МВС України “Про виховну роботу у внутрішніх військах МВС України” визначається: *“Головним напрямком виховного процесу має стати формування високого морального духу військовослужбовців, виховання національної свідомості, патріотизму, любові до національної символіки, гордості за належність до внутрішніх військ Української держави”* [29: 21]; у концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України стверджується: *“Важливою складовою бойової готовності та боєздатності військ (сил) є моральний дух особового складу Збройних Сил України”* [6: 43], проте наукові дослідження стосовно цілісного визначення сутності, змісту та оцінювання морального духу особового складу не проводилися. Лише в окремих публікаціях йдеться про залежність рівня морального духу від якогось одного чинника. У статті Є. В. Трусова та О. В. Бойко [30] визначається залежність рівня морального духу від прагнення військовослужбовців до національного ідеалу. Л. Порицький у своїй праці [31], аналізуючи проблеми і воєнне мистецтво Першої світової війни, дійшов висновку про те, що вирішальний вплив на моральний дух армії здійснює тил.

У роботі О. Макаревича [32] мова йде про психологічні аспекти формування морального духу особового складу.

Отже, є нагальним: визначити сутність морального духу, зміст його складників, вагу кожного з них у загальному показнику рівня морального духу особового складу; запропонувати критерії, формули оцінювання рівня морального духу та його складників; показати умови досягнення високого рівня морального духу особового складу та його значення для успішного виконання поставлених службово-бойових завдань; надати методичні матеріали з опитування військовослужбовців та проведення розрахунків для оцінювання морального духу особового складу.

Ключовим словом у словосполученні “моральний дух” є поняття “дух”. У словнику С. І. Ожегова воно визначається як психічні здібності (свідомість, мислення), те, що спонукає до дій, до діяльності, начало, яке визначає поведінку, дії [12: 177]. Слово “моральний” визначається як той, що пов’язаний з духовним життям людини [16: 540]. У зазначеному контексті поняття “моральний” має допоміжне, уточнююче значення; воно поширює логічний обсяг поняття “дух” лише на внутрішнє духовне життя людини і відмежовує його від релігійно-містичної сфери.

На сьогодні деякі науковці і практики визначають сутність поняття “дух”, ґрунтуючись на релігійно-містичних уявленнях: безтілесна, надприродна істота [12: 177]. У зв’язку з цим вони роблять хибний висновок про те, що “моральний дух” не може бути об’єктом наукового дослідження, чим безпідставно приносять його роль і зменшують можливості пошуку шляхів його зміцнення.

В основі сутності морального духу є раціональна (мотиваційно-вольова) сфера свідомості людини. Зважаючи на те, що свідомість – це вища, властива лише людині форма відображення об’єктивної дійсності [33: 335], підґрунтям для оцінювання морального духу, як і для його зміцнення, є об’єктивна реальність, свідомість і самосвідомість людей.

Ґрунтуючись на наведених міркуваннях, можна визначити сутність морального духу особового складу та дослідити його рівень (див. рис. 2.1).

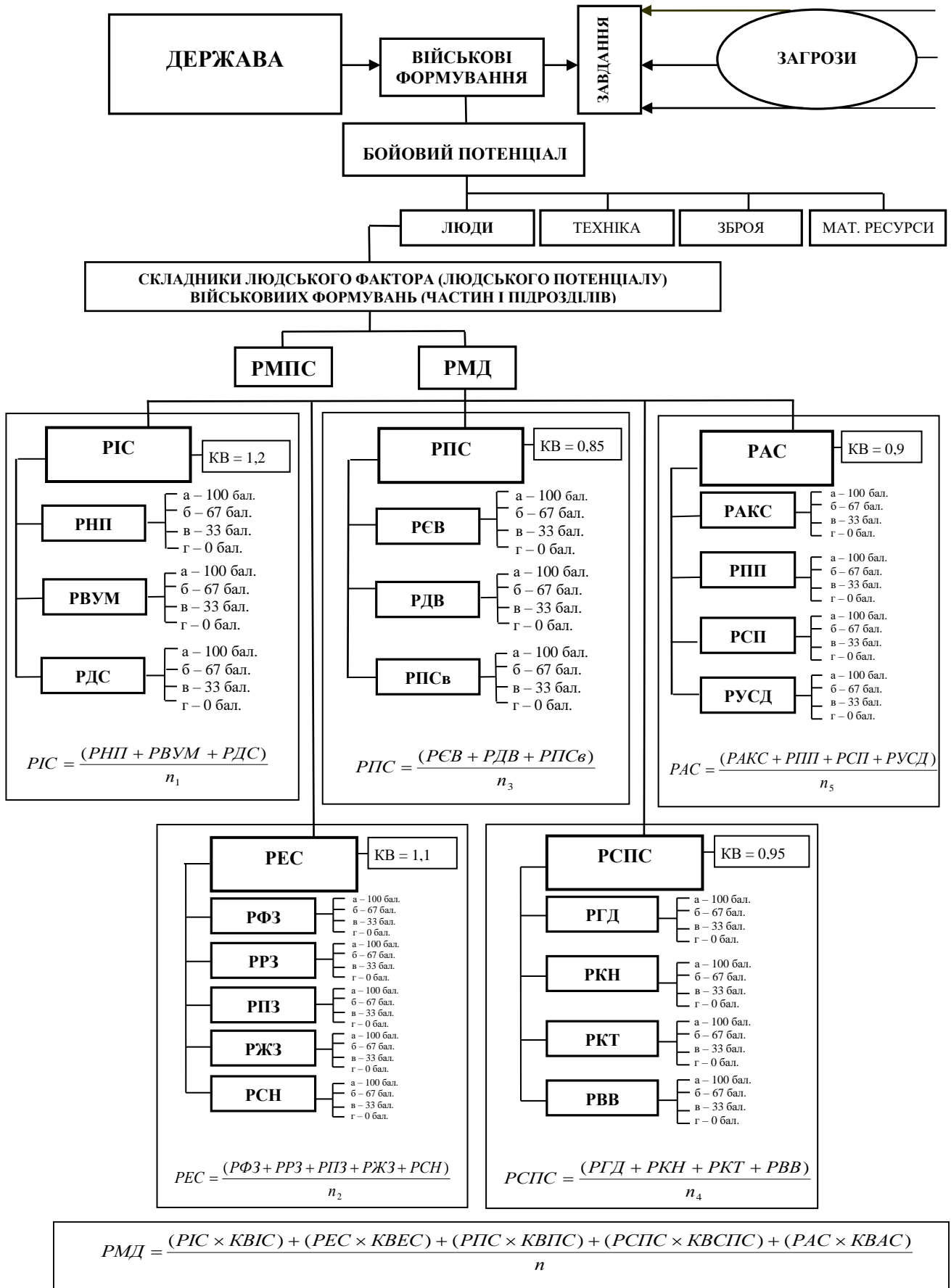

Рис. 2.1. Структурно-функціональна схема методики оцінювання морального духу особового складу

Вихідним положенням для такого аналізу є наявність для Української держави внутрішніх та зовнішніх загроз. Необхідність їх нейтралізації зумовила створення військових формувань, які для успішного виконання поставлених завдань повинні мати значний бойовий потенціал: людей, озброєння, техніку і матеріальні ресурси. Серед зазначених структурних компонентів бойового потенціалу військових формувань найважливішим є люди, тому що лише їх діяльність забезпечує надійне функціонування і застосування зброї, техніки і матеріальних ресурсів. Для успішного виконання поставлених службово-бойових завдань військовослужбовці повинні мати необхідний рівень морального духу.

Моральний дух особового складу – це стійка сукупність ідейних переконань, політичної свідомості, соціальної захищеності та професіоналізму військовослужбовців, рівня згуртованості військових колективів та адміністративної діяльності керівного складу, які системно і взаємозалежно формують внутрішню готовність особового складу до виконання військового обов'язку, створюють оптимальні умови для виконання поставлених службово-бойових завдань і спонукають до дій [34: 49].

Показниками і детермінантами морального духу особового складу є діалектично поєднані його п'ять складників. *Складники морального духу* – це взаємозалежні чинники раціональних (мотиваційно-вольових) якостей особового складу, що визначені відповідно до форм суспільної свідомості, соціально-психологічної структури військових колективів і принципу єдиноначальності. *Складниками морального духу* є: ідейний, економічний, політичний, соціально-психологічний, адміністративний.

Кожний складник морального духу включає декілька факторів. *Фактори складників морального духу* – це структурні компоненти основних детермінант раціональних (мотиваційно-вольових) якостей особового складу, що виражають суттєві ознаки цих чинників і забезпечують оптимальну ефективність формуючого впливу.

Ідейний складник морального духу визначається сутністю поняття “ідея”, яке у словнику тлумачиться як уявлення, що відображає дійсність у свідомості людини, виражає ставлення людини до неї і є основним принципом світосприйняття [12: 232]. На сьогодні основною дійсністю для всіх громадян нашої країни є розбудова Української незалежної держави. За М. Вебером, суттєвою опорою сучасної держави є саме національна ідентичність. Дослідник

К. Дойч стверджує, що нація – це народ, який володіє державою, а Е. Гаас доводить, що нація – це група людей, які бажають здійснити самовизначення, намагаються створити чи зберегти власну державу. За концепцією Ф. Мейнеке “нація-держава” національна належність є справою особистого вибору, тому що нове культурне утворення піднімається над етнічними відмінностями. Відомий вітчизняний історик та державний діяч М. Грушевський стверджував, що українцями від часів Шевченка називали людей, які хотіли волі для України. Але не тільки хто природжений українець, а всякий той, хто хоче бути з українцями, хто приймає їх мову, віру і звичаї.

Основою для формування нації і розбудови держави є мова. Для української нації державною є українська мова. Відомий вітчизняний поет В. Сосюра писав: “Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема”. У. Аммон стверджує, що до основних якостей громадянина належить активне володіння рідною мовою, яка є мовою своєї нації, вона пов’язує людину з її народом, з попередніми поколіннями, їх духовними надбаннями. Занепадає мова – зникає і нація. Коли ж мова стає авторитетною, перспективною, необхідною і вживається насамперед національною елітою, до якої належать і військовослужбовці військових формувань України, то сильною і високорозвиненою стає й держава.

Командири, офіцери штабів, органів виховної роботи та служб мають наполегливо впроваджувати у повсякденну життєдіяльність особового складу українську мову, мобілізуючи військовослужбовців особистим прикладом. Досвід свідчить, якщо командири (начальники) спілкуються державною мовою, то їх прикладу наслідують і підлеглі.

Категорії “українська нація”, “українська мова”, “українська держава” не є брендом чи гаслом якоїсь політичної партії, бо зазначені категорії виражають сутність і мету всього українського народу, а виховання у військовослужбовців стійких національних переконань, шанобливого ставлення до української мови, державницької свідомості не може бути віднесеним до політичної агітації, ведення якої у військових частинах заборонено законами України, тому що саме ці якості є основою патріотизму особового складу Збройних Сил та інших військових формувань України.

Усе зазначене є вагомим підґрунтям визначення ідейності особового складу: по-перше, за усвідомленням військовослужбовцями своєї належності до української нації (на підставі етнічного походження

чи громадянства), внутрішньою готовністю захищати свою національну гідність та національні інтереси; по-друге, за рівнем використання особовим складом української мови на службових заходах, заняттях і в побуті; по-третє, за ставленням військовослужбовців до Української держави, готовністю захищати її незалежність, територіальну цілісність та конституційні права українського народу від протиправних посягань. Тому тлумачення про безідейність військовослужбовців є теоретично неправильним і практично шкідливим. Варто вести мову не про безідейність військовослужбовців, а про шляхи досягнення їх ідейної єдності. Це має бути основним напрямком виховної діяльності командирів (начальників), штабів, органів виховної роботи та служб.

Економічний складник – це рівень реалізації соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей [35], повнота фінансового, речового, продовольчого, житлового забезпечення, наявність часу на відновлення інтелектуальних, психологічних та фізичних сил.

Для визначення змісту *політичного складника* морального духу нагадаємо, що поняття “політика” означає діяльність органів державної влади в області внутрішньодержавних чи зовнішніх відносин [12: 544]. За законами України військові формування – важливі структурні компоненти силового блоку державної влади і провідники її політики. Незалежно від нашого бажання й установок вони не можуть бути поза політикою, тому що є суб’єктом і об’єктом державної політики.

Соціально-психологічний складник (СПС) – це рівень сформованості військових колективів та рівень розвитку у них соціально-психологічних явищ, таких, як громадська думка, колективний настрій, традиції та взаємовідносини.

Адміністративний складник (АС) – це рівень авторитетності керівного складу, професійної підготовки військовослужбовців, статутного порядку у частинах і підрозділах, успішності виконання службово-бойових завдань.

Усі складники морального духу особового складу військових формувань України взаємозалежні і взаємопов’язані. Досягнутий рівень кожного з них позначається на інших і в цілому – на рівні морального духу військовослужбовців частин і підрозділів.

Коефіцієнт ваги (КВ) кожного складника у загальному показнику рівня морального духу особового складу різний. Цей показник обумовлюється історичним досвідом, особливостями службово-бойової діяльності та реформування військ, потребами особового складу, факторами, що сприяють життєдіяльності військовослужбовців.

Очевидно, що найбільшу вагу має ідейний складник. Відомо багато фактів з історії людства й українського народу, коли люди з

глибокими ідейними переконаннями досягали перемоги, не маючи переваги у силах і озброєнні, свідомо проявляли масовий героїзм, перетерплювали труднощі служби, виконували військовий обов'язок, не сподіваючись на винагороду. Це підтверджує відомий вислів про те, що ідеї, оволодіваючи масами, перетворюються на рушійну силу.

Перехід військових формувань на контрактну форму комплектування, підвищення рівня середньої заробітної платні у промисловості й у сфері надання послуг посилюють роль економічного складника. Всі види постачання, винагорода за військову службу є основним джерелом добробуту військовослужбовців і для багатьох є важливим мотивом для військової служби. Тому економічний складник за вагою наближається до ідейного.

Ідейний і економічний складники створюють єдність духовної і матеріальної основи життєдіяльності особового складу, формують гуманістичну, нерепресивну мотивацію його до військової служби. Зважаючи на беззаперечну їх першість і життєве значення для військовослужбовців, спільна вага цих складників складає майже половину загального показника рівня морального духу особового складу.

Вага, суттєві ознаки та значення політичного складника визначаються його значним впливом майже на всі фактори інших складників морального духу особового складу.

Соціально-психологічний та адміністративний складники морального духу особового складу забезпечують оптимальні, комфортні умови служби військовослужбовців, виконують значну компенсаційну функцію при низькому показнику інших складників морального духу, за певних обставин можуть формувати репресивну мотивацію військовослужбовців до діяльності.

Для визначення коефіцієнтів ваги складників морального духу особового складу у загальному показнику рівня морального духу використано метод експертних оцінок. Експертами були офіцери Академії ВВ МВС України (у т. ч. офіцери запасу і у відставці) у кількості 51 чол., а саме: науково-дослідного центру, навчально-методичного центру, командування факультетів, відділу виховної роботи, військової магістратури, ад'юнктури, науково-педагогічний склад кафедр. Як показало дослідження, коефіцієнти ваги (див. рис. 2.1) складників морального духу у загальному показнику морального духу особового складу є такими:

- ідейного складника – 1,2;
- економічного складника – 1,1;
- політичного складника – 0,85;
- соціально-психологічного складника – 0,95;
- адміністративного складника – 0,9.

Ідейні переконання та політична свідомість військовослужбовців, рівень соціальної захищеності та згуртованості військових колективів, ефективність адміністративної діяльності керівного складу складають важливий системний компонент оцінювання своїх та протидіючих сил, якому належить провідне місце серед факторів, що впливають на рішення командирів (начальників) щодо залучення з'єднань, військових частин і підрозділів до виконання службово-бойових завдань, навчання та виховання підлеглих.

Кожний складник морального духу особового складу має багато компонентів, але до критеріальної бази їх оцінювання доцільно брати лише ті фактори, які виражають їх основні, суттєві ознаки. Під час поглибленого дослідження рівня морального духу особового складу можна враховувати й другорядні ознаки.

Вага факторів складників морального духу особового складу теж різна. Вона обумовлена потребами, життєвими цінностями, службовим досвідом, особистісними якостями військовослужбовців. У загальних показниках складників морального духу особового складу за частину і підрозділ ці розбіжності врівноважуються і не створюють дисбалансу, який може суттєво вплинути на загальний результат. Оцінювання складників морального духу з урахуванням ваги їх факторів значно ускладнить дослідну роботу і суттєво збільшить час проведення розрахунків.

Наявність достатньої теоретичної бази дає можливість для розроблення методичних та практичних аспектів методики оцінювання морального духу особового складу. В їх основі лежить зведення до загального показника результатів поетапного оцінювання рівня ідейного, економічного, політичного, соціально-психологічного та адміністративного складників на підставі визначених критеріїв, їх ваги у загальному показнику рівня морального духу, зведених у формули.

Слід зазначити, що методика оцінювання морального духу особового складу адаптована і до оцінювання морального духу студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу. Методологія дослідження, проведення розрахунків, кількість складників і факторів складників морального духу студентів

навчальних груп залишені без змін. Внесені корективи лише у назви деяких факторів складників морального духу. Наведемо назви складників та фактори складників морального духу студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу.

Ідейний складник морального духу включає фактори: національні переконання, використання української мови, державницька свідомість.

Економічний складник морального духу включає фактори: отримання стипендії, якість одягу і взуття, рівень харчування, умови проживання, рівень відпочинку.

Політичний складник морального духу включає фактори: єдність влади, довіра до влади, політична свідомість.

Соціально-психологічний складник морального духу включає фактори: сформованість громадської думки, сформованість колективного настрою, розвиток колективістських традицій, взаємовідносини між студентами.

Адміністративний складник морального духу включає фактори: авторитетність керівників факультету та викладачів, виконання програми навчання, виконання розпорядку дня, виконання вимог статутів на заняттях.

Отже, можна зробити такі висновки:

- в основі сутності морального духу особового складу є раціональні (мотиваційно-вольові) якості особового складу;
- показниками і детермінантами морального духу особового складу є діалектична єдність ідейного, економічного, політичного, соціально-психологічного та адміністративного складників;
- коефіцієнт ваги кожного складника у загальному показнику морального духу особового складу різний, він обумовлений історичним досвідом, особливостями службово-бойової діяльності та реформування військ, потребами особового складу, факторами, що сприяють життєдіяльності військ.

2.2. Критерії та математичний апарат оцінювання морального духу особового складу

Оцінювання морального духу особового складу базується на результатах опитування військовослужбовців та застосування методу багатofакторного аналізу, який полягає у виявленні, аналізуванні та вимірюванні показників основних факторів складників морального

духу шляхом заміни континуальних показників на їх числові значення. Для фіксування показників кожного фактора використана чотирирівнева градація, ефективність якої перевірена в усіх сферах життєдіяльності військ (до неї всі звикли, вона не складна для розуміння і зручна для проведення необхідних обчислень). Усі фактори переводяться в одну систему оцінювання – 100-бальну. Отримані показники кожного фактора підставляють у формули розрахунку рівня складників морального духу особового складу. Показники рівня складників морального духу підставляють у формулу оцінювання морального духу особового складу з урахуванням коефіцієнтів ваги кожного складника морального духу у загальному показнику рівня морального духу особового складу.

1. Рівень ідейного складника (РІС) морального духу особового складу визначається за формулою

$$РІС = \frac{(РНП + РВУМ + РДС)}{n_1},$$

де РНП – рівень національних переконань;

РВУМ – рівень використання української мови;

РДС – рівень державницької свідомості;

n_1 – кількість основних факторів ідейного складника, $n_1 = 3$.

1.1. РНП (рівень національних переконань) складає:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці вважають себе українцями, будучи етнічними українцями за походженням чи громадянами України, готові відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;

б) 67 балів, якщо військовослужбовці вважають себе українцями, будучи етнічними українцями за походженням чи громадянами України, не готові відстоювати свою національну гідність, але готові захищати національні інтереси;

в) 33 бали, якщо військовослужбовці вважають себе українцями, будучи етнічними українцями за походженням чи громадянами України, але не готові відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці не вважають себе українцями, будучи етнічними українцями за походженням чи громадянами України, і не готові відстоювати національну гідність та національні інтереси українців.

1.2. РВУМ (рівень використання української мови) складає:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці своєю рідною мовою вважають українську, на службових заходах та в ході занять завжди розмовляють українською мовою, в побуті переважно спілкуються рідною мовою;

б) 67 балів, якщо військовослужбовці своєю рідною мовою вважають українську, на службових заходах та в ході занять переважно розмовляють українською мовою, але в побуті в основному спілкуються іншими мовами;

в) 33 бали, якщо військовослужбовці своєю рідною мовою вважають не українську, на службових заходах та в ході занять переважно розмовляють українською мовою, але в побуті, як правило, спілкуються іншими мовами;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці своєю рідною мовою вважають не українську, на службових заходах та в ході занять іноді розмовляють українською мовою, у побуті завжди спілкуються іншими мовами.

1.3. *РДС (рівень державницької свідомості)* складає:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці схвалюють здобуття українським народом незалежності, готові захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;

б) 67 балів, якщо військовослужбовці не схвалюють здобуття українським народом незалежності, але готові захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;

в) 33 бали, якщо військовослужбовці не схвалюють здобуття українським народом незалежності, не готові захищати територіальну цілісність Української держави, але готові захищати український народ від протиправних посягань;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці не схвалюють здобуття українським народом незалежності, не готові захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань.

2. *Рівень економічного складника (РЕС) морального духу особового складу* визначається за формулою

$$РЕС = \frac{(РФЗ + РРЗ + РПЗ + РЖЗ + РСН)}{n_2},$$

де *РФЗ* – рівень фінансового забезпечення;

РРЗ – рівень речового забезпечення;

РПЗ – рівень продовольчого забезпечення;

РЖЗ – рівень житлового забезпечення;

РСН – рівень службового навантаження;

n_2 – кількість основних факторів економічного складника, $n_2 = 5$.

2.1. *РФЗ (рівень фінансового забезпечення)* складає:

а) 100 балів, якщо грошове забезпечення особовий склад отримує у повному обсязі й своєчасно;

б) 67 балів, якщо грошове забезпечення особовий склад отримує у повному обсязі, але із затримками до одного місяця;

в) 33 бали, якщо грошове забезпечення особовий склад отримує у повному обсязі, але із затримками більше одного місяця;

г) 0 балів, якщо грошове забезпечення особовий склад отримує не в повному обсязі та із затримками більше одного місяця.

2.2. *РРЗ (рівень речового забезпечення)* складає:

а) 100 балів, якщо речове майно всьому особовому складу видається у повному обсязі, за потрібними розмірами і своєчасно;

б) 67 балів, якщо речове майно всьому особовому складу видається у повному обсязі, деяке майно не за розмірами, із затримками офіцерам, прапорщикам та військовослужбовцям військової служби за контрактом до 6 місяців, а військовослужбовцям строкової служби – до 2 місяців;

в) 33 бали, якщо речове майно всьому особовому складу видається у повному обсязі, більшість майна не за розмірами, із затримками офіцерам, прапорщикам та військовослужбовцям військової служби за контрактом до 1 року, а військовослужбовцям строкової служби – до 3 місяців;

г) 0 балів, якщо речове майно всьому особовому складу видається не у повному обсязі, більшість майна не за розмірами, із затримками офіцерам, прапорщикам та військовослужбовцям військової служби за контрактом більше 1 року, а військовослужбовцям строкової служби – до 4 місяців.

2.3. *РПЗ (рівень продовольчого забезпечення)* складає:

а) 100 балів, якщо офіцери, прапорщики, військовослужбовці військової служби за контрактом продовольчим пайком або грошовою компенсацією за нього (за ринковими цінами) забезпечуються у повному обсязі і своєчасно, встановлена норма продовольства для військовослужбовців строкової служби видається повністю, їжа готується якісно;

б) 67 балів, якщо офіцери, прапорщики, військовослужбовці військової служби за контрактом продовольчим пайком або грошовою компенсацією за нього (за цінами, нижчими ніж ринкові) забезпечуються не в повному обсязі, із затримками до 2 місяців, встановлена норма продовольства військовослужбовцям строкової служби видається повністю, їжа готується не якісно;

в) 33 бали, якщо офіцери, прапорщики, військовослужбовці військової служби за контрактом продовольчим пайком забезпечуються не у повному обсязі, із затримками до 6 місяців, грошова компенсація за нього не нараховується, є окремі випадки видачі особовому складу строкової служби продовольства не повністю, їжа готується не якісно;

г) 0 балів, якщо офіцерам, прапорщикам, військовослужбовцям військової служби за контрактом продовольчий пайок не видається більше 1 року, грошова компенсація за нього не нараховується, особовому складу строкової служби продовольство систематично видається не у повному обсязі, їжа готується не якісно.

2.4. РЖЗ (рівень житлового забезпечення) складає:

а) 100 балів, якщо офіцери, прапорщики, військовослужбовці військової служби за контрактом мають житло і отримують пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги; тим, хто не має житла, держава сплачує за піднаймання житла; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – до 5 років; санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання військовослужбовців строкової служби у казармених приміщеннях відмінні;

б) 67 балів, якщо офіцери, прапорщики, військовослужбовці військової служби за контрактом мають житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримують; якщо житла немає, то за його піднаймання держава сплачує тільки окремим військовослужбовцям; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – від 5 до 10 років; санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання військовослужбовців строкової служби у казармених приміщеннях добрі;

в) 33 бали, якщо офіцери, прапорщики, військовослужбовці військової служби за контрактом мають житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримують; за піднаймання житла держава не сплачує нікому, перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – від 10 до 15 років; санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання

військовослужбовців строкової служби у казармених приміщеннях задовільні;

г) 0 балів, якщо офіцери, прапорщики, військовослужбовці військової служби за контрактом мають житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримують; за піднаймання житла держава не сплачує нікому, перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – від 15 до 20 років; санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання військовослужбовців строкової служби у казармених приміщеннях незадовільні.

2.5. *РСН (рівень службового навантаження)* складає:

а) 100 балів, якщо тривалість робочого тижня офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців військової служби за контрактом не більше 40 год за наявності двох вихідних; у військовослужбовців строкової служби тривалість сну в середньому за тиждень 8 год на добу і 3 – 4 звільнення у місто за місяць;

б) 67 балів, якщо тривалість робочого тижня офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців військової служби за контрактом більше 40 год за наявності одного вихідного; у військовослужбовців строкової служби тривалість сну в середньому за тиждень 7 год на добу і 2 звільнення у місто за місяць;

в) 33 бали, якщо тривалість робочого тижня офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців військової служби за контрактом ненормована за наявності 2–3 вихідних на місяць; у військовослужбовців строкової служби тривалість сну в середньому за тиждень 6 год на добу і 1 звільнення у місто за місяць;

г) 0 балів, якщо тривалість робочого тижня офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців військової служби за контрактом ненормована за наявності 1 вихідного на місяць; у військовослужбовців строкової служби тривалість сну в середньому за тиждень менше ніж 6 год на добу і жодного звільнення у місто за місяць.

3. *Рівень політичного складника (РПС) морального духу особового складу* визначається за формулою

$$РПС = \frac{(РЄВ + РДВ + РПСв)}{n_3},$$

де *РЄВ* – рівень єдності влади;

РДВ – рівень довіри до влади;

РПСв – рівень політичної свідомості;

*n*₃ – кількість основних факторів політичного складника, *n*₃ = 3.

3.1. *РЄВ (рівень єдності влади)* складає:

а) 100 балів, якщо Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України працюють безконфліктно і злагоджено;

б) 67 балів, якщо Президент України працює злагоджено і безконфліктно лише з Кабінетом Міністрів України або Верховною Радою України;

в) 33 бали, якщо злагоджено і безконфліктно працюють Кабінет Міністрів України і Верховна Рада України;

г) 0 балів, якщо між Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України злагодженості і порозуміння в роботі немає.

3.2. *РДВ (рівень довіри до влади)* складає:

а) 100 балів, якщо особовий склад довіряє Президенту України, Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України;

б) 67 балів, якщо особовий склад довіряє Президенту України, а також Кабінету Міністрів України або Верховній Раді України;

в) 33 бали, якщо особовий склад довіряє лише одному із зазначених органів влади;

г) 0 балів, якщо особовий склад не довіряє ні Президенту України, ні Кабінету Міністрів України, ні Верховній Раді України.

3.3. *РПСв (рівень політичної свідомості)* складає:

а) 100 балів, якщо особовий склад розуміє та підтримує зовнішню і внутрішню політику держави;

б) 67 балів, якщо особовий склад розуміє зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримує лише внутрішню політику держави;

в) 33 бали, якщо особовий склад розуміє зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримує лише зовнішню політику;

г) 0 балів, якщо особовий склад не розуміє і не підтримує як зовнішню, так і внутрішню політику держави.

4. *Рівень соціально-психологічного складника (РСПС) морального духу особового складу* визначається за формулою

$$РСПС = \frac{(РГД + РКН + РКТ + РВВ)}{n_4},$$

де *РГД* – рівень сформованості громадської думки;

РКН – рівень сформованості колективного настрою;

РКТ – рівень розвитку колективістських традицій;

РВВ – рівень взаємовідносин між військовослужбовцями;

n_4 – кількість основних факторів соціально-психологічного складника, $n_4 = 4$.

4.1. *РГД (рівень сформованості громадської думки)* складає:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці сформованість громадської думки позитивного спрямування у підрозділі з важливіших питань життєдіяльності вважають високою;

б) 67 балів, якщо військовослужбовці сформованість громадської думки позитивного спрямування у підрозділі з важливіших питань життєдіяльності вважають середньою;

в) 33 бали, якщо військовослужбовці сформованість громадської думки позитивного спрямування у підрозділі з важливіших питань життєдіяльності вважають задовільною;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці сформованість громадської думки позитивного спрямування у підрозділі з важливіших питань життєдіяльності вважають незадовільною.

4.2. *РКН (рівень сформованості колективного настрою)* складає:

а) 100 балів, якщо під час знаходження у підрозділі у військовослужбовців завжди позитивний настрій;

б) 67 балів, якщо під час знаходження у підрозділі у військовослужбовців переважно позитивний настрій;

в) 33 бали, якщо під час знаходження у підрозділі у військовослужбовців переважно поганий настрій;

г) 0 балів, якщо під час знаходження у підрозділі у військовослужбовців завжди поганий настрій.

4.3. *РКТ (рівень розвитку колективістських традицій)* складає:

а) 100 балів, якщо у підрозділі є багато традицій позитивного спрямування;

б) 67 балів, якщо у підрозділі є багато традицій позитивного спрямування, але є незначна кількість традицій негативного спрямування;

в) 33 бали, якщо у підрозділі мало традицій позитивного спрямування та є незначна кількість традицій негативного спрямування;

г) 0 балів, якщо у підрозділі є незначна кількість традицій позитивного спрямування та багато традицій негативного спрямування.

4.4. *РВВ (рівень взаємовідносин між військовослужбовцями)* складає:

а) 100 балів, якщо у підрозділі відсутні факти нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями;

б) 67 балів, якщо у підрозділі є факти нестатутних взаємовідносин, але командири і начальники про них не знають;

в) 33 бали, якщо у підрозділі є факти нестатутних взаємовідносин, командири і начальники про них знають, але ніяких заходів не вживають;

г) 0 балів, якщо у підрозділі є факти нестатутних взаємовідносин, командири і начальники про них знають, але ніяких заходів не вживають, тому що самі допускаються нестатутних взаємовідносин.

5. Рівень адміністративного складника (РАС) морального духу особового складу визначається за формулою

$$РАС = \frac{(РАКС + РПП + РСП + РУСД)}{n_5},$$

де РАКС – рівень авторитетності керівного складу;

РПП – рівень професійної підготовки військовослужбовців;

РСП – рівень статутного порядку;

РУСД – рівень успішності службової діяльності;

n_5 – кількість основних факторів адміністративного складника, $n_5 = 4$.

5.1. РАКС (рівень авторитетності керівного складу) складає:

а) 100 балів, якщо всі командири (начальники) підрозділу користуються авторитетом у особового складу;

б) 67 балів, якщо один командир (начальник) підрозділу не користується авторитетом у особового складу;

в) 33 бали, якщо два командири (начальники) підрозділу не користуються авторитетом у особового складу;

г) 0 балів, якщо три і більше командири (начальники) підрозділу не користуються авторитетом у особового складу.

5.2. РПП (рівень професійної підготовки військовослужбовців) складає:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці рівень особистої професійної підготовки за посадою вважають високим;

б) 67 балів, якщо військовослужбовці рівень особистої професійної підготовки за посадою вважають середнім;

в) 33 бали, якщо військовослужбовці рівень особистої професійної підготовки за посадою вважають задовільним;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці рівень особистої професійної підготовки за посадою вважають низьким.

5.3. РСП (рівень статутного порядку) складає:

а) 100 балів, якщо порушень розпорядку дня немає, вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній життєдіяльності підрозділу (частини) додержуються;

б) 67 балів, якщо є незначні відхилення від виконання розпорядку дня, але вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності підрозділу (частини) додержуються;

в) 33 бали, якщо є незначні відхилення від виконання розпорядку дня та додержання вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності підрозділу (частини);

г) 0 балів, якщо є системні, грубі порушення у виконанні розпорядку дня та додержанні вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності підрозділу (частини).

5.4. РУСД (рівень успішності службової діяльності) складає:

а) 100 балів, якщо військовослужбовці успіхи підрозділу (частини) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважають великими;

б) 67 балів, якщо військовослужбовці успіхи підрозділу (частини) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважають середніми;

в) 33 бали, якщо військовослужбовці успіхи підрозділу (частини) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважають задовільними;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці успіхи підрозділу (частини) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважають малими.

Слід зазначити, що *рівень факторів усіх складників (РФУС) морального духу особового складу підрозділу визначається за формулою*

$$РФУС = \frac{(a \times n_6) + (б \times n_7) + (в \times n_8) + (г \times n_9)}{n_{10}},$$

де a – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $a = 100$;

$б$ – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $б = 67$;

$в$ – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $в = 33$;

$г$ – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $г = 0$;

n_6 – кількість осіб, що вибрали у питальнику варіант відповіді а);

n_7 – кількість осіб, що вибрали у питальнику варіант відповіді б);

n_8 – кількість осіб, що вибрали у питальнику варіант відповіді в);

n_9 – кількість осіб, що вибрали у питальнику варіант відповіді г);

n_{10} – загальна кількість осіб, що брали участь в опитуванні.

Рівень морального духу (РМД) особового складу підрозділу визначається за формулою

$$РМД = \frac{(РІС \times КВІС) + (РЕС \times КВЕС) + (РПС \times КВПС) + (РСПС \times КВСПС) + (РАС \times КВАС)}{n}$$

де *РІС* – рівень ідейного складника;

КВІС – коефіцієнт ваги ідейного складника у загальному показнику рівня морального духу, що дорівнює 1,2;

РЕС – рівень економічного складника;

КВЕС – коефіцієнт ваги економічного складника у загальному показнику РМД, що дорівнює 1,1;

РПС – рівень політичного складника;

КВПС – коефіцієнт ваги політичного складника у загальному показнику рівня морального духу, що дорівнює 0,85;

РСПС – рівень соціально-психологічного складника;

КВСПС – коефіцієнт ваги соціально-психологічного складника у загальному показнику рівня морального духу, що дорівнює 0,95;

РАС – рівень адміністративного складника;

КВАС – коефіцієнт ваги адміністративного складника у загальному показнику рівня морального духу, що дорівнює 0,9;

n – кількість складників морального духу, що дорівнює 5.

Залежно від отриманих показників *рівень морального духу особового складу* класифікується як “високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”, зокрема:

– “високий”, якщо РМД [100...67,1];

– “середній”, якщо РМД [67...50,1];

– “низький”, якщо РМД [50...33,1];

– “загрозливий”, якщо РМД [33...0].

Інтерпретація результатів оцінювання морального духу є важливою вихідною позицією для прийняття рішення командирами і начальниками на застосування частин і підрозділів для виконання службово-бойових завдань, організації навчання та виховання особового складу.

“Високий” РМД – за рівнем морального духу особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно

залучати на головних напрямках дій і у визначальних елементах бойового порядку.

“Середній” РМД – за рівнем морального духу особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий обмежено*, доцільно залучати на другорядних напрямках дій і у відповідних елементах бойового порядку.

“Низький” РМД – за рівнем морального духу особовий склад до виконання службово-бойових завдань *не готовий*, доцільно залучати на допоміжних напрямках дій і в аналогічних елементах бойового порядку.

“Загрозливий” РМД – за рівнем морального духу особовий склад *деморалізований*, залучати до виконання службово-бойових завдань не рекомендується.

Слід зауважити, що високий рівень морального духу особового складу автоматично не формується. Він є результатом:

- активного впровадження у військових формуваннях гуманітарної політики держави, повсякденної турботи влади про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей;

- реалізації основного принципу розбудови військових формувань – єдиноначальності;

- діяльності у військових формуваннях органів виховної роботи з організації впровадження гуманітарної політики держави;

- здійснення цілеспрямованого і систематичного впливу на свідомість, волю і почуття військовослужбовців – виховної роботи [36].

Запропонована методика дає можливість:

- встановити загальні нормативи для визначення РМД і запобігати суб’єктивізму та маніпуляціям під час його оцінювання;

- визначати РМД особового складу з’єднань, військових частин та підрозділів;

- встановлювати рейтинг складників морального духу і передбачати компенсаційні заходи для підвищення загального показника РМД;

- визначати причини зниження (підвищення) РМД та ефективність роботи органів державної влади, військового управління з підвищення РМД особового складу;

- визначати співвідношення ідейних, економічних, соціально-психологічних та адміністративних чинників з формування високого РМД особового складу.

2.3. Практика роботи посадових осіб щодо оцінювання морального духу особового складу

Оцінювання морального духу особового складу проводиться на основі опитування особового складу. Запропоновані питальники розроблені для таких категорій: офіцери, прапорщики та військовослужбовці військової служби за контрактом управлінь військових частин, з'єднань та навчальних закладів (див. дод. 2.1); офіцери, прапорщики та військовослужбовці військової служби за контрактом підрозділів (див. дод. 2.2); офіцери-слухачі вищих військових навчальних закладів (див. дод. 2.3); курсанти вищих навчальних закладів (див. дод. 2.4); військовослужбовці строкової служби (див. дод. 2.5); студенти, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу (див. дод. 2.6).

Перед дослідженням морального духу, на весь особовий склад підрозділу, моральних дух якого оцінюватимуть, виготовляють відповідні питальники та бланки для позначення вибраних варіантів тверджень питальників (див. дод. 2.7).

Для зручності користування питальники слід друкувати на аркушах А4, по дві сторінки на кожному боці (буклетом). Назви питальників та зміст інструкції для респондентів набирають з одинарним міжрядковим інтервалом, шрифтом Times New Roman, розмір якого 13–14 pt. Порядкові номери факторів складників та зміст тверджень питальника набирають з одинарним міжрядковим інтервалом, шрифтом Times New Roman, розмір якого 12–13 pt без перенесення на іншу сторінку змісту тверджень кожного фактора. У результаті матимемо питальник на чотирьох сторінках двох аркушів А5.

Бланки для позначення вибраних варіантів тверджень доцільно скомпонувати на двох аркушах А4, на кожному аркуші по три бланки. Назви бланків та пояснення щодо їх заповнення набирають з одинарним міжрядковим інтервалом, шрифтом Times New Roman, розмір якого 14 pt. Порядкові номери факторів складників, варіанти тверджень набирають з одинарним міжрядковим інтервалом, шрифтом Times New Roman, розмір якого 12 pt. Для зручності розрізання нижні (верхні) границі бланків доцільно позначати суцільними лініями чи крапками. Друкувати бланки слід так, щоб дві сторінки розміщувались на одному аркуші А4 і лише з одного боку. Після роздрукування аркуша А4 отримаємо два аркуші А5, на

кожному аркуші по три бланки. Після розрізування матимемо шість бланків для відповідей із одного аркуша А4. Таким чином виготовляють необхідну кількість бланків, із розрахунку по одному на кожного військовослужбовця підрозділу.

Для проведення опитування особовий склад зосереджують у визначеному місці. Попередньо слід звернути увагу військовослужбовців (студентів) на наявність письмового приладдя (кулькових ручок).

Після роздачі військовослужбовцям питальників і бланків для позначення вибраних варіантів тверджень, посадова особа, що проводить дослідження, дає усні пояснення. Особливу увагу звертають: на анонімність опитування; на форму позначення обраного варіанта твердження у бланку; на вибір військовослужбовцями не бажаного твердження, а такого, яке відображає реальний стан справ або свідому особисту позицію; на те, що будь-який обраний варіант твердження не є поганим чи добрим, він є нормальним. Варіант заповнення бланків для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання морального духу особового складу наведено у дод. 2.8.

Для систематизації і уніфікації оброблення результатів опитування необхідно виготовити “Екран результатів опитування та розрахунків рівня морального духу особового складу” (див. дод. 2.9). Для цього слід роздрукувати на принтері (різографі) запропоновану форму Екрана по дві сторінки на одному аркуші А4. Отримані три аркуші А5 слід склеїти за висотою аркушів, у логічній послідовності їх змісту. Для зручності користування отриману склейку доцільно скласти “гармошкою” за висотою аркуша А5 або за іншою довільною висотою.

Опрацювати бланки краще всього вдвох. Один називає номер фактора (наприклад, 1.1, 1.2 та ін.) і вибраний респондентом варіант твердження (а, б, в, г), а інший ставить позначку (крапку або вертикальну риску) у графі Екрана “Фіксування вибраних варіантів тверджень”.

Після опрацювання бланків позначки (крапки або вертикальні риски) у зазначеній графі Екрана підсумовують і отриманий результат (наприклад, 2, 10, 25 та ін.) записують цифрами у графі “Кількість осіб вибрали варіант”.

Потім отримані показники помножують на відповідний бал, позначений у графі Екрана “Бал за шкалою” (100, 67, 33, 0), і результат записують цифрами у графі “Бал за варіант”.

Для отримання результату за фактор складника морального духу всі бали за варіант одного фактора підсумовують і отриманий показник ділять на кількість військовослужбовців підрозділу, що брали участь в опитуванні. Отриманий результат фіксують у графі “Рівень фактора”.

Показник кожного із п'яти складників морального духу визначається за сумою показників їх факторів, поділеною на кількість факторів того чи іншого складника. Отриманий результат записують у графу Екрана “Рівень складника”. Варіант розрахунку рівня ідейного складника морального духу особового складу наведено у дод. 2.11.

Для отримання загального показника рівня морального духу особового складу показник кожного складника морального духу помножують на відповідний коефіцієнт складника, зазначений у графі Екрана “Коефіцієнт складника” (1,2; 1,1; 0,85; 0,95; 0,9), отримані результати записують у графу “Складник з коефіцієнтом”, підсумовують і ділять на 5 (кількість складників морального духу). Отримана цифра є показником загального рівня морального духу особового складу підрозділу, її фіксують у графі “Рівень МД”. Варіант розрахунку рівня морального духу особового складу наведено у дод. 2.12.

У нижній частині Екрана розміщено дві таблиці. У одну записують відомості про підрозділ, час, місце проведення дослідження та ін. У другій фіксують бали за кожний складник та загальний рівень морального духу і класифікацію дослідженого їх рівня (високий, середній, низький, загрозливий), відповідно до визначених нормативних показників.

Особа, що проводила дослідження, результати оцінювання морального духу особового складу підрозділу засвідчує своїм підписом, із зазначенням посади, військового звання, прізвища та ініціалів.

Варіант заповнення Екрана наведено у дод. 2.10.

Для скорочення часу на проведення необхідних розрахунків розроблено “Програмний комплекс автоматизованого розрахунку рівня морального духу особового складу”. Він включає “Програму автоматизованого розрахунку рівня морального духу особового

складу” [37] та “Програму автоматизованого розрахунку рівня морального духу студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу”[38] (далі Програми). Сутністю і змістом комп’ютерної верстки Програм в Excel є бланк для позначення вибраних варіантів тверджень, екран результатів опитування та розрахунків, математичний апарат оцінювання рівня морального духу особового складу та інтерпретація отриманих показників.

Програми складаються з чотирьох аркушів, а саме: перший – “Інструкція”, другий – “Вихідні дані”, третій – “Екран опитування”, четвертий – “Висновки”. Назви аркушів висвітлюються у нижньому лівому куті екрана монітора комп’ютера після відкриття файлів, що містять зазначені Програми. Для роботи з будь-яким із зазначених аркушів на назві аркуша після відкриття файла роблять один клік.

Якщо для розрахунків рівня морального духу особового складу використовуватимуть зазначені Програми, то при опрацюванні Питальників доцільно використовувати “Таблицю результатів опитування щодо оцінювання морального духу особового складу”. Зразок Таблиці наведено у дод. 2.13, а варіант її заповнення – у дод. 2.14.

Після опрацювання питальників, результати із Таблиці переносять на другий аркуш Програм у відповідні клітинки білого кольору за номерами факторів складників морального духу (наприклад, 1.1, 1.2, 1.3 та ін.) і вибраними військовослужбовцями (студентами) варіантами тверджень (наприклад, а, б, в, г). Також заповнюють й інші клітинки (строки) у таблиці, розміщеній на другому аркуші Програм. Варіант заповнення другого аркуша “Вихідні дані” наведено у дод. 2.15 та 2.18.

Після заповнення другого аркуша Програми в автоматизованому режимі виконують необхідні розрахунки і отримані показники рівнів складників морального духу та їх факторів фіксують на третьому аркуші “Екран результатів опитування”. Варіант його заповнення наведено у дод. 2.16 та 2.19.

На четвертому аркуші, який має назву “Висновки”, позначену у нижньому лівому куті екрана монітора комп’ютера, в автоматизованому режимі висвітлюються: висновки за отриманими показниками рівня складників морального духу та загальним показником рівня морального духу особового складу (студентів), з вказівкою кваліфікаційного рівня (“високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”); їх діаграмне зображення; інтерпретація про

готовність особового складу до виконання службово-бойових завдань і його застосування у елементах бойового порядку; посада, військове звання, прізвище та ініціали особи, яка проводила дослідження морального духу особового складу (студентів). Варіант заповнення в автоматизованому режимі четвертого аркуша “Висновки” наведено у дод. 2.17 та 2.20. Зазначені аркуші Програм можна роздрукувати.

Програмний комплекс автоматизованого розрахунку рівня морального духу особового складу у формі окремих файлів додається до “Методики оцінювання морального духу особового складу”.

Варіант звіту про результати оцінювання морального духу особового складу наведено у дод. 2.21.

Систематизації результатів оцінювання морального духу особового складу військових частин (факультетів навчальних закладів) сприяє зведення результатів дослідження морального духу особового складу у “Таблиці результатів оцінювання морального духу особового складу” військової частини (факультету НЗ), наведеної у дод. 2.22. Варіант заповнення Таблиці наведено у дод. 2.23.

Практична реалізація зазначених теоретичних положень свідчить, що незначний час на опитування особового складу, застосування комп’ютерних технологій для розрахунків і оформлення результатів дослідження дають можливість якісно та оперативно оцінювати рівень морального духу особового складу частин і підрозділів фахівцям без спеціальної підготовки, з мінімальними затратами сил та засобів.

“Методика оцінювання морального духу особового складу” пройшла апробацію в ході науково-практичної конференції [39] та опублікована на сторінках науково-практичного журналу внутрішніх військ МВС України “Честь і закон” [40] і у двох виданнях навчального посібника “Методика оцінювання морального духу особового складу частин і підрозділів внутрішніх військ” [41], перевірена на валідність, надійність, точність і однозначність. На основі Методики оцінено рівень морального духу особового складу багатьох підрозділів різних ланок військового управління. Отримані результати аргументовано свідчать про правильність теоретичного обґрунтування “Методики оцінювання морального духу особового складу” і доцільність її широкого практичного застосування у військових формуваннях.

Як висновок за другий розділ наведемо слова англійського військового психолога Нормана Коупленда, який ще у середині ХХ століття писав: “Моральний дух – це наймогутніша зброя, відома людині; могутніша ніж найважчий танк, ніж найпотужніша гармата, ніж найбільш руйнівна бомба. Високий моральний дух військ – це засіб, здатний перетворити поразку на перемогу”.

Питальник
щодо оцінювання морального духу особового складу
(для офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців військової
служби за контрактом управлінь військових частин, з'єднань
та навчальних закладів)

Опитування проводиться з метою виявлення Вашого ставлення до деяких проблем. Пропонується ряд тверджень, Ваше завдання – вибрати один із запропонованих варіантів. Вибраний варіант (а, б, в, г) позначте кружком (о), галочкою (V) або знаком плюс (+) у бланку для відповіді. Відповідайте анонімно, прізвищ не вказуйте. Дякуємо за співробітництво.

Фактори	Зміст тверджень
1.1.	<p><i>Національні переконання:</i></p> <p>а) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>б) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, не готовий відстоювати свою національну гідність, але готовий захищати національні інтереси;</p> <p>в) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, але не готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>г) не вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України і не готовий відстоювати національну гідність та національні інтереси українців.</p>
1.2.	<p><i>Використання української мови:</i></p> <p>а) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я завжди розмовляю українською мовою, в побуті переважно спілкуюся рідною мовою;</p>

	<p>б) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, в основному, спілкуюся іншими мовами;</p> <p>в) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, як правило, спілкуюся іншими мовами;</p> <p>г) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять іноді розмовляю українською мовою; у побуті завжди спілкуюся іншими мовами.</p>
1.3.	<p><i>Державницька свідомість:</i></p> <p>а) схвалюю здобуття українським народом незалежності, готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>б) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, але готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>в) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави, але готовий захищати український народ від протиправних посягань;</p> <p>г) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань.</p>
2.1.	<p><i>Грошове забезпечення отримую:</i></p> <p>а) у повному обсязі й своєчасно;</p> <p>б) у повному обсязі, але із затримками до одного місяця;</p> <p>в) у повному обсязі, але із затримками більше одного місяця;</p> <p>г) не в повному обсязі та із затримками більше одного місяця.</p>
2.2.	<p><i>Речове майно отримую:</i></p> <p>а) у повному обсязі, за потрібними розмірами і своєчасно;</p> <p>б) у повному обсязі, деяке майно не за розмірами, із затримками до 6 місяців;</p> <p>в) у повному обсязі, більшість майна не за розмірами, із затримками до одного року;</p>

	г) не у повному обсязі, більшість майна не за розмірами, із затримками більше одного року.
2.3.	<p><i>Продовольчим пайком або грошовою компенсацією за нього (за ринковими цінами) забезпечений:</i></p> <p>а) у повному обсязі і своєчасно;</p> <p>б) не у повному обсязі, із затримками до 2 місяців;</p> <p>в) не у повному обсязі, із затримками до 6 місяців, грошову компенсацію за нього не нараховують;</p> <p>г) не забезпечений більше одного року, грошову компенсацію за нього не нараховують.</p>
2.4.	<p><i>Житлове забезпечення:</i></p> <p>а) маю житло і отримую пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги; тим, хто не має житла, держава сплачує за піднаймання житла; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – до 5 років;</p> <p>б) маю житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримую; якщо житла немає, то за його піднаймання держава сплачує тільки окремим військовослужбовцям; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – 5–10 років;</p> <p>в) маю житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримую; за піднаймання житла держава не сплачує нікому; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – 10–15 років;</p> <p>г) маю житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримую; за піднаймання житла держава не сплачує нікому; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – 15–20 років.</p>
2.5.	<p><i>Рівень службового навантаження:</i></p> <p>а) мій робочий тиждень триває не більше ніж 40 год за наявності двох вихідних;</p> <p>б) мій робочий тиждень триває більше 40 год за наявності одного вихідного;</p> <p>в) у мене ненормований робочий тиждень за наявності двох-трьох вихідних на місяць;</p> <p>г) у мене ненормований робочий тиждень за наявності одного вихідного на місяць.</p>

3.1.	<p><i>Єдність влади.</i></p> <p>На мою думку:</p> <p>а) Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України працюють безконфліктно і злагоджено;</p> <p>б) Президент України працює злагоджено і безконфліктно лише з Кабінетом Міністрів України або Верховною Радою України;</p> <p>в) злагоджено і безконфліктно працюють Кабінет Міністрів України і Верховна Рада України;</p> <p>г) між Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України злагодженості і порозуміння в роботі немає.</p>
3.2.	<p><i>Довіра до влади:</i></p> <p>а) я довіряю Президенту України, Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України;</p> <p>б) я довіряю Президенту України і Кабінету Міністрів України або Верховній Раді України;</p> <p>в) я довіряю лише одному із зазначених органів влади;</p> <p>г) я не довіряю ні Президенту України, ні Кабінету Міністрів України, ні Верховній Раді України.</p>
3.3.	<p><i>Політична свідомість:</i></p> <p>а) я розумію і підтримую зовнішню і внутрішню політику держави;</p> <p>б) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише внутрішню політику держави;</p> <p>в) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише зовнішню політику держави;</p> <p>г) я не розумію і не підтримую як зовнішню, так і внутрішню політику держави.</p>
4.1.	<p><i>Сформованість громадської думки позитивного спрямування серед військовослужбовців управління частини (з'єднання) з важливіших питань життєдіяльності є:</i></p> <p>а) високою;</p> <p>б) середньою;</p> <p>в) задовільною;</p> <p>г) незадовільною.</p>

4.2.	<p><i>Сформованість колективного настрою:</i></p> <p>а) під час перебування на службі у мене завжди позитивний настрій;</p> <p>б) під час перебування на службі у мене, як правило, позитивний настрій;</p> <p>в) під час перебування на службі у мене, як правило, поганий настрій;</p> <p>г) під час перебування на службі у мене завжди поганий настрій.</p>
4.3.	<p><i>Розвиток колективістських традицій:</i></p> <p>а) у колективі військовослужбовців управління є багато традицій позитивного спрямування;</p> <p>б) у колективі військовослужбовців управління є багато традицій позитивного спрямування, та незначна кількість традицій негативного спрямування;</p> <p>в) у колективі військовослужбовців управління є мало традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування;</p> <p>г) у колективі військовослужбовців управління є незначна кількість традицій позитивного спрямування та багато традицій негативного спрямування.</p>
4.4.	<p><i>Взаємовідносини між військовослужбовцями управління:</i></p> <p>а) фактів грубості, систематичної нецензурної лайки серед військовослужбовців, образи честі і гідності особового складу немає;</p> <p>б) деякі офіцери управління у спілкуванні зі співслужбовцями зловживають нецензурною лайкою;</p> <p>в) деякі офіцери управління систематично припускають факти нецензурної лайки, ображають честь і гідність співслужбовців;</p> <p>г) деякі мої прямі начальники систематично зловживають нецензурною лайкою, ображають честь і гідність підлеглих.</p>
5.1.	<p><i>Авторитетність керівного складу:</i></p> <p>а) усі мої прямі начальники є для мене авторитетом;</p> <p>б) лише один мій прямий начальник не є для мене авторитетом;</p>

	<p>в) лише два мої прямі начальники не є для мене авторитетом;</p> <p>г) три і більше моїх прямих начальників не є для мене авторитетом.</p>
5.2.	<p><i>Професійна підготовка військовослужбовців:</i></p> <p>а) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю високим;</p> <p>б) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю середнім;</p> <p>в) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю задовільним;</p> <p>г) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю низьким.</p>
5.3.	<p><i>Статутний порядок в управлінні:</i></p> <p>а) порушень розпорядку дня немає, вимоги статутів у повсякденному житті виконуються;</p> <p>б) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня, але вимоги статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності виконуються;</p> <p>в) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня та вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності;</p> <p>г) є системні, грубі порушення виконання розпорядку дня та вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності.</p>
5.4.	<p><i>Успішність службової діяльності частини (з'єднання):</i></p> <p>а) успіхи частини (з'єднання) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю великими;</p> <p>б) успіхи частини (з'єднання) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю середніми;</p> <p>в) успіхи частини (з'єднання) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю задовільними;</p> <p>г) успіхи частини (з'єднання) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю малими.</p>

Питальник
щодо оцінювання морального духу особового складу
(для офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців військової
служби за контрактом підрозділів)

Опитування проводиться з метою виявлення Вашого ставлення до деяких проблем. Пропонується ряд тверджень, Ваше завдання – вибрати один із запропонованих варіантів. Вибраний варіант (а, б, в, г) позначте кружком (o), галочкою (V) або знаком плюс (+) у бланку для відповіді. Відповідайте анонімно, прізвищ не вказуйте. Дякуємо за співробітництво.

Фактори	Зміст тверджень
1.1.	<p><i>Національні переконання:</i></p> <p>а) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>б) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, не готовий відстоювати свою національну гідність, але готовий захищати національні інтереси;</p> <p>в) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, але не готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>г) не вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України і не готовий відстоювати національну гідність та національні інтереси українців.</p>
1.2.	<p><i>Використання української мови:</i></p> <p>а) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я завжди розмовляю українською мовою, в побуті переважно спілкуюся рідною мовою;</p>

	<p>б) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, в основному, спілкуюся іншими мовами;</p> <p>в) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, як правило, спілкуюся іншими мовами;</p> <p>г) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять іноді розмовляю українською мовою; у побуті завжди спілкуюся іншими мовами.</p>
1.3.	<p><i>Державницька свідомість:</i></p> <p>а) схвалюю здобуття українським народом незалежності, готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>б) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, але готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>в) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави, але готовий захищати український народ від протиправних посягань;</p> <p>г) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань.</p>
2.1.	<p><i>Грошове забезпечення отримую:</i></p> <p>а) у повному обсязі й своєчасно;</p> <p>б) у повному обсязі, але із затримками до одного місяця;</p> <p>в) у повному обсязі, але із затримками більше одного місяця;</p> <p>г) не в повному обсязі та із затримками більше одного місяця.</p>
2.2.	<p><i>Речове майно отримую:</i></p> <p>а) у повному обсязі, за потрібними розмірами і своєчасно;</p> <p>б) у повному обсязі, деяке майно не за розмірами, із затримками до 6 місяців;</p> <p>в) у повному обсязі, більшість майна не за розмірами, із затримками до одного року;</p>

	г) не у повному обсязі, більшість майна не за розмірами, із затримками більше одного року.
2.3.	<p><i>Продовольчим пайком або грошовою компенсацією за нього (за ринковими цінами) забезпечений:</i></p> <p>а) у повному обсязі і своєчасно;</p> <p>б) не у повному обсязі, із затримками до 2 місяців;</p> <p>в) не у повному обсязі, із затримками до 6 місяців, грошову компенсацію за нього не нараховують;</p> <p>г) не забезпечений більше одного року, грошову компенсацію за нього взагалі не нараховують.</p>
2.4.	<p><i>Житлове забезпечення:</i></p> <p>а) маю житло і отримую пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги; тим, хто не має житла, держава сплачує за піднаймання житла; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – до 5 років;</p> <p>б) маю житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримую; якщо житла немає, то за його піднаймання держава сплачує тільки окремим військовослужбовцям; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – від 5 до 10 років;</p> <p>в) маю житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримую; за піднаймання житла держава не сплачує нікому; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – від 10 до 15 років;</p> <p>г) маю житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримую; за піднаймання житла держава не сплачує нікому; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – від 15 до 20 років.</p>
2.5.	<p><i>Рівень службового навантаження:</i></p> <p>а) мій робочий тиждень триває не більше ніж 40 год за наявності двох вихідних;</p> <p>б) мій робочий тиждень триває більше 40 год за наявності одного вихідного;</p> <p>в) у мене ненормований робочий тиждень за наявності двох-трьох вихідних на місяць;</p>

	г) у мене ненормований робочий тиждень за наявності одного вихідного на місяць.
3.1.	<p><i>Єдність влади.</i></p> <p>На мою думку:</p> <p>а) Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України працюють безконфліктно і злагоджено;</p> <p>б) Президент України працює злагоджено і безконфліктно лише з Кабінетом Міністрів України або Верховною Радою України;</p> <p>в) злагоджено і безконфліктно працюють Кабінет Міністрів України і Верховна Рада України;</p> <p>г) між Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України злагодженості і порозуміння в роботі немає.</p>
3.2.	<p><i>Довіра до влади:</i></p> <p>а) я довіряю Президенту України, Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України;</p> <p>б) я довіряю Президенту України і Кабінету Міністрів України або Верховній Раді України;</p> <p>в) я довіряю лише одному із зазначених органів влади;</p> <p>г) я не довіряю ні Президенту України, ні Кабінету Міністрів України, ні Верховній Раді України.</p>
3.3.	<p><i>Політична свідомість:</i></p> <p>а) я розумію і підтримую зовнішню і внутрішню політику держави;</p> <p>б) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише внутрішню політику держави;</p> <p>в) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише зовнішню політику держави;</p> <p>г) я не розумію і не підтримую як зовнішню, так і внутрішню політику держави.</p>
4.1.	<p><i>Сформованість громадської думки позитивного спрямування у підрозділі з важливіших питань життєдіяльності є:</i></p> <p>а) високою;</p> <p>б) середньою;</p>

Продовження дод. 2.2

	<p>в) задовільною; г) незадовільною.</p>
4.2.	<p><i>Сформованість колективного настрою:</i> а) під час перебування на службі у мене завжди позитивний настрій; б) під час перебування на службі у мене, як правило, позитивний настрій; в) під час перебування на службі у мене, як правило, поганий настрій; г) під час перебування на службі у мене завжди поганий настрій.</p>
4.3.	<p><i>Розвиток колективістських традицій:</i> а) у нашому підрозділі є багато традицій позитивного спрямування; б) у нашому підрозділі є багато традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування; в) у нашому підрозділі є мало традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування; г) у нашому підрозділі незначна кількість традицій позитивного спрямування та багато традицій негативного спрямування.</p>
4.4.	<p><i>Взаємовідносини між військовослужбовцями у підрозділі:</i> а) фактів нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями немає; б) є факти нестатутних взаємовідносин, але командири і начальники про них не знають; в) є факти нестатутних взаємовідносин, командири і начальники про них знають, але заходів не вживають; г) є факти нестатутних взаємовідносин, командири і начальники про них знають, але заходів не вживають, тому що самі припускають нестатутні взаємовідносини.</p>
5.1.	<p><i>Авторитетність керівного складу підрозділу:</i> а) усі мої прямі начальники є для мене авторитетом;</p>

	<p>б) лише один мій прямий начальник не є для мене авторитетом;</p> <p>в) лише два мої прямі начальники не є для мене авторитетом;</p> <p>г) три і більше моїх прямих начальників не є для мене авторитетом.</p>
5.2.	<p><i>Професійна підготовка військовослужбовців:</i></p> <p>а) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю високим;</p> <p>б) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю середнім;</p> <p>в) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю задовільним;</p> <p>г) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю низьким.</p>
5.3.	<p><i>Статутний порядок у підрозділі:</i></p> <p>а) порушень розпорядку дня немає, вимоги статутів у повсякденному житті виконуються;</p> <p>б) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня, але вимоги статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності виконуються;</p> <p>в) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня та вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності;</p> <p>г) є системні, грубі порушення виконання розпорядку дня та вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності.</p>
5.4.	<p><i>Успішність службової діяльності частини (з'єднання):</i></p> <p>а) успіхи частини (з'єднання) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю великими;</p> <p>б) успіхи частини (з'єднання) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю середніми;</p> <p>в) успіхи частини (з'єднання) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю задовільними;</p> <p>г) успіхи частини (з'єднання) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю малими.</p>

Питальник
щодо оцінювання морального духу особового складу
(для офіцерів-слухачів вищих навчальних закладів)

Опитування проводиться з метою виявлення Вашого ставлення до деяких проблем. Пропонується ряд тверджень, Ваше завдання – вибрати один із запропонованих варіантів. Вибраний варіант (а, б, в, г) позначте кружком (о), галочкою (V) або знаком плюс (+) у бланку для відповіді. Відповідайте анонімно, прізвищ не вказуйте. Дякуємо за співробітництво.

Фактори	Зміст тверджень
1.1.	<p><i>Національні переконання:</i></p> <p>а) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>б) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, не готовий відстоювати свою національну гідність, але готовий захищати національні інтереси;</p> <p>в) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, але не готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>г) не вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України і не готовий відстоювати національну гідність та національні інтереси українців.</p>
1.2.	<p><i>Використання української мови:</i></p> <p>а) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я завжди розмовляю українською мовою, в побуті, переважно спілкуюся рідною мовою;</p> <p>б) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, в основному, спілкуюся іншими мовами;</p>

	<p>в) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, як правило, спілкуюся іншими мовами;</p> <p>г) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять іноді розмовляю українською мовою; у побуті завжди спілкуюся іншими мовами.</p>
1.3.	<p><i>Державницька свідомість:</i></p> <p>а) схвалюю здобуття українським народом незалежності, готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>б) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, але готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>в) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави, але готовий захищати український народ від протиправних посягань;</p> <p>г) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань.</p>
2.1.	<p><i>Грошове забезпечення отримую:</i></p> <p>а) у повному обсязі й своєчасно;</p> <p>б) у повному обсязі, але із затримками до одного місяця;</p> <p>в) у повному обсязі, але із затримками більше одного місяця;</p> <p>г) не в повному обсязі та із затримками більше одного місяця.</p>
2.2.	<p><i>Речове майно отримую:</i></p> <p>а) у повному обсязі, за потрібними розмірами і своєчасно;</p> <p>б) у повному обсязі, деяке майно не за розмірами, із затримками до 6 місяців;</p> <p>в) у повному обсязі, більшість майна не за розмірами, із затримками до одного року;</p> <p>г) не у повному обсязі, більшість майна не за розмірами, із затримками більше одного року.</p>

2.3.	<p><i>Продовольчим пайком або грошовою компенсацією за нього (за ринковими цінами) забезпечений:</i></p> <p>а) у повному обсязі і своєчасно;</p> <p>б) не у повному обсязі, із затримками до 2 місяців;</p> <p>в) не у повному обсязі, із затримками до 6 місяців, грошову компенсацію за нього не нараховують;</p> <p>г) не забезпечений більше одного року, грошову компенсацію за нього не нараховують.</p>
2.4.	<p><i>Житлове забезпечення:</i></p> <p>а) маю житло і отримую пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги; тим, хто не має житла, держава сплачує за піднаймання житла; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – до 5 років;</p> <p>б) маю житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримую; якщо житла немає, то за його піднаймання держава сплачує тільки окремим військовослужбовцям; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – від 5 до 10 років;</p> <p>в) маю житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримую; за піднаймання житла держава не сплачує нікому; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – від 10 до 15 років;</p> <p>г) маю житло, але пільги, встановлені законодавством за комунальні послуги, не отримую; за піднаймання житла держава не сплачує нікому; перспектива отримання житла тими, хто має на це право, – від 15 до 20 років.</p>
2.5.	<p><i>Рівень службового навантаження:</i></p> <p>а) мій робочий тиждень триває не більше ніж 40 год за наявності двох вихідних;</p> <p>б) мій робочий тиждень триває більше 40 год за наявності одного вихідного;</p> <p>в) у мене ненормований робочий тиждень за наявності двох-трьох вихідних на місяць;</p> <p>г) у мене ненормований робочий тиждень за наявності одного вихідного на місяць.</p>

3.1.	<p><i>Єдність влади.</i> На мою думку:</p> <p>а) Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України працюють безконфліктно і злагоджено;</p> <p>б) Президент України працює злагоджено і безконфліктно лише з Кабінетом Міністрів України або Верховною Радою України;</p> <p>в) злагоджено і безконфліктно працюють Кабінет Міністрів України і Верховна Рада України;</p> <p>г) між Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України злагодженості і порозуміння в роботі немає.</p>
3.2.	<p><i>Довіра до влади:</i></p> <p>а) я довіряю Президенту України, Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України;</p> <p>б) я довіряю Президенту України і Кабінету Міністрів України або Верховній Раді України;</p> <p>в) я довіряю лише одному із зазначених органів влади;</p> <p>г) я не довіряю ні Президенту України, ні Кабінету Міністрів України, ні Верховній Раді України.</p>
3.3.	<p><i>Політична свідомість:</i></p> <p>а) я розумію і підтримую зовнішню і внутрішню політику держави;</p> <p>б) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише внутрішню політику держави;</p> <p>в) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише зовнішню політику держави;</p> <p>г) я не розумію і не підтримую як зовнішню, так і внутрішню політику держави.</p>
4.1.	<p><i>Сформованість громадської думки позитивного спрямування у навчальній групі (на факультеті) з важливіших питань життєдіяльності є:</i></p> <p>а) високою;</p> <p>б) середньою;</p> <p>в) задовільною;</p> <p>г) незадовільною.</p>

4.2.	<p><i>Сформованість колективного настрою:</i></p> <p>а) під час перебування у навчальному закладі у мене завжди позитивний настрій;</p> <p>б) під час перебування у навчальному закладі у мене, як правило, позитивний настрій;</p> <p>в) під час перебування у навчальному закладі у мене, як правило, поганий настрій;</p> <p>г) під час перебування у навчальному закладі у мене завжди поганий настрій.</p>
4.3.	<p><i>Розвиток колективістських традицій:</i></p> <p>а) у навчальній групі (на факультеті), у якій (на якому) я навчаюсь, є багато традицій позитивного спрямування;</p> <p>б) у навчальній групі (на факультеті), у якій (на якому) я навчаюсь, є багато традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування;</p> <p>в) у навчальній групі (на факультеті), у якій (на якому) я навчаюсь, є мало традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування;</p> <p>г) у навчальній групі (на факультеті), у якій (на якому) я навчаюсь, є незначна кількість традицій позитивного спрямування та багато традицій негативного спрямування.</p>
4.4.	<p><i>Взаємовідносини між військовослужбовцями:</i></p> <p>а) фактів грубості, систематичної нецензурної лайки серед слухачів, образ честі і гідності особового складу немає;</p> <p>б) деякі слухачі навчальної групи у спілкуванні зі співслужбовцями зловживають нецензурною лайкою;</p> <p>в) деякі слухачі навчальної групи систематично припускають факти нецензурної лайки, ображають честь і гідність співслужбовців;</p> <p>г) деякі мої прямі начальники систематично зловживають нецензурною лайкою, ображають честь і гідність підлеглих.</p>
5.1.	<p><i>Авторитетність керівного складу:</i></p> <p>а) усі мої прямі начальники є для мене авторитетом;</p> <p>б) лише один мій прямиий начальник не є для мене авторитетом;</p> <p>в) лише два мої прямі начальники не є для мене авторитетом;</p>

	г) три і більше моїх прямих начальників не є для мене авторитетом.
5.2.	<p><i>Виконання програми навчання:</i></p> <p>а) попередню навчальну сесію я здав на “відмінно”;</p> <p>б) попередню навчальну сесію я здав на “добре”;</p> <p>в) попередню навчальну сесію я здав на “задовільно”;</p> <p>г) за результатами задачі попередньої навчальної сесії я мав заборгованість з іспитів та заліків.</p>
5.3.	<p><i>Статутний порядок у навчальній групі:</i></p> <p>а) порушень розпорядку дня немає, вимоги статутів у повсякденному житті виконуються;</p> <p>б) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня, але вимоги статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності виконуються;</p> <p>в) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня та вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності;</p> <p>г) є системні, грубі порушення від виконання розпорядку дня та вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності.</p>
5.4.	<p><i>Успішність службової діяльності факультету (навчального закладу):</i></p> <p>а) успіхи факультету (навчального закладу) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю великими;</p> <p>б) успіхи факультету (навчального закладу) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю середніми;</p> <p>в) успіхи факультету (навчального закладу) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю задовільними;</p> <p>г) успіхи факультету (навчального закладу) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю малими.</p>

Питальник
щодо оцінювання морального духу особового складу
(для курсантів вищих навчальних закладів)

Опитування проводиться з метою виявлення Вашого ставлення до деяких проблем. Пропонується ряд тверджень, Ваше завдання – вибрати один із запропонованих варіантів. Вибраний варіант (а, б, в, г) позначте кружком (о), галочкою (V) або знаком плюс (+) у бланку для відповіді. Відповідайте анонімно, прізвищ не вказуйте. Дякуємо за співробітництво.

Фактори	Зміст тверджень
1.1.	<p><i>Національні переконання:</i></p> <p>а) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>б) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, не готовий відстоювати свою національну гідність, але готовий захищати національні інтереси;</p> <p>в) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, але не готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>г) не вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України і не готовий відстоювати національну гідність та національні інтереси українців.</p>
1.2.	<p><i>Використання української мови:</i></p> <p>а) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я завжди розмовляю українською мовою, в побуті переважно спілкуюся рідною мовою;</p> <p>б) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, в основному, спілкуюся іншими мовами;</p>

	<p>в) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, як правило, спілкуюся іншими мовами;</p> <p>г) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять іноді розмовляю українською мовою; у побуті завжди спілкуюся іншими мовами.</p>
1.3.	<p><i>Державницька свідомість:</i></p> <p>а) схвалюю здобуття українським народом незалежності, готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>б) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, але готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>в) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави, але готовий захищати український народ від протиправних посягань;</p> <p>г) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань.</p>
2.1.	<p><i>Грошове забезпечення отримую:</i></p> <p>а) у повному обсязі й своєчасно;</p> <p>б) у повному обсязі, але із затримками до одного місяця;</p> <p>в) у повному обсязі, але із затримками більше одного місяця;</p> <p>г) не в повному обсязі та із затримками більше одного місяця.</p>
2.2.	<p><i>Речове майно отримую:</i></p> <p>а) у повному обсязі, своєчасно і за своїми розмірами;</p> <p>б) у повному обсязі, із затримками до 2 місяців, деяке майно не за розмірами;</p> <p>в) у повному обсязі, із затримками до 3 місяців, більшість майна не за розмірами;</p> <p>г) не у повному обсязі, із затримками більше 4 місяців, більшість майна не за розмірами.</p>
2.3.	<p><i>Продовольче забезпечення:</i></p> <p>а) встановлена норма продовольства видається повністю, їжа готується якісно;</p>

	<p>б) встановлена норма продовольства видається повністю, їжа готується не якісно;</p> <p>в) є окремі випадки не повної видачі продовольства, їжа готується не якісно;</p> <p>г) продовольство систематично видається не у повному обсязі, їжа готується не якісно.</p>
2.4.	<p><i>Житлове забезпечення:</i></p> <p>а) санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання курсантів у казармених приміщеннях відмінні;</p> <p>б) санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання курсантів у казармених приміщеннях добрі;</p> <p>в) санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання курсантів у казармених приміщеннях задовільні;</p> <p>г) санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання курсантів у казармених приміщеннях незадовільні.</p>
2.5.	<p><i>Рівень службового навантаження:</i></p> <p>а) я сплю у середньому 8 год на добу за тиждень і маю 3-4 звільнення у місто на місяць;</p> <p>б) я сплю у середньому 7 год на добу за тиждень і маю 2 звільнення у місто на місяць;</p> <p>в) я сплю у середньому 6 год на добу за тиждень і маю 1 звільнення у місто на місяць;</p> <p>г) я сплю у середньому менше ніж 6 год на добу за тиждень і не маю жодного звільнення у місто на місяць.</p>
3.1.	<p><i>Єдність влади.</i></p> <p>На мою думку:</p> <p>а) Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України працюють безконфліктно і злагоджено;</p> <p>б) Президент України працює злагоджено і безконфліктно лише з Кабінетом Міністрів України або Верховною Радою України;</p> <p>в) злагоджено і безконфліктно працюють Кабінет Міністрів України і Верховна Рада України;</p> <p>г) між Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України злагодженості і порозуміння в роботі немає.</p>

3.2.	<p><i>Довіра до влади:</i></p> <p>а) я довіряю Президенту України, Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України;</p> <p>б) я довіряю Президенту України і Кабінету Міністрів України або Верховній Раді України;</p> <p>в) я довіряю лише одному із зазначених органів влади;</p> <p>г) я не довіряю ні Президенту України, ні Кабінету Міністрів України, ні Верховній Раді України.</p>
3.3.	<p><i>Політична свідомість:</i></p> <p>а) я розумію і підтримую зовнішню і внутрішню політику держави;</p> <p>б) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише внутрішню політику держави;</p> <p>в) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише зовнішню політику держави;</p> <p>г) я не розумію і не підтримую як зовнішню, так і внутрішню політику держави.</p>
4.1.	<p><i>Сформованість громадської думки позитивного спрямування у навчальній групі (на курсі), у якій (на якому) я навчаюсь, з важливіших питань життєдіяльності є:</i></p> <p>а) високою;</p> <p>б) середньою;</p> <p>в) задовільною;</p> <p>г) незадовільною.</p>
4.2.	<p><i>Сформованість колективного настрою:</i></p> <p>а) під час перебування у навчальному закладі у мене завжди позитивний настрій;</p> <p>б) під час перебування у навчальному закладі у мене, як правило, позитивний настрій;</p> <p>в) під час перебування у навчальному закладі у мене, як правило, поганий настрій;</p> <p>г) під час перебування у навчальному закладі у мене завжди поганий настрій.</p>
4.3.	<p><i>Розвиток колективістських традицій:</i></p> <p>а) на курсі, на якому я навчаюсь, є багато традицій позитивного спрямування;</p>

	<p>б) на курсі, на якому я навчаюсь, є багато традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування;</p> <p>в) на курсі, на якому я навчаюсь, є мало традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування;</p> <p>г) на курсі, на якому я навчаюсь, є незначна кількість традицій позитивного спрямування та багато традицій негативного спрямування.</p>
4.4.	<p><i>Взаємовідносини між військовослужбовцями на курсі:</i></p> <p>а) фактів нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями немає;</p> <p>б) є факти нестатутних взаємовідносин, але командири і начальники про них не знають;</p> <p>в) є факти нестатутних взаємовідносин, командири і начальники про них знають, але заходів не вживають;</p> <p>г) є факти нестатутних взаємовідносин, командири і начальники про них знають, але заходів не вживають, тому що самі припускають нестатутні взаємовідносини.</p>
5.1.	<p><i>Авторитетність керівного складу курсу (факультету):</i></p> <p>а) усі мої прямі начальники є для мене авторитетом;</p> <p>б) лише один мій прямий начальник не є для мене авторитетом;</p> <p>в) лише два мої прямі начальники не є для мене авторитетом;</p> <p>г) три і більше моїх прямих начальників не є для мене авторитетом.</p>
5.2.	<p><i>Виконання програми навчання:</i></p> <p>а) попередню навчальну сесію я здав на “відмінно”;</p> <p>б) попередню навчальну сесію я здав на “добре”;</p> <p>в) попередню навчальну сесію я здав на “задовільно”;</p> <p>г) за результатами здачі попередньої навчальної сесії я мав заборгованість з іспитів та заліків.</p>
5.3.	<p><i>Статутний порядок на навчальному курсі:</i></p> <p>а) порушень розпорядку дня немає, вимоги статутів у повсякденній діяльності виконуються;</p>

	<p>б) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня, але вимоги статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності виконуються;</p> <p>в) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня та вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності;</p> <p>г) є системні, грубі порушення виконання розпорядку дня та вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності.</p>
5.4.	<p><i>Успішність службової діяльності навчального курсу (факультету):</i></p> <p>а) успіхи навчального курсу (факультету) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю великими;</p> <p>б) успіхи навчального курсу (факультету) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю середніми;</p> <p>в) успіхи навчального курсу (факультету) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю задовільними;</p> <p>г) успіхи навчального курсу (факультету) у службово-бойовій діяльності вважаю малими.</p>

Питальник
щодо оцінювання морального духу особового складу
(для військовослужбовців строкової служби)

Опитування проводиться з метою виявлення Вашого ставлення до деяких проблем. Пропонується ряд тверджень, Ваше завдання – вибрати один із запропонованих варіантів. Вибраний варіант (а, б, в, г) позначте кружком (о), галочкою (V) або знаком плюс (+) у бланку для відповіді. Відповідайте анонімно, прізвищ не вказуйте. Дякуємо за співробітництво.

Фактори	Зміст тверджень
1.1.	<p><i>Національні переконання:</i></p> <p>а) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>б) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, не готовий відстоювати свою національну гідність, але готовий захищати національні інтереси;</p> <p>в) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, але не готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>г) не вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України і не готовий відстоювати національну гідність та національні інтереси українців.</p>
1.2.	<p><i>Використання української мови:</i></p> <p>а) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я завжди розмовляю українською мовою, в побуті переважно спілкуюся рідною мовою;</p> <p>б) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, в основному, спілкуюся іншими мовами;</p>

	<p>в) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, як правило, спілкуюся іншими мовами;</p> <p>г) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять іноді розмовляю українською мовою; у побуті завжди спілкуюся іншими мовами.</p>
1.3.	<p><i>Державницька свідомість:</i></p> <p>а) схвалюю здобуття українським народом незалежності, готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>б) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, але готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>в) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави, але готовий захищати український народ від протиправних посягань;</p> <p>г) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань.</p>
2.1.	<p><i>Грошове забезпечення отримую:</i></p> <p>а) у повному обсязі й своєчасно;</p> <p>б) у повному обсязі, але із затримками до одного місяця;</p> <p>в) у повному обсязі, але із затримками більше одного місяця;</p> <p>г) не в повному обсязі та із затримками більше одного місяця.</p>
2.2.	<p><i>Речове майно отримую:</i></p> <p>а) у повному обсязі, своєчасно і за своїми розмірами;</p> <p>б) у повному обсязі, із затримками до 2 місяців, деяке майно не за розмірами;</p> <p>в) у повному обсязі, із затримками до 3 місяців, більшість майна не за розмірами;</p> <p>г) не у повному обсязі, із затримками більше 4 місяців, більшість майна не за розмірами.</p>
2.3.	<p><i>Продовольче забезпечення:</i></p> <p>а) встановлена норма продовольства видається повністю, їжа готується якісно;</p>

	<p>б) встановлена норма продовольства видається повністю, їжа готується не якісно;</p> <p>в) є окремі випадки не повної видачі продовольства, їжа готується не якісно;</p> <p>г) продовольство систематично видається не у повному обсязі, їжа готується не якісно.</p>
2.4.	<p><i>Житлове забезпечення:</i></p> <p>а) санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання військовослужбовців строкової служби у казармених приміщеннях відмінні;</p> <p>б) санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання військовослужбовців строкової служби у казармених приміщеннях добрі;</p> <p>в) санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання військовослужбовців строкової служби у казармених приміщеннях задовільні;</p> <p>г) санітарно-гігієнічні, естетичні умови проживання військовослужбовців строкової служби у казармених приміщеннях незадовільні.</p>
2.5.	<p><i>Рівень службового навантаження:</i></p> <p>а) я сплю у середньому 8 год на добу за тиждень і маю 3-4 звільнення у місто на місяць;</p> <p>б) я сплю у середньому 7 год на добу за тиждень і маю 2 звільнення у місто на місяць;</p> <p>в) я сплю у середньому 6 год на добу за тиждень і маю 1 звільнення у місто на місяць;</p> <p>г) я сплю у середньому менше ніж 6 год на добу за тиждень і не маю жодного звільнення у місто на місяць.</p>
3.1.	<p><i>Єдність влади.</i></p> <p>На мою думку:</p> <p>а) Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України працюють безконфліктно і злагоджено;</p> <p>б) Президент України працює злагоджено і безконфліктно лише з Кабінетом Міністрів України, або Верховною Радою України;</p> <p>в) злагоджено і безконфліктно працюють Кабінет Міністрів України і Верховна Рада України;</p>

	г) між Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України злагоженості і порозуміння в роботі немає.
3.2.	<p><i>Довіра до влади:</i></p> <p>а) я довіряю Президенту України, Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України;</p> <p>б) я довіряю Президенту України і Кабінету Міністрів України або Верховній Раді України;</p> <p>в) я довіряю лише одному із зазначених органів влади;</p> <p>г) я не довіряю ні Президенту України, ні Кабінету Міністрів України, ні Верховній Раді України.</p>
3.3.	<p><i>Політична свідомість:</i></p> <p>а) я розумію і підтримую зовнішню і внутрішню політику держави;</p> <p>б) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише внутрішню політику держави;</p> <p>в) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише зовнішню політику держави;</p> <p>г) я не розумію і не підтримую як зовнішню, так і внутрішню політику держави.</p>
4.1.	<p><i>Сформованість громадської думки позитивного спрямування у підрозділі, в якому я служу, з важливіших питань життєдіяльності є:</i></p> <p>а) високою;</p> <p>б) середньою;</p> <p>в) задовільною;</p> <p>г) незадовільною.</p>
4.2.	<p><i>Сформованість колективного настрою:</i></p> <p>а) під час знаходження у підрозділі у мене завжди позитивний настрій;</p> <p>б) під час знаходження у підрозділі у мене, як правило, позитивний настрій;</p> <p>в) під час знаходження у підрозділі у мене, як правило, поганий настрій;</p> <p>г) під час знаходження у підрозділі у мене завжди поганий настрій.</p>

4.3.	<p><i>Розвиток колективістських традицій:</i></p> <p>а) у роті, в якій я служу, є багато традицій позитивного спрямування;</p> <p>б) у роті, в якій я служу, є багато традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування;</p> <p>в) у роті, в якій я служу, є мало традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування;</p> <p>г) у роті, в якій я служу, є незначна кількість традицій позитивного спрямування та багато традицій негативного спрямування.</p>
4.4.	<p><i>Взаємовідносини між військовослужбовцями у підрозділі:</i></p> <p>а) фактів нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями немає;</p> <p>б) є факти нестатутних взаємовідносин, але командири і начальники про них не знають;</p> <p>в) є факти нестатутних взаємовідносин, командири і начальники про них знають, але заходів не вживають;</p> <p>г) є факти нестатутних взаємовідносин, командири і начальники про них знають, але заходів не вживають, тому що самі припускають нестатутні взаємовідносини.</p>
5.1.	<p><i>Авторитетність керівного складу роти:</i></p> <p>а) усі мої прямі начальники є для мене авторитетом;</p> <p>б) лише один мій прямий начальник не є для мене авторитетом;</p> <p>в) лише два мої прямі начальники не є для мене авторитетом;</p> <p>г) три і більше моїх прямих начальників не є для мене авторитетом.</p>
5.2.	<p><i>Професійна підготовка військовослужбовців:</i></p> <p>а) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю високим;</p> <p>б) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю середнім;</p> <p>в) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю задовільним;</p>

	г) рівень моєї професійної підготовки за посадою вважаю НИЗЬКИМ .
5.3.	<p><i>Статутний порядок у роті:</i></p> <p>а) порушень розпорядку дня немає, вимоги статутів у повсякденній діяльності виконуються;</p> <p>б) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня, але вимоги статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності виконуються;</p> <p>в) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня та вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності;</p> <p>г) є системні, грубі порушення виконання розпорядку дня та вимог статутів Збройних Сил України у повсякденній діяльності.</p>
5.4.	<p><i>Успішність службової діяльності підрозділу (частини):</i></p> <p>а) успіхи підрозділу (частини) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю великими;</p> <p>б) успіхи підрозділу (частини) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю середніми;</p> <p>в) успіхи підрозділу (частини) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю задовільними;</p> <p>г) успіхи підрозділу (частини) у службово-бойовій (навчально-бойовій) діяльності вважаю малими.</p>

Питальник
щодо оцінювання морального духу студентів,
які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу

Опитування проводиться з метою виявлення Вашого ставлення до деяких проблем. Пропонується ряд тверджень, Ваше завдання – вибрати один із запропонованих варіантів. Вибраний варіант (а, б, в, г) позначте кружком (о), галочкою (V) або знаком плюс (+) у бланку для відповіді. Відповідайте анонімно, прізвищ не вказуйте. Дякуємо за співробітництво.

Фактори	Зміст тверджень
1.1.	<p><i>Національні переконання:</i></p> <p>а) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>б) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, не готовий відстоювати свою національну гідність, але готовий захищати національні інтереси;</p> <p>в) вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України, але не готовий відстоювати свою національну гідність та національні інтереси;</p> <p>г) не вважаю себе українцем, будучи етнічним українцем за походженням чи громадянином України і не готовий відстоювати національну гідність та національні інтереси українців.</p>
1.2.	<p><i>Використання української мови:</i></p> <p>а) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я завжди розмовляю українською мовою, в побуті переважно спілкуюся рідною мовою;</p> <p>б) моєю рідною мовою є українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, в основному, спілкуюся іншими мовами;</p>

	<p>в) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять я переважно розмовляю українською мовою, але в побуті, як правило, спілкуюся іншими мовами;</p> <p>г) моєю рідною мовою є не українська; на службових заходах та в ході занять іноді розмовляю українською мовою; у побуті завжди спілкуюся іншими мовами.</p>
1.3.	<p><i>Державницька свідомість:</i></p> <p>а) схвалюю здобуття українським народом незалежності, готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>б) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, але готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань;</p> <p>в) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави, але готовий захищати український народ від протиправних посягань;</p> <p>г) не схвалюю здобуття українським народом незалежності, не готовий захищати територіальну цілісність Української держави та український народ від протиправних посягань.</p>
2.1.	<p><i>Отримання стипендії:</i></p> <p>а) стипендію отримую у повному обсязі й своєчасно;</p> <p>б) стипендію отримую у повному обсязі, але із затримками до одного місяця;</p> <p>в) стипендію отримую у повному обсязі, але із затримками більше одного місяця;</p> <p>г) стипендію не отримую.</p>
2.2.	<p><i>Мій особистий одяг і взуття на всі пори року я оцінюю як:</i></p> <p>а) відмінно;</p> <p>б) добре;</p> <p>в) задовільно;</p> <p>г) незадовільно.</p>
2.3.	<p><i>Я харчуюся:</i></p> <p>а) відмінно;</p> <p>б) добре;</p> <p>в) задовільно;</p> <p>г) незадовільно.</p>

2.4.	<p><i>Умови мого проживання я оцінюю як:</i></p> <p>а) відмінні; б) добрі; в) задовільні; г) незадовільні.</p>
2.5.	<p><i>Рівень відпочинку:</i></p> <p>а) я сплю у середньому 8 год на добу за тиждень; б) я сплю у середньому 7 год на добу за тиждень; в) я сплю у середньому 6 год на добу за тиждень; г) я сплю у середньому менше ніж 6 год на добу за тиждень.</p>
3.1.	<p><i>Єдність влади.</i></p> <p>На мою думку:</p> <p>а) Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України працюють безконфліктно і злагоджено; б) Президент України працює злагоджено і безконфліктно лише з Кабінетом Міністрів України, або Верховною Радою України; в) злагоджено і безконфліктно працюють Кабінет Міністрів України і Верховна Рада України; г) між Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України злагодженості і порозуміння в роботі немає.</p>
3.2.	<p><i>Довіра до влади:</i></p> <p>а) я довіряю Президенту України, Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України; б) я довіряю Президенту України і Кабінету Міністрів України або Верховній Раді України; в) я довіряю лише одному із зазначених органів влади; г) я не довіряю ні Президенту України, ні Кабінету Міністрів України, ні Верховній Раді України.</p>
3.3.	<p><i>Політична свідомість:</i></p> <p>а) я розумію і підтримую зовнішню і внутрішню політику держави; б) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише внутрішню політику держави; в) я розумію зовнішню і внутрішню політику держави, але підтримую лише зовнішню політику держави;</p>

	г) я не розумію і не підтримую як зовнішню, так і внутрішню політику держави.
4.1.	<p><i>Сформованість громадської думки позитивного спрямування у навчальній групі (з підготовки офіцерів запасу) з важливіших питань життєдіяльності є:</i></p> <p>а) високою; б) середньою; в) задовільною; г) незадовільною.</p>
4.2.	<p><i>Сформованість колективного настрою:</i></p> <p>а) під час перебування у навчальному закладі, в якому навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, у мене завжди позитивний настрій; б) під час перебування у навчальному закладі, в якому навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, у мене, як правило, позитивний настрій; в) під час перебування у навчальному закладі, в якому навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, у мене, як правило, поганий настрій; г) під час перебування у навчальному закладі, в якому навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, у мене завжди поганий настрій.</p>
4.3.	<p><i>Розвиток колективістських традицій:</i></p> <p>а) на факультеті, на якому я навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, є багато традицій позитивного спрямування; б) на факультеті, на якому я навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, є багато традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування; в) на факультеті, на якому я навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, є мало традицій позитивного спрямування та незначна кількість традицій негативного спрямування;</p>

	<p>г) на факультеті, на якому я навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, є незначна кількість традицій позитивного спрямування та багато традицій негативного спрямування.</p>
4.4.	<p><i>Взаємовідносини між студентами у навчальній групі з підготовки офіцерів запасу (на факультеті):</i></p> <p>а) фактів грубості, систематичної нецензурної лайки серед студентів, образ честі і гідності студентів з боку викладачів та керівників факультету немає;</p> <p>б) деякі студенти навчальної групи (факультету) у спілкуванні зловживають нецензурною лайкою;</p> <p>в) деякі студенти навчальної групи (факультету) систематично припускають факти нецензурної лайки, ображають честь і гідність товаришів, з якими навчаються;</p> <p>г) деякі студенти навчальної групи (факультету), викладачі та керівники факультету припускають факти нецензурної лайки, ображають честь і гідність студентів.</p>
5.1.	<p><i>Авторитетність керівників факультету (викладачів) навчального закладу, у якому студент навчається за програмою підготовки офіцерів запасу:</i></p> <p>а) усі керівники факультету (викладачі) є для мене авторитетом;</p> <p>б) лише один керівник факультету (викладач) не є для мене авторитетом;</p> <p>в) лише два керівники факультету (викладачі) не є для мене авторитетом;</p> <p>г) три і більше керівники факультету (викладачі) не є для мене авторитетом.</p>
5.2.	<p><i>Виконання програми навчання у навчальному закладі, в якому студент отримує вищу освіту:</i></p> <p>а) попередню навчальну сесію я здав на “відмінно”;</p> <p>б) попередню навчальну сесію я здав на “добре”;</p> <p>в) попередню навчальну сесію я здав на “задовільно”;</p> <p>г) за результатами попередньої навчальної сесії я мав заборгованість із здачі іспитів та заліків.</p>

5.3.	<p><i>Виконання студентами розпорядку дня під час занять за програмою підготовки офіцерів запасу:</i></p> <ul style="list-style-type: none">а) порушень розпорядку дня немає;б) є незначні відхилення від виконання розпорядку дня.в) є періодичні відхилення від виконання розпорядку дня;г) є системні, грубі порушення у виконанні розпорядку.
5.4.	<p><i>Виконання студентами вимог статутів під час проведення занять за програмою підготовки офіцерів запасу:</i></p> <ul style="list-style-type: none">а) вимоги статутів виконуються;б) є незначні відхилення від виконання вимог статутів Збройних Сил України;в) є суттєві відхилення від виконання вимог статутів Збройних Сил України;г) є системні, грубі порушення у виконанні вимог статутів Збройних Сил України.

**Бланки для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання
морального духу особового складу
(зразок)**

**Бланк
для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання
морального духу особового складу**

Вибраний варіант твердження позначте кружком (о), галочкою (V)
або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.					2.1.					3.1.					4.1.					5.1.				
1.2.					2.2.					3.2.					4.2.					5.2.				
1.3.					2.3.					3.3.					4.3.					5.3.				
					2.4.										4.4.					5.4.				
					2.5.																			

**Бланк
для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання
морального духу особового складу**

Вибраний варіант твердження позначте кружком (о), галочкою (V)
або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.					2.1.					3.1.					4.1.					5.1.				
1.2.					2.2.					3.2.					4.2.					5.2.				
1.3.					2.3.					3.3.					4.3.					5.3.				
					2.4.										4.4.					5.4.				
					2.5.																			

**Бланк
для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання
морального духу особового складу**

Вибраний варіант твердження позначте кружком (о), галочкою (V)
або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.					2.1.					3.1.					4.1.					5.1.				
1.2.					2.2.					3.2.					4.2.					5.2.				
1.3.					2.3.					3.3.					4.3.					5.3.				
					2.4.										4.4.					5.4.				
					2.5.																			

**Бланки для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання
морального духу особового складу
(варіант)**

**Бланк
для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання
морального духу особового складу**

Вибраний варіант твердження позначте кружком (o), галочкою (V)
або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.	v				2.1.	v				3.1.	v				4.1.			v		5.1.			v	
1.2.		v			2.2.			v		3.2.		v			4.2.			v		5.2.		v		
1.3.	v				2.3.			v		3.3.		v			4.3.	v				5.3.			v	
					2.4.				v						4.4.		v			5.4.	v			
					2.5.		v																	

**Бланк
для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання
морального духу особового складу**

Вибраний варіант твердження позначте кружком (o), галочкою (V)
або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.	o				2.1.	o				3.1.	o				4.1.			o		5.1.			o	
1.2.		o			2.2.			o		3.2.		o			4.2.			o		5.2.		o		
1.3.	o				2.3.			o		3.3.		o			4.3.	o				5.3.			o	
					2.4.				o						4.4.		o			5.4.	o			
					2.5.		o																	

**Бланк
для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання
морального духу особового складу**

Вибраний варіант твердження позначте кружком (o), галочкою (V)
або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.	+				2.1.	+				3.1.	+				4.1.			+		5.1.			+	
1.2.		+			2.2.			+		3.2.		+			4.2.			+		5.2.		+		
1.3.	+				2.3.			+		3.3.		+			4.3.	+				5.3.			+	
					2.4.				+						4.4.		+			5.4.	+			
					2.5.		+																	

ЕКРАН
результатів опитування та розрахунків рівня морального духу
особового складу (зразок)

(підрозділ, військова частина)

Складники	Фактори	Варіанти	Фіксування вибраних варіантів тверджень	Кількість осіб вибрали варіант	Бал за шкалою	Бал за варіант	Рівень фактора	Рівень складника	Коефіцієнт складника	Складник з коефіцієнтом	Рівень МД	
1.	1.1	а			100				1,2			
		б			67							
		в			33							
		г			0							
	1.2	а				100						
		б				67						
		в				33						
		г				0						
	1.3	а				100						
		б				67						
		в				33						
		г				0						
2.	2.1	а			100				1,1			
		б			67							
		в			33							
		г			0							
	2.2	а				100						
		б				67						
		в				33						
		г				0						
	2.3	а				100						
		б				67						
		в				33						
		г				0						
	2.4	а				100						
		б				67						
		в				33						
		г				0						
	2.5	а				100						
		б				67						
		в				33						
		г				0						

3.	3.1	а		100		0,85		
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	3.2	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	3.3	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
4.	4.1	а		100		0,95		
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	4.2	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	4.3	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	4.4	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
5.	5.1	а		100		0,9		
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	5.2	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	5.3	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	5.4	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				

З'єднання (навчальний заклад)	Частина (факультет)	Підрозділ (навчальна група)	Опитано	Дата	Час	Місце

Класифікація рівня морального духу за отриманими показниками	Порядковий номер складника морального духу та загальний рівень морального духу		Висновки щодо рівня складників МД та загального РМД за отриманими показниками	
			Бали	Класифікація
– “високий”, якщо РМД [100...67,1]; – “середній”, якщо РМД [67...50,1]; – “низький”, якщо РМД [50...33,1]; – “загрозливий”, якщо РМД [33...0].	1.	Ідейний		
	2.	Економічний		
	3.	Політичний		
	4.	Соціально- психологічний		
	5	Адміністративний		
	Загальний РМД			

Оцінювання морального духу особового складу проводив

(посада)

(військове звання, підпис, ініціали та прізвище)

ЕКРАН
результатів опитування та розрахунків рівня морального духу
особового складу 5 роти військової частини 5456 (варіант)

(підрозділ, військова частина)

Складники	Фактори	Варіанти	Фіксування вибраних варіантів тверджень	Кількість осіб вибраних варіант	Бал за шкалою	Бал за варіант	Рівень фактора	Рівень складника	Коефіцієнт складника	Складник з коефіцієнтом	Рівень МД
1.	1.1	а	60	100	6000	78,0	79,7	1,2	95,6	85,7
		б	20	67	1340					
		в	14	33	462					
		г	6	0	0					
	1.2	а	55	100	5500	77,7				
		б	27	67	1809					
		в	14	33	462					
		г	4	0	0					
	1.3	а	70	100	7000	83,3				
		б	14	67	938					
		в	12	33	396					
		г	4	0	0					
2.	2.1	а	90	100	9000	95,7	83,8	1,1	92,2	
		б	7	67	469					
		в	...	3	33	99					
		г		0	0	0					
	2.2	а	67	100	6700	80,4				
		б	15	67	1005					
		в	10	33	330					
		г	8	0	0					
	2.3	а	60	100	6000	75,3				
		б	16	67	1072					
		в	14	33	462					
		г	10	0	0					
	2.4	а	66	100	6600	82,3				
		б	17	67	1139					
		в	15	33	495					
		г	..	2	0	0					
2.5	а	71	100	7100	85,4					
	б	18	67	1206						
	в	7	33	231						
	г	4	0	0						

3.	3.1	a	76	100	7600	89,0	87,7	0,85	74,5
		б	16	67	1072				
		в	7	33	231				
		г	.	1	0	0				
	3.2	a	67	100	6700	83,7			
		б	19	67	1273				
		в	12	33	396				
		г	..	2	0	0				
	3.3	a	76	100	7600	90,4			
		б	20	67	1340				
		в	...	3	33	99				
		г	.	1	0	0				
4.	4.1	a	87	100	8700	94,0	88,5	0,95	84,1
		б	9	67	603				
		в	...	3	33	99				
		г	.	1	0	0				
	4.2	a	72	100	7200	88,4			
		б	23	67	1541				
		в	...	3	33	99				
		г	..	2	0	0				
	4.3	a	69	100	6900	85,7			
		б	22	67	1474				
		в	6	33	198				
		г	...	3	0	0				
	4.4	a	66	100	6600	85,7			
		б	26	67	1742				
		в	7	33	231				
		г	.	1	0	0				
5.	5.1	a	84	100	8400	93,0	91,0	0,9	81,9
		б	12	67	804				
		в	...	3	33	99				
		г	.	1	0	0				
	5.2	a	81	100	8100	91,7			
		б	14	67	938				
		в	4	33	132				
		г	.	1	0	0				
	5.3	a	75	100	7500	90,4			
		б	21	67	1407				
		в	4	33	132				
		г		0	0	0				
	5.4	a	76	100	7600	89,0			
		б	15	67	1005				
		в	9	33	297				
		г		0	0	0				

Закінчення дод. 2.10

З'єднання (навчальний заклад)	Частина (факультет)	Підрозділ (навчальна група)	Опитано	Дата	Час	Місце
6602	5456	5 рота	100 осіб	13.11.2011	16.00 –16.15	Світлиця

Класифікація рівня морального духу за отриманими показниками	Порядковий номер складника морального духу та загальний рівень морального духу		Висновки щодо рівня складників МД та загального РМД за отриманими показниками	
			Бали	Класифікація
– “високий”, якщо РМД [100...67,1]; – “середній”, якщо РМД [67...50,1]; – “низький”, якщо РМД [50...33,1]; – “загрозливий”, якщо РМД [33...0].	1.	Ідейний	79,7	Високий
	2.	Економічний	83,8	Високий
	3.	Політичний	87,7	Високий
	4.	Соціально- психологічний	88,5	Високий
	5.	Адміністративний	91,0	Високий
	Загальний РМД		85,7	Високий

Оцінювання морального духу особового складу проводив

Психолог військової частини 6602

(посада)

майор**М. О. Рудницька**

(військове звання, підпис, ініціали та прізвище)

**Розрахунок рівня ідейного складника морального духу
особового складу (варіант)**

Військова частина – 5456; підрозділ – 7 рота; всього опитано – 100 осіб; дата – 17.09.2011 р.

Рівень ідейного складника – це сума показників рівня національних переконань, рівня використання української мови та рівня державницької свідомості, поділена на кількість факторів ідейного складника, тобто 3.

Рівень факторів усіх складників (РФУС) морального духу особового складу визначається за універсальною формулою

$$РФУС = \frac{(a \times n_6) + (b \times n_7) + (v \times n_8) + (z \times n_9)}{n_{10}},$$

де a – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $a = 100$;

b – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $b = 67$;

v – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $v = 33$;

z – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $z = 0$;

n_6 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді а);

n_7 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді б);

n_8 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді в);

n_9 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді г);

n_{10} – загальна кількість осіб, що брали участь в опитуванні.

Розрахунок рівня національних переконань (РНП). (1.1).

За результатами опитування вибрали варіанти: а) 60 осіб; б) 20 осіб; в) 14 осіб; г) 6 осіб.

$$РНП = \frac{(100 \times 60) + (67 \times 20) + (33 \times 14) + (0 \times 6)}{70} = 78,0 \text{ бала.}$$

Розрахунок рівня використання української мови (РВУМ). (1.2).

За результатами опитування вибрали варіанти: а) 55 осіб; б) 27 осіб; в) 14 осіб; г) 4 особи.

$$РВУМ = \frac{(100 \times 55) + (67 \times 27) + (33 \times 14) + (0 \times 4)}{70} = 77,7 \text{ бала.}$$

Розрахунок рівня державницької свідомості (РДС). (1.3).

За результатами опитування вибрали варіанти: а) 70 осіб; б) 14 осіб; в) 12 осіб; г) – 4 особи.

$$РДС = \frac{(100 \times 70) + (67 \times 14) + (33 \times 12) + (0 \times 4)}{70} = 83,3 \text{ бала.}$$

Розрахунок рівня ідейного складника. (1).

Рівень ідейного складника (РІС) морального духу особового складу підрозділу визначається за формулою

$$РІС = \frac{(РНП + РВУМ + РДС)}{n_1},$$

де РНП – рівень національних переконань;

РВУМ – рівень використання української мови;

РДС – рівень державницької свідомості;

n_1 – кількість основних факторів ідейного складника, $n_1 = 3$.

У результаті опитування і проведених розрахунків отримано такі показники факторів ідейного складника морального духу особового складу: РНП = 78,0; РВУМ = 77,7; РДС = 83,3.

$$РІС = \frac{(78,0 + 77,7 + 83,3)}{3} = 79,7 \text{ бала.}$$

Залежно від отриманих показників рівень складників морального духу особового складу класифікується як “високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”, зокрема:

- “високий”, якщо РМД [100...67,1];
- “середній”, якщо РМД [67...50,1];
- “низький”, якщо РМД [50...33,1];
- “загрозливий”, якщо РМД [33...0].

Висновок: Рівень ідейного складника морального духу особового складу складає 79,7 бала і оцінюється як “високий”.

Показники рівня економічного, політичного, соціально-психологічного та адміністративного складників морального духу особового складу частин і підрозділів розраховують за аналогією до розрахунку рівня ідейного складника.

Розрахунок рівня морального духу особового складу (варіант)

Військова частина – 5456; підрозділ – 7 рота; всього опитано – 100 осіб; дата – 17.09.2011 р.

Рівень морального духу (РМД) особового складу підрозділу визначається за формулою

$$РМД = \frac{(РІС \times КВІС) + (РЕС \times КВЕС) + (РПС \times КВПС) + (РСПС \times КВСПС) + (РАС \times КВАС)}{n},$$

де *РІС* – рівень ідейного складника;

КВІС – коефіцієнт ваги ідейного складника у загальному показнику рівня морального духу, що дорівнює 1,2;

РЕС – рівень економічного складника;

КВЕС – коефіцієнт ваги економічного складника у загальному показнику РМД, що дорівнює 1,1;

РПС – рівень політичного складника;

КВПС – коефіцієнт ваги політичного складника у загальному показнику рівня морального духу, що дорівнює 0,85;

РСПС – рівень соціально-психологічного складника;

КВСПС – коефіцієнт ваги соціально-психологічного складника у загальному показнику рівня морального духу, що дорівнює 0,95;

РАС – рівень адміністративного складника;

КВАС – коефіцієнт ваги адміністративного складника у загальному показнику рівня морального духу, що дорівнює 0,9.

n – кількість складників морального духу, *n* = 5.

У результаті опитування особового складу і проведених розрахунків отримано показники: РІС = 86,1 бала; РЕС = 72,1 бала; РПС = 80,0 бала; РСПС = 78,0 бала; РАС = 91,0 бала.

$$РМД = \frac{(86,1 \times 1,2) + (72,1 \times 1,1) + (80,0 \times 0,85) + (78,0 \times 0,95) + (91,0 \times 0,9)}{5} = 81,3 \text{ бала.}$$

Залежно від отриманих показників *рівень морального духу особового складу* класифікується як “високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”, зокрема:

– “високий”, якщо РМД [100...67,1];

– “середній”, якщо РМД [67...50,1];

– “низький”, якщо РМД [50...33,1];

– “загрозливий”, якщо РМД [33...0].

Висновки.

1. Рівень морального духу особового складу складає 81,3 бала і оцінюється як “високий”.

2. За рівнем морального духу особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно залучати на головних напрямках дій і у визначальних елементах бойового порядку.

ТАБЛИЦЯ
результатів опитування щодо оцінювання морального духу
особового складу (зразок)

(підрозділ, військова частина, дата)

Складники	Фактори	Варіанти	Фіксування вибраних варіантів тверджень при опрацюванні питальників	Кількість осіб вибрали варіант	
1.	1.1	а			
		б			
		в			
		г			
	1.2	а			
		б			
		в			
		г			
	1.3	а			
		б			
		в			
		г			
2.	2.1	а			
		б			
		в			
		г			
	2.2	а			
		б			
		в			
		г			
	2.3	а			
		б			
		в			
		г			
	2.4	а			
		б			
		в			
		г			
	2.5	а			
		б			
		в			
		г			
3.	3.1	а			
		б			
		в			
		г			
	3.2	а			
		б			
		в			
		г			
	3.3	а			
		б			
		в			
		г			
4.	4.1	а			
		б			
		в			
		г			
	4.2	а			
		б			
		в			
		г			
	4.3	а			
		б			
		в			
		г			
4.4	а				
	б				
	в				
	г				
5.	5.1	а			
		б			
		в			
		г			
	5.2	а			
		б			
		в			
		г			
	5.3	а			
		б			
		в			
		г			
5.4	а				
	б				
	в				
	г				

ТАБЛИЦЯ
результатів опитування щодо оцінювання морального духу
особового складу 15 роти в/ч 5456 07.06.2011 р.

(варіант)

Складники	Фактори	Варіанти	Фіксування вибраних варіантів тверджень при опрацюванні питальників	Кількість осіб вибрали варіант	
1.	1.1	а	60	
		б	20	
		в	14	
		г	6	
	1.2	а	55	
		б	27	
		в	14	
		г	4	
	1.3	а	70	
		б	14	
		в	12	
		г	4	
2.	2.1	а	90	
		б	7	
		в	...	3	
		г		0	
	2.2	а	67	
		б	15	
		в	10	
		г	8	
	2.3	а	60	
		б	16	
		в	14	
		г	10	
	2.4	а	66	
		б	17	
		в	15	
		г	..	2	
	2.5	а	71	
		б	18	
в		7		
г		4		
3.	3.1	а	76	
		б	16	
		в	7	
		г	.	1	
	3.2	а	67	
		б	19	
		в	12	
		г	..	2	
	3.3	а	76	
		б	20	
		в	...	3	
		г	.	1	
	4	4.1	а	87
			б	9
			в	...	3
			г	.	1
4.2		а	72	
		б	23	
		в	...	3	
		г	..	2	
4.3		а	69	
		б	22	
		в	6	
		г	...	3	
4.4	а	66		
	б	26		
	в	7		
	г	.	1		
5.	5.1	а	84	
		б	12	
		в	...	3	
		г	.	1	
	5.2	а	81	
		б	14	
		в	...	4	
		г	.	1	
	5.3	а	75	
		б	21	
		в	...	4	
		г		0	
	5.4	а	76	
		б	15	
		в	9	
		г		0	

**Програма автоматизованого розрахунку рівня морального духу
особового складу (варіант)**

ВИХІДНІ ДАНІ ДЛЯ РОЗРАХУНКУ РІВНЯ МОРАЛЬНОГО ДУХУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ

ПРОГРАМА
автоматизованого
розрахунку рівня
морального духу
особового складу

Вкажіть назву
підрозділу -->

15 роти військової частини 5456

Вкажіть -->	З'єднання	Частина	Підрозділ	Опитано	Дата	Час	Місце
	6602	5456	15 рота	100 осіб	07.06.2011	16.00–16.15	Світлиця

Складники морального духу особового складу

1. Ідейний						2. Економічний						3. Політичний						4. Соціально-психологічний						5. Адміністративний							
а		б		в		г		а		б		в		г		а		б		в		г		а		б		в		г	
1.1.	60	20	14	6	100	2.1.	90	7	3	0	100	3.1.	76	16	7	1	100	4.1.	87	9	3	1	100	5.1.	84	12	3	1	100		
1.2.	55	27	14	4	100	2.2.	67	15	10	8	100	3.2.	67	19	12	2	100	4.2.	72	23	3	2	100	5.2.	81	14	4	1	100		
1.3.	70	14	12	4	100	2.3.	60	16	14	10	100	3.3.	76	20	3	1	100	4.3.	69	22	6	3	100	5.3.	75	21	4	0	100		
						2.4.	66	17	15	2	100							4.4.	66	26	7	1	100	5.4.	76	15	9	0	100		
						2.5.	71	18	7	4	100																				

Оцінювання морального духу особового складу проводив

Вкажіть
посаду -->

Заступник командира військової частини 6602 з виховної роботи

Вкажіть
військове
звання -->

ПОЛКОВНИК

Вкажіть
ініціали та
прізвище -->

О. В. Никончук

ЕКРАН

результатів опитування та розрахунку рівня морального духу особового складу
15 роти військової частини 5456 07.06.2011 (варіант)

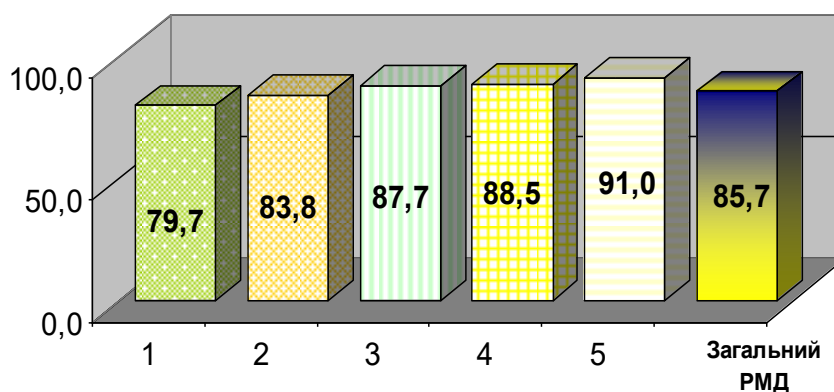
Складники	Фактори	Варіанти	Кількість осіб вибрало варіант	Рівень фактора	Рівень складника	Складники	Фактори	Варіанти	Кількість осіб вибрало варіант	Рівень фактора	Рівень складника	Рівень МД			
1. Ідейний	1.1. Національні переконання	a	60	78,0	79,7	4. Соціально-психологічний	4.1. Сформованість громадської думки	a	87	94,0	88,5	85,7			
		б	20					б	9						
		в	14					в	3						
		г	6					г	1						
	1.2. Використання української мови	a	55	77,7			88,4	4.2. Сформованість колективного настрою	a	72					
		б	27						б	23					
		в	14						в	3					
		г	4						г	2					
	1.3. Державницька свідомість	a	70	83,3			85,7	4.3. Розвиток колективістських традицій	a	69					
		б	14						б	22					
		в	12						в	6					
		г	4						г	3					
2. Економічний	2.1. Фінансове забезпечення	a	90	95,7	83,8	4.4. Взаємовідносини між в/с	a	66	85,7	5. Адміністративний	5.1. Авторитетність керівного складу	a	84	93,0	91,0
		б	7				б	12							
		в	3				в	3							
		г	0				г	1							
	2.2. Речове забезпечення	a	67	80,4		91,7	5.2. Професійна підготовка в/с	a	81						
		б	15					б	14						
		в	10					в	4						
		г	8					г	1						
	2.3. Продовольче забезпечення	a	60	75,3		90,4	5.3. Статутний порядок	a	75						
		б	16					б	21						
		в	14					в	4						
		г	10					г	0						
	2.4. Житлове забезпечення	a	66	82,3		89,0	5.4. Успішність службової діяльності	a	76						
		б	17					б	15						
		в	15					в	9						
		г	2					г	0						
	2.5. Службове навантаження	a	71	85,4		3. Політичний	3.1. Єдність влади	a	76		89,0	87,7			
		б	18					б	16						
в		7	в		7										
г		4	г		1										
3.2. Довіра до влади	a	67	83,7	3.2. Довіра до влади	a		67	83,7							
	б	19			б		19								
	в	12			в		12								
	г	2			г		2								
3.3. Політична свідомість	a	76	90,4	3.3. Політична свідомість	a		76	90,4							
	б	20			б		20								
	в	3			в		3								
	г	1			г		1								

Загальні показники рівня морального духу особового складу і висновки за результатами його оцінювання (варіант)

З'єднання	Частина	Підрозділ	Опитано	Дата	Час	Місце
6602	5456	15 рота	100 осіб	07.06.2011	16.00–16.15	Світлиця

Класифікація рівня морального духу та його складників за отриманими показниками	Порядковий номер складників морального духу, їх назви та загальний рівень морального духу		Висновки щодо рівня складників МД та загального РМД за отриманими показниками	
			Бали	Класифікація
– “високий”, якщо РМД [100...67,1]; – “середній”, якщо РМД [67...50,1]; – “низький”, якщо РМД [50...33,1]; – “загрозливий”, якщо РМД [33...0].	1.	Ідейний	79,7	Високий
	2.	Економічний	83,8	Високий
	3.	Політичний	87,7	Високий
	4.	Соціально-психологічний	88,5	Високий
	5.	Адміністративний	91,0	Високий
	Загальний РМД		85,7	Високий

Діаграма рівня складників морального духу і загального РМД особового складу

Висновки: За рівнем морального духу особовий склад до виконання службово-бойових завдань готовий повністю, доцільно залучати на головних напрямках дій і у визначальних елементах бойового порядку.

Оцінювання морального духу особового складу проводив
Заступник командира військової частини 6602 з виховної роботи
полковник (підпис) **О. В. Никончук**

**Програма автоматизованого розрахунку рівня морального духу студентів,
які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу
(варіант)**

ПРОГРАМА
автоматизованого
розрахунку рівня
морального духу
студентів

ВИХІДНІ ДАНІ ДЛЯ РОЗРАХУНКУ РІВНЯ МОРАЛЬНОГО ДУХУ СТУДЕНТІВ

Вкажіть
номер
групи -->

727 навчальна група

Вкажіть -->

Н. заклад	Факультет	Навчальна група	Опитано	Дата	Час	Місце
АВВ	7 фак.	727 нг	20 осіб	02.07.2011 р.	13.45–14.00	658 аудиторія

Складники морального духу студентів

1. Ідейний						2. Економічний						3. Політичний						4. Соціально-психологічний						5. Адміністративний							
а		б		в		г		а		б		в		г		а		б		в		г		а		б		в		г	
1.1.	16	3	1	0	20	2.1.	10	0	0	10	20	3.1.	12	3	1	4	20	4.1.	12	4	2	2	20	5.1.	15	2	2	1	20		
1.2.	12	3	3	2	20	2.2.	9	10	1	0	20	3.2.	14	1	3	2	20	4.2.	10	7	2	1	20	5.2.	11	4	3	2	20		
1.3.	15	4	1	0	20	2.3.	7	12	1	0	20	3.3.	12	4	1	3	20	4.3.	12	4	2	2	20	5.3.	12	7	0	1	20		
						2.4.	4	12	3	1	20							4.4.	12	6	1	1	20	5.4.	14	5	1	0	20		
						2.5.	6	7	6	1	20																				

Оцінювання морального духу студентів проводив

Вкажіть
посаду -->

Заступник начальника 7-го факультету з виховної роботи

Вкажіть
військове
звання -->

полковник

Вкажіть
ініціали та
прізвище -->

П. Ю. Мерзляков

ЕКРАН

результатів опитування та розрахунку рівня морального духу студентів
727 навчальної групи 02.07.2011 (варіант)

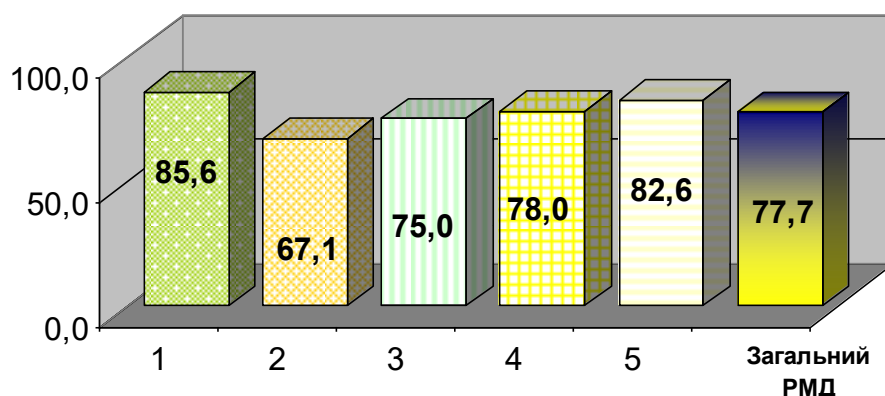
Складники	Фактори	Варіанти	Кількість осіб вибрали варіант	Рівень фактора	Рівень складника		
1. Ідейний	1.1. Національні переконання	а	16	91,7	85,6		
		б	3				
		в	1				
		г	0				
	1.2. Використання української мови	а	12	75,0			
		б	3				
		в	3				
		г	2				
	1.3. Державницька свідомість	а	15	90,1			
		б	4				
		в	1				
		г	0				
2. Економічний	2.1. Отримання стипендії	а	10	50,0	67,1		
		б	0				
		в	0				
		г	0				
	2.2. Якість одягу і взуття	а	9	80,2			
		б	10				
		в	1				
		г	0				
	2.3. Рівень харчування	а	7	76,9			
		б	12				
		в	1				
		г	0				
	2.4. Умови проживання	а	4	65,2			
		б	12				
		в	3				
		г	1				
	2.5. Рівень відпочинку	а	6	63,4			
		б	7				
в		6					
г		1					
3. Політичний	3.1. Єдність влади	а	12	71,7	75,0		
		б	3				
		в	1				
		г	4				
	3.2. Довіра до влади	а	14	78,3			
		б	1				
		в	3				
		г	2				
	3.3. Політична свідомість	а	12	75,1			
		б	4				
		в	1				
		г	3				
4. Соціально-психологічний	4.1. Сформованість громадської думки	а	12	76,7	78,0		
		б	4				
		в	2				
		г	2				
	4.2. Сформованість колективного настрою	а	10	76,8			
		б	7				
		в	2				
		г	1				
	4.3. Розвиток колективістських традицій	а	12	76,7			
		б	4				
		в	2				
		г	2				
	4.4. Взаємовідносини між студентами	а	12	81,8			
		б	6				
		в	1				
		г	1				
	5. Адміністративний	5.1. Авторитетність керівників фак. і викладачів	а	15		85,0	82,6
			б	2			
в			2				
г			1				
5.2. Виконання програми навчання		а	11	73,4			
		б	4				
		в	3				
		г	2				
5.3. Виконання розпорядку дня		а	12	83,5			
		б	7				
		в	0				
		г	1				
5.4. Виконання вимог статутів		а	14	88,4			
		б	5				
		в	1				
		г	0				

**Загальні показники рівня морального духу студентів, які навчаються
за програмою підготовки офіцерів запасу (варіант)**

Н. заклад	Факультет	Н. група	Опитано	Дата	Час	Місце
АВВ	7 фак.	727 нг	20 осіб	02.07.2011 р.	13.45–4.00	658 аудиторія

Класифікація рівня морального духу та його складників за отриманими показниками	Порядковий номер складників морального духу, їх назви та загальний рівень морального духу		Висновки щодо рівня складників МД та загального РМД за отриманими показниками	
	Бали	Класифікація	Бали	Класифікація
<ul style="list-style-type: none"> – “високий”, якщо РМД [100...67,1]; – “середній”, якщо РМД [67...50,1]; – “низький”, якщо РМД [50...33,1]; – “загрозливий”, якщо РМД [33...0]. 	1.	Ідейний	85,6	Високий
	2.	Економічний	67,1	Середній
	3.	Політичний	75,0	Середній
	4.	Соціально-психологічний	78,0	Високий
	5.	Адміністративний	82,6	Високий
	Загальний РМД		77,7	Високий

Діаграма рівня складників морального духу і загального РМД студентів

Висновки: За рівнем морального духу студенти до виконання службово-бойових завдань готові повністю, доцільно залучати на головних напрямках дій і у визначальних елементах бойового порядку.

Оцінювання морального духу студентів проводив
Заступник начальника 7-го факультету з виховної роботи
полковник (підпис) П. Ю. Мерзляков

ЗВІТ
про результати оцінювання морального духу
особового складу (варіант)

Військова частина – 5456; підрозділ – 12 рота; брало участь у опитуванні – 100 осіб; дослідження проводилось – 11 січня 2011 року.

У результаті опитування особового складу і проведених розрахунків отримано показники складників морального духу за 100-бальною шкалою:

- рівень ідейного складника 79,7 бала (високий);
- рівень економічного складника 83,8 бала (високий);
- рівень політичного складника 87,7 бала (високий);
- рівень соціально-психологічного складника 88,5 бала (високий);
- рівень адміністративного складника 91,0 бала (високий).

Рівень морального духу особового складу за 100-бальною шкалою складає 85,7 бала.

Висновки.

1. Рівень морального духу особового складу оцінюється як “*високий*”.

2. За рівнем морального духу особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно залучати на головних напрямках дій і у визначальних елементах бойового порядку.

Позитивні аспекти, що виявлені в ході дослідження морального духу особового складу:

- 1.
- 2.
- 3.

Причини низького рівня морального духу особового складу (якщо такі виявлено):

- 1.
- 2.
- 3.

Пропозиції щодо покращення морального духу особового складу:

- 1.
- 2.
- 3.

Оцінювання морального духу особового складу проводив
Начальник відділення виховної роботи військової частини 5456
майор (підпис) **Л. О. Дорощук**

Р о з д і л 3. МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ

3.1. Сутність та зміст морально-психологічного стану особового складу

Процес розбудови незалежної Української держави супроводжується пошуком оптимальних підходів до посилення боєздатності військових формувань. Серед багатьох напрямків таких досліджень на особливу увагу заслуговують праці, в яких пропонуються реальні кроки щодо оцінювання людського фактора та підвищення його ролі у виконанні поставлених службово-бойових завдань. Усі сучасні авторські підходи до оцінювання людського фактора як важливого складника бойового потенціалу військових формувань базуються на розробленні методик оцінювання морально-психологічного стану особового складу. Серед таких досліджень слід виділити колективну працю П. П. Криворучка, О. Ф. Хміляра, Р. А. Шпака, С. В. Василенка [17], Г. А. Давидова [17: 18–20], роботи В. В. Клименка [17: 22–23], М. Й. Варія [24], В. А. Зеленицького [25; 26], Ю. А. Московчука [27] які мають суттєве теоретичне і практичне значення.

Проте слід визнати, що методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу, які розроблені зазначеними авторами, мають дуже багато розбіжностей щодо визначення сутності і змісту морально-психологічного стану, градації показників отриманих результатів та ін. Так М. Й. Варій застосовує *п'ятирівневу* градацію, а саме, робить висновок, що морально-психологічний стан залежно від отриманих показників може бути визначений як: здоровий, задовільний, критичний, деструктивний і нездоровий. В інтерпретації отриманих показників Ю. А. Московчук використовує *трирівневу* систему оцінювання морально-психологічного стану, а саме: оптимальний, понижений, нездоровий. В. В. Клименко, пропонуючи досліджувати морально-психологічний стан особового складу за показниками психічного здоров'я військовослужбовців, визначає його за рівнем енергопотенціалу, у структурі якого розрізняє *п'ять* рівнів: оптимальний, стан норми, стан стомленості, стан втоми, стан перевтоми. Г. А. Давидов застосовує *трирівневу* градацію отриманих показників при дослідженні морально-психологічного стану: високий, не стійкий, низький. У методиці оцінювання морально-

психологічного стану особового складу, розробленій П. П. Криворучком, О. Ф. Хміляром, Р. А. Шпаком, С. В. Василенком для класифікації отриманих результатів використовуються *дев'ятирівнева* система стенограм та *пятирівнева* градація у балах.

Поглиблений аналіз опублікованих методик також свідчить, що для оцінювання морально-психологічного стану автори використовують фактори, які виконують тільки формуючу функцію, і ті, що стосовно до особистості знаходяться ззовні, у навколишній дійсності. Але на морально-психологічний стан особового складу впливають і фактори, що виконують функцію протидії негативному впливу на психіку військовослужбовців, та фактори, що належать до особистісних якостей військовослужбовців, які виконують як функцію формування психологічного стану, так і функцію протидії руйнівному впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на психіку особового складу. Із зовнішніх чинників морально-психологічного стану військовослужбовців автори зазначених методик не брали до уваги природно-кліматичні та екологічні фактори.

Багато проблем щодо практичного застосування названих методик оцінювання морально-психологічного стану особового складу зумовлені: складністю розуміння їх змісту та проведення досліджень фахівцями без спеціальної підготовки; відсутністю визначення сутності наукових категорій, що використовуються у ході дослідження, і розрахунків; недостатньо системною структурованістю факторів за складниками морально-психологічного стану; відсутністю аргументації для визначення ваги факторів у загальному показнику морально-психологічного стану; необхідністю значної кількості часу для проведення досліджень і розрахунків.

Тому сьогодні існує нагальна потреба у проведенні дослідження щодо комплексного вирішення зазначених вище проблем, а саме: розглянути місце морально-психологічного стану особового складу у структурі людського фактора як важливішого компонента бойового потенціалу військових формувань; проаналізувати філософсько-етимологічну взаємозалежність та взаємодію морального духу і морально-психологічного стану особового складу; визначити сутність морально-психологічного стану, зміст його складників, вагу кожного з них у загальному показнику рівня морально-психологічного стану особового складу; розробити критерії і формули оцінювання рівня морально-психологічного стану, його складників і факторів; підготувати методичні матеріали щодо опитування особового складу

та проведення розрахунків для визначення рівня морально-психологічного стану особового складу.

Аналіз більшості наукових праць, у яких досліджуються проблеми людського фактора, свідчить про відсутність єдиних підходів до базових категорій виховної роботи. Так, В. І. Алещенко вважає, що взаємопов'язаними сторонами морального духу є морально-психологічний потенціал і морально-психологічний стан [6: 4]; у методиці розрахунку морально-психологічного стану військового підрозділу на основі експертних оцінок П. П. Криворучка О. Ф. Хміляра, Р. А. Шпака, С. В. Василенка моральний дух розглядається як фактор морально-психологічного стану [17: 35]; В. В. Клименко у структурі морально-психологічного стану вбачає тісний взаємозв'язок трьох складників: моралі, духу та енергопотенціалу, які у сукупності є критеріями психічного здоров'я особистості [17: 22]; за підходами Ю. А. Московчука, морально-психологічний стан є узагальненою формою вияву політичної і духовної свідомості військовослужбовців, їх морально-психологічної стійкості [17: 23]; М. Й. Варій вважає, що морально-психологічний стан – це цілісне, визначальне морально-психологічне явище, яке є похідним від інтегрованої єдності і взаємодії духовних, моральних, морально-психологічних, політичних, національних, соціальних, економічних, військово-службових, навчально-бойових (у воєнний час бойових), інших соціально-психологічних і психологічних чинників, які інтеграційно відображаються в їх соціальній психіці у вигляді певних морально-психологічних стереотипів, що спрямовують його діяльність і поведінку [17: 16]; Г. А. Давидов доводить необхідність дослідження політико-морального стану та морально-психологічного стану особового складу.

Сукупною сутністю цих розбіжностей є показник взаємовідношення змісту та логічного обсягу категорій “моральний дух” і “морально-психологічний стан”. *Виходячи із наведеного, сутність проблеми можна виразити через чотири твердження:*

– *перше* – морально-психологічний стан є складником морального духу, тобто зміст категорії “морально-психологічний стан” є частиною змісту “морального духу”, а логічний обсяг першої категорії повністю входить у логічний обсяг другої категорії [6: 4];

– *друге* – моральний дух є складником морально-психологічного стану, тобто зміст категорії “моральний дух” є частиною змісту категорії “морально-психологічний стан”, а логічний обсяг першої

категорії повністю входить до логічного обсягу другої категорії [17: 35];

– *третє* – “моральний дух” і “морально-психологічний стан” є категоріями супідрядними; будучи однаково загальними, вони підпорядковані більш спільній родовій категорії – “людський фактор (людський потенціал)”; супідрядні категорії “моральний дух” і “морально-психологічний стан” – це види однієї родової категорії “людський фактор (людський потенціал)”, у них спільні родові ознаки, але видові ознаки різні [18: 12];

– *четверте* – “моральний дух” і “морально-психологічний стан” є категоріями тотожними, їх логічні обсяги збігаються, а характеризуючі ознаки є спільними [5: 354].

Другий закон логіки не припускає логічного протиріччя у будь-якому правильному мисленні. Закон протиріччя формулює це так: не можуть бути одночасно правдивими два несумісні висловлювання – два протилежні твердження і заперечення – про той самий предмет у одному й тому ж відношенні; одне із них буде обов’язково неправдивим [3: 24]. У нашому випадку ми маємо чотири протилежних твердження.

Логічний аналіз, наукові дослідження та практичний досвід найбільше свідчать про правильність третього твердження. *Методологічною основою* класифікації морального духу і морально-психологічного стану як складників людського фактора (людського потенціалу) є філософське положення про взаємозв’язані раціональний і чуттєвий рівні психіки людини [1: 192].

На користь висновку про правильність третього твердження також свідчить дослідження філософсько-етимологічної сутності поняття “дух”, яке є ключовим у словосполученні “моральний дух” і поняття “психіка” у словосполученні “морально-психологічний стан”. У словнику С. І. Ожегова поняття “дух” визначається як психічні здібності (свідомість, мислення), те, що спонукає до дій, до діяльності, начало, яке визначає поведінку, дію [12: 177], а поняття “психіка” тлумачиться як сукупність душевних переживань, як відображення у свідомості об’єктивної дійсності, душевний склад, властивий кому-небудь [12: 622]. Свідомість – це вища, властива лише людині форма відображення об’єктивної дійсності [13: 335]. Отже, *свідомість* людини – це форма відображення об’єктивної дійсності; *моральний дух* є вираженням раціонального рівня свідомості людини; *морально-психологічний стан* є вираженням

чуттєвого рівня свідомості людини. Моральний дух разом з морально-психологічним станом виступають як видові категорії у відношенні до родової категорії “людський фактор (людський потенціал)”.

Правильність третього твердження доводить практичний досвід. У другій половині 80-х років минулого століття відомий військовий психолог Г. А. Давидов при оцінюванні людського фактора військових формувань використовував категорії “політико-моральний стан” і “морально-психологічний стан”. Він висловлював думку, що політико-моральний стан армії і флоту – це сукупність політичних і моральних ідей, почуттів, якими сповнені військовослужбовці, і які визначають їх ставлення до інтересів Батьківщини, народу, соціально-політичного ладу, а під час війни виражають ставлення до її цілей. До компонентів політико-морального стану він відносив: ідейно-політичну єдність особового складу військ; рівень організованості у військових частинах і підрозділах, рівень керівництва ними; військово-бойову підготовку особового складу; соціально-політичну освіченість керівного складу. На побутовому рівні під категорією “політико-моральний стан” усі розуміли категорію “моральний дух”, але у науковій та методичній літературі цю категорію не використовували. У ті часи з ідеологічних міркувань сутність поняття “дух” визначалася лише на основі релігійно-містичних уявлень: безтілесна, надприродна істота [12: 177], і наукові роботи не мали містити положень, що навіть опосередковано суперечили б офіційному атеїстичному підходу.

Після перемоги демократичних засад (на початку 90-х років минулого століття) було оголошено нову тезу – військові формування поза політикою, яка за сутністю означає, що силові структури мають бути поза впливом політичних партій, а військовослужбовці не можуть бути їх членами. Закономірно, категорія “політико-моральний стан”, у складі якої є поняття “політика”, набула “невизнавального” статусу. Про категорію забули, але явища, які вона узагальнювала, залишились. Змістовні фактори категорії “політико-моральний стан” перенесли до змісту категорії “морально-психологічний стан”, а згодом конкретні їх ознаки, що характеризували ідейні переконання, політичну свідомість, конкретні показники рівня соціальної захищеності військовослужбовців та інше, завуалювали в абстрактні положення, які за своєю сутністю можна віднести до якостей універсального солдата планети Земля чи

Всесвіту, у якого конкретних якостей захисника Української держави не видно.

Настав час категорії “моральний дух” і “морально-психологічний стан” наповнити належним їм змістом, виходячи із того, що моральний дух характеризує мотиваційно-вольові: фундаментальні, стійкі, довготривалі якості особового складу, а морально-психологічний стан – емоційні: мінливі, не довготривалі, ситуативні.

Таким чином, системний підхід до проведеного дослідження та закони формальної логіки дають можливість зробити висновок, що моральний дух і морально-психологічний стан є складниками людського фактора (людського потенціалу) і вимагають самостійних підходів до визначення сутності, змісту та оцінювання.

Ґрунтуючись на наведених теоретичних положеннях, можна визначити сутність людського фактора (людського потенціалу), морального духу та морально-психологічного стану особового складу і дослідити їх рівень. Вихідним положенням для такого аналізу є наявність для Української держави внутрішніх та зовнішніх загроз (див. рис. 3.1). Необхідність їх нейтралізації зумовила створення військових формувань, які для успішного виконання поставлених завдань повинні мати значний бойовий потенціал: людей, озброєння, техніку, матеріальні ресурси. Серед зазначених структурних компонентів бойового потенціалу військових формувань одним з важливіших є люди, тому що лише їх діяльність забезпечує надійне функціонування і застосування зброї, техніки, матеріальних ресурсів. Для успішного виконання поставлених службово-бойових завдань військовослужбовці повинні мати комплекс необхідних якостей.

Проаналізувавши попередні підходи [17; 23–27], ми дійшли висновку, що *людський фактор (людський потенціал) військових формувань (частин і підрозділів)* як важливіша характеризує якість людей – це сформована об’єктивною дійсністю інтегральна єдність раціональних (мотиваційно-вольових) і чуттєвих (емоційних) якостей особового складу, які спонукають військовослужбовців до виконання військового обов’язку, впливають на їх стан і поведінку, визначають готовність особового складу до виконання службово-бойових завдань та застосування в елементах бойового порядку.

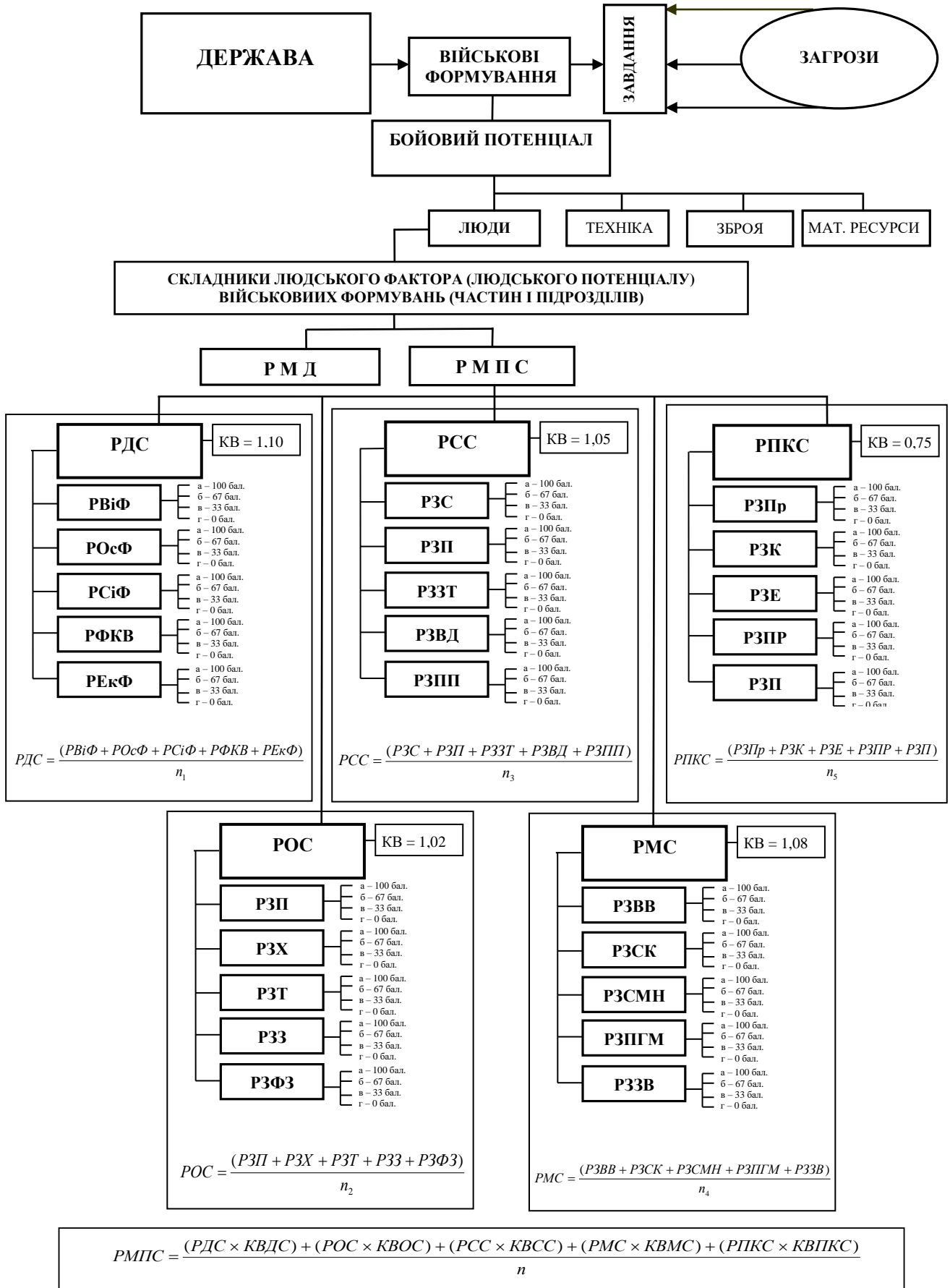

Рис. 3.1. Структурно-функціональна схема методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу

Складниками людського фактора є:

- моральний дух особового складу;
- морально-психологічний стан особового складу.

Моральний дух особового складу – це стійка сукупність ідейних переконань, політичної свідомості, соціальної захищеності та професіоналізму військовослужбовців, рівня розвитку військових колективів та адміністративної діяльності керівного складу, які системно і взаємозалежно формують внутрішню готовність особового складу до виконання військового обов'язку, створюють оптимальні умови для виконання поставлених службово-бойових завдань і спонукають до дій [42: 60]. Складниками морального духу особового складу є такі: ідейний, економічний, політичний, соціально-психологічний, адміністративний [40: 77].

Морально-психологічний стан особового складу – це сукупність душевних переживань, які генеруються на чуттєвому рівні психіки людини при взаємодії з об'єктивною дійсністю та усвідомленні особистісних якостей і через систему психологічного захисту активно впливають на психічне здоров'я військовослужбовців та проявляються у моральній діяльності.

Існують два підходи до розуміння сутності моральної діяльності – у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні діяльність є моральною, якщо узгоджується з вимогами моралі, її нормами та цінностями. Прикладом можуть бути душевні переживання військовослужбовців за долю Української держави та життя своїх товаришів, які виражаються у героїчних вчинках, що супроводжуються ризиком для свого життя та свідомою самопожертвою. І, навпаки, психічний стан фрустрації нерідко виражається в агресії проти себе чи інших осіб і супроводжується порушенням моральних норм. Така діяльність є аморальною.

Фрустрація (від лат. frustratio – обман, розлад, руйнування планів) – психічний стан, що виражається в характерних рисах переживань і поведінки, викликаних об'єктивно непереборними (або такими, що суб'єктивно так розуміються) труднощами, які виникають на шляху до досягнення мети або виконання завдання [43].

У вузькому розумінні моральною є лише така діяльність, яка ґрунтується на усвідомленому виборі її суб'єкта і має на меті активне утвердження певних моральних цінностей. У цьому контексті сутність такого твердження у тому, що душевні переживання під контролем розуму мають виражатись у моральній діяльності, в основі

якої є добро, обов'язок, совість і честь. Саме вираження душевних переживань у моральній діяльності визначає сутнісне значення категорії “моральний” у словосполученні “морально-психологічний стан”.

Що стосується категорій “психологічний стан” і “переживання”, то багато військових психологів психологічні стани розглядають як переживання, ототожнюють їх з такими психологічними явищами, як настрої, почуття, емоції або як короткочасні реакції на подразник [17: 5]. Категорія “душа” із словосполучення “душевні переживання” у словнику тлумачиться як внутрішній, психічний світ людини, її свідомість [12: 178].

Показниками і детермінантами морально-психологічного стану особового складу є діалектична єдність його 5 складників. *Складники морально-психологічного стану* – це основні взаємозалежні чинники чуттєвих (емоційних) якостей військовослужбовців, що визначені відповідно до ефективності впливу на формування їх особистісного механізму психологічного захисту, функціонального призначення, тривалості дії та ціннісного значення для життєдіяльності особового складу. *Складниками морально-психологічного стану (МПС) особового складу є:* демографічний, особистісний. Службовий, моральний, природно-кліматичний.

Кожний складник морально-психологічного стану включає 5 факторів. *Фактори складників морально-психологічного стану* – це структурні компоненти основних детермінантів чуттєвих (емоційних) якостей особового складу, які виражають суттєві ознаки цих чинників, забезпечують оптимальну ефективність формуючого впливу і нейтралізації внутрішніх та зовнішніх загроз.

Демографічний складник включає фактори: віковий – життєвий досвід (кількість прожитих років), освітній – наявність освіти, сімейний – сімейний стан, календарної військової вислуги, досвіду дій в екстремальних умовах.

Особистісний складник включає фактори, що визначають задоволення військовослужбовця своїми особистісними якостями: пам'яттю, характером, темпераментом, здібностями, фізичним здоров'ям.

Службовий складник включає фактори, що визначають задоволення військовослужбовців: службою у військовій структурі, посадою, надійністю зброї і бойової техніки. станом дисципліни, рівнем особистої професійної підготовки.

Моральний складник включає фактори, що визначають задоволення особового складу морально-етичними чинниками: відносинами між військовослужбовцями, справедливістю командирів (начальників), ставленням особового складу до місцевого населення; поведінкою військовослужбовців у громадських місцях, особистим зовнішнім виглядом.

Природно-кліматичний складник включає фактори, що визначають задоволення особового складу природними та кліматичними умовами служби і умовами виконання службово-бойових та навчальних завдань: природа, клімат, екологія, погода, пора року.

До змісту наведених складників морально-психологічного стану особового складу можна додати й інші фактори, але до критеріальної бази взяті лише ті, які виражають основні, суттєві ознаки, є характерними для всіх категорій військовослужбовців, а їх дослідження не потребує спеціальних умов, тривалих та складних обчислень. У разі поглибленого дослідження морально-психологічного стану особового складу невеликих підрозділів і обслуг можна зважати й на другорядні фактори.

Усі складники морально-психологічного стану особового складу взаємозалежні і взаємопов'язані. Досягнутий рівень кожного з них позначається на інших і в цілому – на рівні морально-психологічного стану військовослужбовців частин і підрозділів.

Коефіцієнт ваги (КВ) кожного складника у загальному показнику морально-психологічного стану особового складу буде різний. Він обумовлюється такими вихідними характеристиками наведених факторів кожного складника:

- функціональною роллю – протидіючі, стабілізуючі, формуючі, комплексні;
- типовістю впливу – об'єктивні чи суб'єктивні;
- місцем фактора по відношенню до особистості – внутрішні, зовнішні;
- тривалістю дії – довготривалі, періодичні, разові;
- складністю внутрішньої структури – прості, складні;
- рівнем раціональності – усвідомленим чи інтуїтивним;
- ціннісним значенням;
- концентрацією та інтенсивністю дії;
- тривалістю формування кількісних і якісних характеристик фактора дії та ін.

Якщо взяти до уваги той факт, що на психологічний стан особистості впливає не тільки негативна або позитивна дія зовнішніх сил, але й захисні властивості самої особистості, то можна зробити висновок, що найбільша вага серед усіх складників морально-психологічного стану належить *демографічному*. Дія факторів демографічного складника цілодобова, безперервна, кількісні та якісні характеристики мають тенденцію до накопичення, впливають на психологічний стан на свідомому і підсвідомому (інтуїтивному) рівні та ін.

Протягом усього життя людина має відношення до багатьох сфер життєдіяльності. Долаючи перешкоди кожної сфери, людина будує свій психологічний захист, гартує волю, формує навички долаття загроз. Їх кількісні та якісні характеристики залежать від прожитих років. Для визначення максимального показника вікового фактора беруть такі вихідні дані: мінімальний вік призову на військову службу – 18 років, середній граничний вік перебування на військовій службі всіх категорій військовослужбовців – 47 років та застосування чотирирівневої градації показників вікового фактора.

Формуванню у особистості імунітету до впливу негативних факторів суттєво сприяє досвід військової служби та виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах. Для того щоб сформувати у особового складу необхідні якості, у тому числі й якості психологічного захисту, військовослужбовців слід поставити у ті умови, у яких вони на собі відчують реальну небезпеку дії цих загроз для особистого життя та здоров'я. Все інше дає лише знання та формує навички діяльності. Для визначення показників фактора календарної вислуги беруться такі вихідні позиції, як отримання військовослужбовцями категорії “ветеран військової служби” (за 25 років календарної вислуги) та застосування чотирирівневої градації показників.

Освітній фактор має найпростішу внутрішню структуру, найменший термін формування, незначний рівень концентрації зусиль для долаття загроз, але дає знання, що забезпечують свободу і можливість вибору способів психологічного захисту від психотравмуючого впливу об'єктивної дійсності. І є закономірним те, що чим вище рівень освіти військовослужбовця, тим вища ефективність позитивного впливу цього показника на формування механізму психологічного захисту військовослужбовців від негативного впливу.

Сімейний стан як фактор демографічного складника також має значний вплив на досягнення внутрішньої психологічної стабілізації, рівноваги, формування механізму психологічного захисту та психологічного стану особового складу в цілому.

Фактори *особистісного складника* виражають особистісні якості військовослужбовців, характеризуються безперервністю внутрішнього впливу на формування морально-психологічного стану військовослужбовців, складністю структури, тривалістю формування кількісних і якісних характеристик, значною концентрацією та інтенсивністю захисного і формуючого впливу, великим ціннісним значенням для особистості та ін. Досвід показує, що високий рівень задоволення людини своїми особистісними якостями формує впевненість у своїх силах, підвищує самоповагу, позитивно впливає на формування психологічного стану і, навпаки, незадоволення своїми особистісними якостями формує у особистості негативний комплекс особистої неповноцінності. Оскільки це незадоволення діє на психіку військовослужбовця безперервно, то у разі сукупної дії з іншими негативними факторами може викликати тимчасові стани інтелектуального, емоційного і поведінкового розладів. Стан розпачу і відчаю у деяких випадках штовхає людей на крайні дії щодо себе та співслужбовців.

Службовий складник, маючи нескладну внутрішню структуру та порівняно невеликий термін формування і впливу, характеризується значною концентрацією та інтенсивністю зусиль при долатті загроз, можливістю повторення формуючих ситуацій у специфічних умовах військової діяльності, великим ціннісним значенням для життєдіяльності особового складу.

Фактори *морального складника* характеризуються значним впливом на формування у військовослужбовців внутрішнього комфорту і психологічної рівноваги, повсякденним впливом на психіку особового складу, значною концентрацією та інтенсивністю впливу.

Найменшу вагу має *природно-кліматичний складник*, його зміст включає лише фактори навколишнього середовища, що впливають на морально-психологічний стан особового складу. Вони виконують лише незначну формуючу функцію періодичної дії. Їх вплив на особовий склад майже завжди прогнозований, вони не завдають суттєвої шкоди психіці особового складу. Їх значення для

життєдіяльності військовослужбовців значно нижче, ніж інших складників.

Для визначення коефіцієнтів ваги складників морально-психологічного стану особового складу у загальному показнику морально-психологічного стану був використаний метод експертних оцінок. Експертами були офіцери (у т. ч. офіцери у запасі і у відставці) Академії внутрішніх військ МВС України у кількості 64 осіб, із них: науково-дослідного центру – 3 особи; навчально-методичного центру – 5 осіб; відділу виховної роботи – 2 особи; заступники начальників факультетів – 2 особи; науково-педагогічні працівники кафедр – 29 осіб; військові магістри – 6 осіб; ад'юнкти – 5 осіб; командири підрозділів та їх заступники – 12 осіб. Як показало дослідження, коефіцієнти ваги складників морально-психологічного стану у загальному показнику морально-психологічного стану особового складу є такими:

- демографічного складника – 1,10;
- особистісного складника – 1,02;
- службового складника – 1,05;
- морального складника – 1,08;
- природно-кліматичного складника – 0,75.

Вага факторів складників морально-психологічного стану військовослужбовців теж різна. Вона обумовлена потребами, життєвими цінностями, службовим досвідом, особистісними якостями особового складу та ін. У загальних показниках складників морально-психологічного стану за підрозділ ці розбіжності урівноважуються і не створюють дисбалансу, який може суттєво вплинути на загальний результат. До того ж оцінювання складників морально-психологічного стану з урахуванням ваги їх факторів значно ускладнить дослідну роботу та суттєво збільшить термін часу на проведення розрахунків.

Наявність достатньої теоретичної бази дає можливість для розроблення методичних і практичних аспектів методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу. В їх основі лежить приведення до загального показника результатів поетапного оцінювання рівнів демографічного, особистісного, службового, морального та природно-кліматичного складників на підставі визначених критеріїв, їх ваги у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, зведених у формули.

Слід зазначити, що методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу адаптована і для оцінювання морально-психологічного стану студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу. Методологію дослідження, проведення розрахунків, кількість складників і факторів складників морально-психологічного стану залишено без змін. Внесені корективи лише у їх зміст. Нижче за текстом наводяться назви складників та фактори складників морально-психологічного стану студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу.

Демографічний складник включає фактори: віковий – життєвий досвід (кількість прожитих років); освітній – задоволення рівнем освіти; сімейний – сімейний стан; досвід військової служби; досвід дій в екстремальних умовах.

Особистісний складник включає фактори, що визначають задоволення студентів своїми особистісними якостями: пам'яттю, характером, темпераментом, здібностями, фізичним здоров'ям.

Навчальний складник включає фактори, що визначають задоволення студентів: навчальним закладом, обраною військово-обліковою спеціальністю, зброєю і бойовою технікою у Збройних Силах та інших військових формуваннях України, дисципліною у навчальній групі, рівнем викладання навчальних дисциплін.

Моральний складник включає фактори, що визначають задоволення студентів морально-етичними чинниками: відносинами між студентами, справедливістю оцінювання викладачами знань студентів, ставленням військовослужбовців до студентів, поведінкою студентів у побуті, особистим зовнішнім виглядом у військовій формі одягу.

Природно-кліматичний складник включає фактори, що визначають задоволення студентів природними та кліматичними умовами проживання і навчання: природа, клімат, екологія, погода, пора року.

Таким чином, можна зробити висновки:

- в основі сутності морально-психологічного стану особового складу є чуттєві якості особового складу;
- показниками і детермінантами морально-психологічного стану особового складу є діалектична єдність демографічного, особистісного, службового, морального та природно-кліматичного складників;

– коефіцієнт ваги кожного складника у загальному показнику морально-психологічного стану особового складу обумовлений функціональною роллю, типовістю впливу, тривалістю дії, складністю внутрішньої структури, рівнем раціональності, ціннісним значенням, концентрацією та інтенсивністю дії кожного фактора складників.

3.2. Критерії та математичний апарат оцінювання морально-психологічного стану особового складу

Оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів базується на результатах опитування військовослужбовців та застосуванні методу багатofакторного аналізу, який полягає у виявленні, аналізуванні та вимірюванні рівня основних факторів складників морально-психологічного стану шляхом заміни континуальних показників на їх числові значення. Для фіксування показників кожного фактора використовують чотирирівневу градацію, ефективність якої перевірена в усіх сферах життєдіяльності військ (до неї всі звикли, вона не складна для розуміння і зручна для проведення необхідних обчислень). Усі фактори переводять в одну систему оцінювання – 100-бальну. Отримані показники кожного фактора підставляють у формули розрахунку рівня морально-психологічного стану та його складників.

1. Рівень демографічного складника (РДС) морально-психологічного стану особового складу підрозділу визначається за формулою

$$РДС = \frac{(РВіФ + РОсФ + РСіФ + РФКВ + РЕкФ)}{n_1},$$

де $РВіФ$ – рівень вікового фактора;

$РОсФ$ – рівень освітнього фактора;

$РСіФ$ – рівень сімейного фактора;

$РФКВ$ – рівень фактора календарної вислуги;

$РЕкФ$ – рівень екстремального фактора;

n_1 – кількість основних факторів демографічного складника,
 $n_1 = 5$.

1.1. $РВіФ$ (рівень вікового фактора) дорівнює:

а) 100 балам, якщо вік військовослужбовців складає 42 роки і більше;

б) 67 балам, якщо вік військовослужбовців складає від 34 до 41 року і 11 місяців;

в) 33 балам, якщо вік військовослужбовців складає від 26 до 33 років і 11 місяців;

г) 0 балів, якщо вік військовослужбовців складає від 18 до 25 років і 11 місяців.

1.2. *РОсФ (рівень освітнього фактора)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці мають повну вищу освіту;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці мають базову вищу освіту;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці мають середню освіту;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці мають незакінчену середню освіту.

1.3. *РСіФ (рівень сімейного фактора)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці своїм сімейним станом цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці своїм сімейним станом більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці своїм сімейним станом більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці своїм сімейним станом не задоволені повністю.

1.4. *РФКВ (рівень фактора календарної вислуги)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо календарна вислуга військовослужбовців складає більше 18 років і 6 місяців;

б) 67 балам, якщо календарна вислуга військовослужбовців складає від 12 років і 5 місяців до 18 років і 5 місяців;

в) 33 балам, якщо календарна вислуга служби військовослужбовців складає від 6 років і 3 місяців до 12 років і 4 місяців;

г) 0 балів, якщо календарна вислуга військовослужбовців складає від 1 місяця до 6 років і 2 місяців.

1.5. *РЕкФ (рівень екстремального фактора)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці брали и участь у виконанні завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах 3 рази і більше;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці брали участь у виконанні завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах 2 рази;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці брали участь у виконанні завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах 1 раз;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці не брали участі у виконанні завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.

2. Рівень особистісного складника (РОС) морально-психологічного стану особового складу підрозділу визначається за формулою

$$РОС = \frac{(P3П + P3Х + P3Т + P3З + P3ФЗ)}{n_2},$$

де $P3П$ – рівень задоволення пам'яттю;

$P3Х$ – рівень задоволення характером;

$P3Т$ – рівень задоволення темпераментом;

$P3З$ – рівень задоволення здібностями;

$P3ФЗ$ – рівень задоволення фізичним здоров'ям;

n_2 – кількість основних факторів особистісного складника, $n_2 = 5$.

2.1. $P3П$ (рівень задоволення пам'яттю) дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці своєю пам'яттю цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці своєю пам'яттю більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці своєю пам'яттю більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці своєю пам'яттю не задоволені повністю.

2.2. $P3Х$ (рівень задоволення характером) дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці своїм характером цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці своїм характером більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці своїм характером більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці своїм характером не задоволені повністю.

2.3. $P3Т$ (рівень задоволення темпераментом) дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці своїм темпераментом цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці своїм темпераментом більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці своїм темпераментом більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці своїм темпераментом не задоволені повністю.

2.4. *РЗЗ (рівень задоволення здібностями)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці своїми здібностями цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці своїми здібностями більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці своїми здібностями більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці своїми здібностями не задоволені повністю.

2.5. *РЗФЗ (рівень задоволення фізичним здоров'ям)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці станом свого фізичного здоров'я цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці станом свого фізичного здоров'я більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці станом свого фізичного здоров'я більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці станом свого фізичного здоров'я не задоволені повністю.

3. *Рівень службового складника (РСС) морально-психологічного стану особового складу підрозділу визначається за формулою*

$$РСС = \frac{(РЗС + РЗП + РЗЗТ + РЗВД + РЗПП)}{n_3},$$

де *РЗС* – рівень задоволення службою;

РЗП – рівень задоволення посадою;

РЗЗТ – рівень задоволення надійністю зброї і техніки;

РВД – рівень задоволення військовою дисципліною;

РПП – рівень задоволення професійною підготовкою;

n₃ – кількість основних факторів службового складника, *n₃ = 5*.

3.1. *РЗС (рівень задоволення службою)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці службою у внутрішніх військах МВС України (Збройних Силах та інших військових формуваннях України) цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці службою у внутрішніх військах МВС України (Збройних Силах та інших військових формуваннях України) більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці службою у внутрішніх військах МВС України (Збройних Силах та інших військових формуваннях України) більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці службою у внутрішніх військах МВС України (Збройних Силах та інших військових формуваннях України) не задоволені повністю.

3.2. *РЗП (рівень задоволення посадою)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці своєю посадою цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці своєю посадою більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці своєю посадою більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці своєю посадою не задоволені повністю.

3.3. *РЗЗТ (рівень задоволення надійністю зброї і техніки)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці цілком задоволені якістю і надійністю закріплених за ними зброї і бойової техніки (технічних засобів);

б) 67 балам, якщо військовослужбовці якістю і надійністю закріплених за ними зброї і бойової техніки (технічних засобів) більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці якістю і надійністю закріплених за ними зброї і бойової техніки (технічних засобів) більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці якістю і надійністю закріплених за ними зброї і бойової техніки (технічних засобів) не задоволені повністю.

3.4. *РЗВД (рівень задоволення військовою дисципліною)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці станом військової дисципліни у підрозділі (частині), в якому (якій) проходять військову службу, цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці станом військової дисципліни у підрозділі (частині), в якому (якій) проходять військову службу, більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці станом військової дисципліни у підрозділі (частині), в якому (якій) проходять військову службу, більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці станом військової дисципліни у підрозділі (частині), в якому (якій) проходять військову службу, не задоволені повністю.

3.5. *РЗПП (рівень задоволення професійною підготовкою)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці рівнем своєї професійної підготовки цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці рівнем своєї професійної підготовки більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці рівнем своєї професійної підготовки більше незадоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці рівнем своєї професійної підготовки не задоволені повністю.

4. *Рівень морального складника (РМС) морально-психологічного стану особового складу підрозділу визначається за формулою*

$$РМС = \frac{(РЗВВ + РЗСК + РЗСМН + РЗПГМ + РЗЗВ)}{n_4},$$

де *РЗВВ* – рівень задоволення взаємовідносинами між військовослужбовцями;

РЗСК – рівень задоволення справедливістю командирів (начальників);

РЗСМН – рівень задоволення ставленням військовослужбовців до місцевого населення;

РЗПГМ – рівень задоволення поведінкою військовослужбовців у громадських місцях;

РЗЗВ – рівень задоволення військовослужбовців своїм зовнішнім виглядом;

n_4 – кількість основних факторів морального складника, $n_4 = 5$.

4.1. *РЗВВ (рівень задоволення взаємовідносинами між військовослужбовцями)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці рівнем взаємовідносин між співслужбовцями у підрозділі цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці рівнем взаємовідносин між співслужбовцями у підрозділі більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці рівнем взаємовідносин між співслужбовцями у підрозділі більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці рівнем взаємовідносин між співслужбовцями у підрозділі не задоволені повністю.

4.2. *РЗСК (рівень задоволення справедливістю командирів і начальників)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці справедливістю своїх командирів (начальників) цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці справедливістю своїх командирів (начальників) більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці справедливістю своїх командирів (начальників) більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці справедливістю своїх командирів (начальників) не задоволені повністю.

4.3. *РЗСМН (рівень задоволення ставленням військовослужбовців до місцевого населення)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці ставленням своїх товаришів по службі до місцевого населення цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці ставленням своїх товаришів по службі до місцевого населення більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці ставленням своїх товаришів по службі до місцевого населення більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці ставленням своїх товаришів по службі до місцевого населення не задоволені повністю.

4.4. *РЗПГМ (рівень задоволення поведінкою військовослужбовців у громадських місцях)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці цілком задоволені поведінкою особового складу військової частини (навчального закладу), у якій (якому) проходять військову службу (навчаються), у громадських місцях;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці більше задоволені ніж не задоволені поведінкою особового складу військової частини (навчального закладу), у якій (якому) проходять військову службу (навчаються), у громадських місцях;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці більше не задоволені ніж задоволені поведінкою особового складу військової частини

(навчального закладу), у якій (якому) проходять військову службу (навчаються), у громадських місцях;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці повністю не задоволені поведінкою особового складу військової частини (навчального закладу), у якій (якому) проходять військову службу (навчаються), у громадських місцях.

4.5. *РЗЗВ (рівень задоволення своїм зовнішнім виглядом у військовій формі одягу)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці своїм зовнішнім виглядом у військовій формі одягу цілком задоволені;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці своїм зовнішнім виглядом у військовій формі одягу більше задоволені ніж не задоволені;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці своїм зовнішнім виглядом у військовій формі одягу більше не задоволені ніж задоволені;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці своїм зовнішнім виглядом у військовій формі одягу повністю не задоволені.

5. *Рівень природно-кліматичного складника (РПКС) морально-психологічного стану особового складу підрозділу визначається за формулою*

$$РПКС = \frac{(РЗПр + РЗК + РЗЕ + РЗПР + РЗП)}{n_5},$$

де *РЗПр* – рівень задоволення природою;

РЗК – рівень задоволення кліматом;

РЗЕ – рівень задоволення екологією;

РЗПР – рівень задоволення порою року;

РЗП – рівень задоволення погодою;

n₅ – кількість основних факторів природно-кліматичного складника, *n₅ = 5*.

5.1. *РЗПр (рівень задоволення природою)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці цілком задоволені природою у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці більше задоволені ніж не задоволені природою у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці більше не задоволені ніж задоволені природою у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці повністю не задоволені природою у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання.

5.2. *РЗК (рівень задоволення кліматом)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці цілком задоволені кліматом у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці більше задоволені ніж не задоволені кліматом у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці більше не задоволені ніж задоволені кліматом у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці повністю не задоволені кліматом у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання.

5.3. *РЗЕ (рівень задоволення екологією)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці цілком задоволені екологією у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання;

б) 67 балам, якщо військовослужбовці більше задоволені ніж не задоволені екологією у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання;

в) 33 балам, якщо військовослужбовці більше не задоволені ніж задоволені екологією у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання;

г) 0 балів, якщо військовослужбовці повністю не задоволені екологією у регіоні, в якому служать чи виконують службово-бойові (навчально-бойові) завдання.

5.4. *РЗПР (рівень задоволення порою року)* дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці цілком задоволені порою року у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

б) 67 балам, якщо військовослужбовці більше задоволені ніж не задоволені порою року у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

в) 33 балам, якщо військовослужбовці більше не задоволені ніж задоволені порою року у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

г) 0 балів, якщо військовослужбовці повністю не задоволені порою року у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються).

5.5. РЗП (рівень задоволення погодою) дорівнює:

а) 100 балам, якщо військовослужбовці цілком задоволені погодою у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

б) 67 балам, якщо військовослужбовці більше задоволені ніж не задоволені погодою у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

в) 33 балам, якщо військовослужбовці більше не задоволені ніж задоволені погодою у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються);

г) 0 балів, якщо військовослужбовці повністю не задоволені погодою у регіоні, в якому проходять військову службу (навчаються).

Рівень факторів усіх складників (РФУС) морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів визначається за універсальною формулою

$$РФУС = \frac{(a \times n_6) + (b \times n_7) + (v \times n_8) + (z \times n_9)}{n_{10}},$$

де a – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $a = 100$;

b – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $b = 67$;

v – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $v = 33$;

z – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $z = 0$;

n_6 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді а);

n_7 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді б);

n_8 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді в);

n_9 – кількість осіб, що вибрали в опитувальнику варіант відповіді г);

n_{10} – загальна кількість осіб, що брали участь в опитуванні.

Рівень морально-психологічного стану (РМПС) особового складу частин і підрозділів визначається за формулою

$$РМПС = \frac{(РДС \times КВДС) + (РОС \times КВОС) + (РСС \times КВСС) + (РМС \times КВМС) + (РПКС \times КВПКС)}{n},$$

де $РДС$ – рівень демографічного складника;

КВДС – коефіцієнт ваги демографічного складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,10;

РОС – рівень особистісного складника;

КВОС – коефіцієнт ваги особистісного складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,02;

РСС – рівень службового складника;

КВСС – коефіцієнт ваги службового складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,05;

РМС – рівень морального складника;

КВМС – коефіцієнт ваги морального складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,08.

РПКС – рівень природно-кліматичного складника;

КВПКС – коефіцієнт ваги природно-кліматичного складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 0,75;

n – кількість складників морально-психологічного стану, $n = 5$.

Залежно від отриманих показників *рівень морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів* класифікується як “високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”, зокрема:

– “високий”, якщо РМПС [100...67,1];

– “середній”, якщо РМПС [67...50,1];

– “низький”, якщо РМПС [50...33,1];

– “загрозливий”, якщо РМПС [33...0].

Інтерпретація результатів оцінювання морально-психологічного стану є важливим вихідним положенням для прийняття рішення командирами і начальниками на застосування частин і підрозділів для виконання службово-бойових завдань, організації навчання та виховання особового складу.

“Високий” РМПС – за рівнем морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно залучати на головних напрямках дій і у визначальних елементах бойового порядку.

“Середній” РМПС – за рівнем морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий обмежено*, доцільно залучати на другорядних напрямках дій і у відповідних елементах бойового порядку.

“Низький” РМПС – за рівнем морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *не готовий*,

доцільно залучати на допоміжних напрямках дій і в аналогічних елементах бойового порядку.

“Загрозливий” РМПС – за рівнем морально-психологічного стану особовий склад деморалізований, залучати до виконання службово-бойових завдань не рекомендується.

Таким чином, можна зробити висновки, що запропонована методика дає можливість:

- встановити загальні нормативи для визначення РМПС і запобігати суб’єктивізму та маніпуляціям під час його оцінювання;
- визначати РМПС з’єднань, військових частин та підрозділів;
- визначати причини зниження (підвищення) РМПС та ефективність роботи органів державної влади, військового управління щодо підвищення РМПС особового складу;
- визначати співвідношення суб’єктивних та об’єктивних факторів у досягнутому РМПС та вживати ефективні заходи щодо його підвищення.

3.3. Практика роботи посадових осіб щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу

Оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів проводиться на основі опитування особового складу. Для оцінювання рівня морально-психологічного стану всіх категорій військовослужбовців, а також студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу, використовуються розроблені питальники, наведені у дод. 3.1 та 3.2.

До початку дослідження морально-психологічного стану на весь особовий склад підрозділу, морально-психологічний стан якого оцінюватимуть, виготовляють питальники та бланки для позначення вибраних варіантів тверджень питальників (дод. 3.3).

Для зручності користування питальники слід друкувати по дві сторінки на кожному боці аркуша А4 (буклетом). Текст назви питальників, зміст інструкції для респондентів, порядкові номери факторів складників та зміст тверджень, розміщених у таблиці, набирають з одинарним міжрядковим інтервалом, шрифтом Times New Roman, розмір якого 14 pt., без перенесення на іншу сторінку змісту тверджень кожного фактора. У результаті отримаємо питальники на чотирьох сторінках двох аркушів А5.

Бланки для позначення вибраних варіантів тверджень у комп'ютерному варіанті доцільно скомпонувати на двох аркушах А4, на кожному аркуші по три бланки. Текст назви бланків та пояснення щодо заповнення бланка набирають з одинарним міжрядковим інтервалом, шрифтом Times New Roman, розміром 14 pt. Порядкові номери факторів складників, варіанти відповідей на твердження, розміщені у таблиці, набирають з одинарним міжрядковим інтервалом, шрифтом Times New Roman, розмір якого 12 pt. Для зручності розрізання нижні (верхні) границі бланків доцільно позначити суцільними або штрихованими лініями. Друкувати бланки слід по дві сторінки на одному аркуші А4 і лише з одного боку. Після друку аркуша А4 отримаємо два аркуші А5, на кожному по три бланки. Аркуші за лініями розрізають, таким чином матимемо шість бланків для позначення вибраних тверджень із одного аркуша А4. Виготовляють необхідну кількість бланків, із розрахунку по одному на кожного військовослужбовця підрозділу.

Для проведення опитування особовий склад зосереджують у визначеному місці. Попередньо необхідно звернути увагу військовослужбовців (студентів) на наявність письмового приладдя (кулькових ручок).

Після роздачі військовослужбовцям питальників і бланків для позначення вибраних варіантів тверджень, посадова особа, що проводить дослідження, дає усні пояснення. Особливу увагу слід звернути на анонімність опитування; на позначення обраного варіанта твердження у бланку для відповідей; на вибір військовослужбовцями не бажаного твердження, а такого, яке відображає реальний стан справ, чи особисті відчуття; на те, що будь-який обраний варіант твердження не є поганим чи добрим, він є нормальним. Варіант заповнення бланків для позначення вибраних варіантів тверджень наведено у дод. 3.4.

Для систематизації і уніфікації оброблення результатів опитування у ручному режимі (із застосуванням для розрахунків калькулятора та інших засобів) слід виготовити “Екран результатів опитування та розрахунків рівня морально-психологічного стану особового складу” (див. дод. 3.5). Для цього необхідно роздрукувати на принтері (різографі) запропонований зразок Екрана (розміщений на чотирьох аркушах А4) по дві сторінки на одному аркуші А4. Отримані чотири аркуші А5 слід склеїти за висотою аркушів, у логічній послідовності їх змісту. Для зручності користування

отриману склейку доцільно скласти “гармошкою” за висотою аркуша А5 або за іншою довільною висотою.

Опрацювати бланки відповідей краще всього вдвох. Один називає номер фактора (наприклад, 1.1, 1.2 та ін.) і вибраний респондентом варіант твердження (а, б, в, г), а другий ставить позначку (крапку або вертикальну риску) у графі Екрана “Фіксування вибраних варіантів тверджень”.

Після опрацювання бланків кількість позначок (крапок або вертикальних рисок) у зазначеній графі Екрана підсумовують і отриманий результат (наприклад, 2, 10, 25 та ін.) записують цифрами у графі Екрана “Кількість осіб вибрали варіант”.

Потім отримані показники множать на відповідний бал, позначений у графі “Бал за шкалою” (100, 67, 33, 0), і результат цифрами записують у графі Екрана “Бал за варіант”.

Для отримання результату за фактор складника морально-психологічного стану бали за всі варіанти одного фактора підсумовують і отриманий показник ділять на кількість військовослужбовців (студентів), що брали участь в опитуванні від даного підрозділу. Результат фіксують у графі Екрана “Рівень фактора”.

Показник кожного із п’яти складників морально-психологічного стану визначається за сумою показників їх факторів, поділеною на кількість факторів складника. Отриманий результат записують у графу “Рівень складника”. Варіант розрахунку рівня демографічного складника морально-психологічного стану особового складу наведено у дод. 3.7.

Для отримання загального показника рівня морально-психологічного стану особового складу показник кожного складника морально-психологічного стану множать на відповідний коефіцієнт складника, позначений у графі Екрана “Коефіцієнт складника” (1,10; 1,02; 1,05; 1,08; 0,75), результати записують у графу “Складник з коефіцієнтом” і підсумовують, отриману суму ділять на 5 (кількість складників морально-психологічного стану). Результат є показником загального рівня морально-психологічного стану особового складу підрозділу, його фіксують у графі Екрана “Рівень МПС”. Варіант розрахунку загального показника рівня морально-психологічного стану особового складу наведено у дод. 3.8.

У нижній частині “Екрана результатів опитування та розрахунків рівня морально-психологічного стану особового складу”

розміщено дві таблиці. У одну таблицю записують відомості про підрозділ, час, місце проведення дослідження та інше, а у другій фіксують підсумкові результати за кожний складник та загальний рівень морально-психологічного стану, класифікацію дослідженого їх рівня (високий, середній, низький, загрозливий) відповідно до визначених нормативних показників.

Особа, що проводила дослідження, результати оцінювання морально-психологічного стану особового складу підрозділу (навчальної групи) засвідчує своїм підписом, із зазначенням посади, військового звання, прізвища та ініціалів.

Варіант заповнення “Екрана результатів опитування та розрахунків рівня морально-психологічного стану особового складу” наведено у дод. 3.6.

Для скорочення часу на проведення розрахунків розроблено “Програмний комплекс автоматизованого розрахунку рівня морально-психологічного стану особового складу”. Програмний комплекс включає “Програму автоматизованого розрахунку рівня морально-психологічного стану особового складу” [44] та “Програму автоматизованого розрахунку рівня морально-психологічного стану студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу” (далі Програми) [45]. Сутністю і змістом комп’ютерної верстки Програм в Excel є бланк для позначення вибраних варіантів тверджень, екран результатів опитування та розрахунків, математичний апарат оцінювання рівня морально-психологічного стану особового складу та інтерпретація отриманих показників.

Кожна з Програм має чотири аркуші, а саме: перший – “Інструкція”, другий – “Вихідні дані”, третій – “Екран опитування”, четвертий – “Висновки”. Назви аркушів висвітлюються у нижньому лівому куті монітора комп’ютера після відкриття файлів, що містять зазначені Програми. Для роботи з будь-яким із зазначених аркушів на назві аркуша після відкриття файла виконують один клік.

Якщо для розрахунків рівня морально-психологічного стану особового складу використовуватимуть зазначені Програми, то при опрацюванні питальників доцільно використовувати “Таблицю результатів опитування щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу”. Зразок таблиці наведено у дод. 3.9, варіант її заповнення – у дод. 3.10.

Після опрацювання питальників отримані результати із таблиці переносять на другий аркуш Програм у відповідні клітинки білого

кольору за номерами факторів складників морально-психологічного стану (наприклад, 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5 та ін.) і вибраними військовослужбовцями (студентами) варіантами тверджень (наприклад, а, б, в, г). Так само заповнюють й інші білі клітинки (строки) у таблиці, розміщеній на другому аркуші Програм автоматизованого розрахунку. Варіант заповнення другого аркуша наведено у дод. 3.11 та 3.14.

Після заповнення другого аркуша Програми в автоматизованому режимі виконують всі необхідні арифметичні дії і отримані показники рівнів складників та їх факторів фіксують на третьому аркуші. Варіант заповнення в автоматизованому режимі третього аркуша наведено у дод. 3.12 та 3.15.

На четвертому аркуші, який має назву “Висновки”, позначену у нижньому лівому куті екрана монітора комп’ютера, в автоматизованому режимі висвітлюються: висновки за отриманими показниками рівня складників морально-психологічного стану та загальним показником рівня морально-психологічного стану особового складу, із зазначенням кваліфікаційного рівня (“високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”); їх діаграмне зображення; інтерпретація про готовність особового складу до виконання службово-бойових завдань і його застосування; посада, військове звання, прізвище та ініціали особи, яка проводила дослідження морально-психологічного стану особового складу (студентів). Варіант заповнення в автоматизованому режимі четвертого аркуша “Висновки” наведено у дод. 3.13 та 3.16. Всі аркуші Програм можна роздрукувати.

Програмний комплекс автоматизованого розрахунку рівня морально-психологічного стану особового складу у формі окремих файлів додається до “Методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу”.

Варіант звіту про результати оцінювання морально-психологічного стану особового складу підрозділу наведено у дод. 3.17.

Систематизації результатів оцінювання морально-психологічного стану особового складу військових частин (факультетів навчальних закладів) сприяє зосередження результатів дослідження морально-психологічного стану особового складу у “Таблиці результатів оцінювання морально-психологічного стану

особового складу” військової частини (факультету НЗ) (див. дод. 3.18). Варіант заповнення Таблиці наведено у дод. 3.19.

Таким чином, можна зробити висновок, що невеликий обсяг часу на опитування особового складу, застосування комп’ютерних технологій для розрахунків і оформлення результатів дають можливість якісно та оперативно оцінювати морально-психологічний стан особового складу частин і підрозділів фахівцям без спеціальної підготовки, з мінімальними затратами сил та засобів.

“Методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу” апробована в ході науково-практичної конференції [42] та опублікована на сторінках наукового журналу Академії внутрішніх військ МВС України “Честь і закон” [46], у двох виданнях навчального посібника “Методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів внутрішніх військ” [18], перевірена на валідність, надійність, точність і однозначність. На основі Методики проведено оцінювання морально-психологічного стану особового складу багатьох підрозділів різних ланок військового управління. Отримані результати аргументовано свідчать на користь правильності теоретичного обґрунтування “Методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу” і доцільності її широкого практичного застосування у військових формуваннях.

Питальник
щодо оцінювання морально-психологічного стану
особового складу

Опитування проводиться з метою виявлення Вашого ставлення до деяких проблем. Пропонується ряд тверджень, Ваше завдання – вибрати один із запропонованих варіантів. Вибраний варіант (а, б, в, г) позначте кружком (о), галочкою (V) або знаком плюс (+) у бланку для відповіді. Відповідайте анонімно, прізвищ не вказуйте. Дякуємо за співробітництво.

Фактори	Зміст тверджень
1.1.	<p><i>Мій вік:</i></p> <p>а) 42 роки і більше; б) від 34 років до 41 року і 11 місяців; в) від 26 років до 33 років і 11 місяців; г) від 18 років до 25 років і 11 місяців.</p>
1.2.	<p><i>Я маю освіту:</i></p> <p>а) повну вищу; б) базову вищу; в) середню; г) не закінчену середню.</p>
1.3.	<p><i>Своїм сімейним станом я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
1.4.	<p><i>Календарна вислуга моєї військової служби становить:</i></p> <p>а) більше 18 років і 6 місяців; б) від 12 років і 5 місяців до 18 років і 5 місяців; в) від 6 років і 3 місяців до 12 років і 4 місяців; г) від 1 місяця до 6 років і 2 місяців.</p>
1.5.	<p><i>Я брав участь у виконанні завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах:</i></p> <p>а) 3 рази і більше;</p>

	б) 2 рази; в) 1 раз; г) 0 разів.
2.1.	<i>Своєю пам'яттю я:</i> а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.
2.2.	<i>Своїм характером я:</i> а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.
2.3.	<i>Своїм темпераментом я:</i> а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.
2.4.	<i>Своїми здібностями я:</i> а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.
2.5.	<i>Своїм фізичним здоров'ям я:</i> а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.
3.1.	<i>Службою у внутрішніх військах МВС України (Збройних Силах та інших військових формуваннях України) я:</i> а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.
3.2.	<i>Своєю посадою я:</i> а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений;

	<p>в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
3.3.	<p><i>Надійністю закріпленої за мною зброї, бойової техніки (технічних засобів) я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
3.4.	<p><i>Станом військової дисципліни у підрозділі, в якому проходжу військову службу (навчаюсь), я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
3.5.	<p><i>Рівнем моєї професійної підготовки я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
4.1.	<p><i>Взаємовідносинами між військовослужбовцями у підрозділі, в якому проходжу військову службу (навчаюсь), я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
4.2.	<p><i>Справедливістю моїх прямих начальників у відношенні до мене я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
4.3.	<p><i>Ставленням військовослужбовців підрозділу, в якому проходжу військову службу (навчаюсь), до місцевого населення я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений;</p>

	<p>в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
4.4.	<p><i>Поведінкою військовослужбовців військової частини (навчального закладу), у якій (якому) проходжу військову службу (навчаюсь), у громадських місцях я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
4.5.	<p><i>Своїм зовнішнім виглядом у військовій формі одягу я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
5.1.	<p><i>Природою у регіоні, в якому проходжу військову службу (навчаюсь), я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
5.2.	<p><i>Кліматом у регіоні, в якому проходжу військову службу (навчаюсь), я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
5.3.	<p><i>Екологією у регіоні, в якому проходжу військову службу (навчаюсь), я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
5.4.	<p><i>Порою року у регіоні, в якому проходжу військову службу (навчаюсь), я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений;</p>

	<p>в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
5.5.	<p><i>Погодою у регіоні, в якому проходжу військову службу (навчаюсь), я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>

Питальник
щодо оцінювання морально-психологічного стану студентів,
які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу

Опитування проводиться з метою виявлення Вашого ставлення до деяких проблем. Пропонується ряд тверджень, Ваше завдання – вибрати один із запропонованих варіантів. Вибраний варіант (а, б, в, г) позначте кружком (о), галочкою (V) або знаком плюс (+) у бланку для відповіді. Відповідайте анонімно, прізвищ не вказуйте. Дякуємо за співробітництво.

Фактори	Зміст тверджень
1.1.	<p><i>Мій вік:</i></p> <p>а) більше 25 років і 5 місяців; б) від 23 років і 1 місяця до 25 років і 5 місяців; в) від 20 років і 6 місяців до 23 років; г) від 18 років до 20 років і 5 місяців.</p>
1.2.	<p><i>Рівнем моєї освіти я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
1.3.	<p><i>Своїм сімейним станом я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
1.4.	<p><i>Проходження військової служби:</i></p> <p>а) я проходив військову службу як військовослужбовець строкової служби і військовослужбовець військової служби за контрактом; б) я проходив військову службу як військовослужбовець військової служби за контрактом;</p>

	<p>в) я проходив військову службу як військовослужбовець строкової служби;</p> <p>г) я не проходив військову службу.</p>
1.5.	<p><i>Під час військової служби (якщо така мала місце) мені доводилось діяти в екстремальних (надзвичайних) умовах:</i></p> <p>а) 3 рази і більше;</p> <p>б) 2 рази;</p> <p>в) 1 раз;</p> <p>г) 0 разів.</p>
2.1.	<p><i>Своєю пам'яттю я:</i></p> <p>а) цілком задоволений;</p> <p>б) більше задоволений ніж не задоволений;</p> <p>в) більше не задоволений ніж задоволений;</p> <p>г) повністю не задоволений.</p>
2.2.	<p><i>Своїм характером я:</i></p> <p>а) цілком задоволений;</p> <p>б) більше задоволений ніж не задоволений;</p> <p>в) більше не задоволений ніж задоволений;</p> <p>г) повністю не задоволений.</p>
2.3.	<p><i>Своїм темпераментом я:</i></p> <p>а) цілком задоволений;</p> <p>б) більше задоволений ніж не задоволений;</p> <p>в) більше не задоволений ніж задоволений;</p> <p>г) повністю не задоволений.</p>
2.4.	<p><i>Своїми здібностями я:</i></p> <p>а) цілком задоволений;</p> <p>б) більше задоволений ніж не задоволений;</p> <p>в) більше не задоволений ніж задоволений;</p> <p>г) повністю не задоволений.</p>
2.5.	<p><i>Своїм фізичним здоров'ям я:</i></p> <p>а) цілком задоволений;</p> <p>б) більше задоволений ніж не задоволений;</p> <p>в) більше не задоволений ніж задоволений;</p> <p>г) повністю не задоволений.</p>
3.1.	<p><i>Навчальним закладом, у якому навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, я:</i></p> <p>а) цілком задоволений;</p>

	<p>б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
3.2.	<p><i>Обраною військово-обліковою спеціальністю, за якою навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
3.3.	<p><i>Зброєю і бойовою технікою, якими оснащені Збройні Сили та інші військові формування України, я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
3.4.	<p><i>Станом дисципліни у навчальній групі, в якій навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
3.5.	<p><i>Рівнем викладання навчальних дисциплін за програмою підготовки офіцерів запасу я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
4.1.	<p><i>Взаємовідносинами між студентами, з якими навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
4.2.	<p><i>Рівнем справедливості викладачів щодо оцінювання знань студентів у навчальному закладі, в якому навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, я:</i></p> <p>а) цілком задоволений;</p>

	<p>б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
4.3.	<p><i>Ставленням військовослужбовців до студентів у навчальному закладі, в якому навчаюсь за програмою підготовки офіцерів запасу, я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
4.4.	<p><i>Поведінкою студентів, з якими навчаюсь, у громадських місцях (у побуті) я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
4.5.	<p><i>Своїм зовнішнім виглядом у військовій формі одягу я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
5.1.	<p><i>Природою у регіоні, в якому навчаюсь, я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
5.2.	<p><i>Кліматом у регіоні, в якому навчаюсь, я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>
5.3.	<p><i>Екологією у регіоні, в якому навчаюсь, я:</i></p> <p>а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.</p>

5.4.	<i>Порою року у регіоні, в якому навчаюсь, я:</i> а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.
5.5.	<i>Погодою у регіоні, в якому навчаюсь, я:</i> а) цілком задоволений; б) більше задоволений ніж не задоволений; в) більше не задоволений ніж задоволений; г) повністю не задоволений.

Бланки для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу (зразок)

Бланк

для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу

Вибраний варіант твердження позначте кружком (o), галочкою (V) або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.					2.1.					3.1.					4.1.					5.1.				
1.2.					2.2.					3.2.					4.2.					5.2.				
1.3.					2.3.					3.3.					4.3.					5.3.				
1.4.					2.4.					3.4.					4.4.					5.4.				
1.5.					2.5.					3.5.					4.5.					5.5.				

Бланк

для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу

Вибраний варіант твердження позначте кружком (o), галочкою (V) або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.					2.1.					3.1.					4.1.					5.1.				
1.2.					2.2.					3.2.					4.2.					5.2.				
1.3.					2.3.					3.3.					4.3.					5.3.				
1.4.					2.4.					3.4.					4.4.					5.4.				
1.5.					2.5.					3.5.					4.5.					5.5.				

Бланк

для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу

Вибраний варіант твердження позначте кружком (o), галочкою (V) або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.					2.1.					3.1.					4.1.					5.1.				
1.2.					2.2.					3.2.					4.2.					5.2.				
1.3.					2.3.					3.3.					4.3.					5.3.				
1.4.					2.4.					3.4.					4.4.					5.4.				
1.5.					2.5.					3.5.					4.5.					5.5.				

Бланки для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу (варіант)

Бланк

для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу

Вибраний варіант твердження позначте кружком (о), галочкою (V) або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.	V				2.1.	V				3.1.	V				4.1.			V		5.1.			V	
1.2.		V			2.2.			V		3.2.		V			4.2.		V			5.2.		V		
1.3.	V		V		2.3.			V		3.3.		V			4.3.	V				5.3.			V	
1.4.		V			2.4.				V	3.4.			V		4.4.		V			5.4.	V			
1.5.				V	2.5.		V			3.5.				V	4.5.				V	5.5.				V

Бланк

для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу

Вибраний варіант твердження позначте кружком (о), галочкою (V) або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.	о				2.1.	о				3.1.	о				4.1.			о		5.1.			о	
1.2.		о			2.2.			о		3.2.		о			4.2.			о		5.2.		о		
1.3.	о				2.3.			о		3.3.		о			4.3.	о				5.3.			о	
1.4.		о			2.4.				о	3.4.			о		4.4.		о			5.4.	о			
1.5.	о				2.5.		о			3.5.		о			4.5.				о	5.5.				о

Бланк

для позначення вибраних варіантів тверджень щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу

Вибраний варіант твердження позначте кружком (о), галочкою (V) або знаком плюс (+)

1	а	б	в	г	2	а	б	в	г	3	а	б	в	г	4	а	б	в	г	5	а	б	в	г
1.1.	+				2.1.	+				3.1.	+				4.1.			+		5.1.			+	
1.2.		+			2.2.			+		3.2.		+			4.2.			+		5.2.		+		
1.3.	+				2.3.			+		3.3.		+			4.3.	+				5.3.			+	
1.4.			+		2.4.				+	3.4.			+		4.4.		+			5.4.	+			
1.5.		+			2.5.		+			3.5.				+	4.5.			+		5.5.				+

ЕКРАН
результатів опитування та розрахунків рівня морально-психологічного
стану особового складу (зразок)

(підрозділ, військова частина)

Складники	Фактори	Варіанти	Фіксування вибраних варіантів тверджень	Кількість осіб вибрали варіант	Бал за шкалою	Бал за варіант	Рівень фактора	Рівень складника	Коефіцієнт складника	Складник з коефіцієнтом	Рівень МПС
1.	1.1	а			100				1,10		
		б			67						
		в			33						
		г			0						
	1.2	а			100						
		б			67						
		в			33						
		г			0						
	1.3	а			100						
		б			67						
		в			33						
		г			0						
	1.4	а			100						
		б			67						
		в			33						
		г			0						
	1.5	а			100						
		б			67						
		в			33						
		г			0						
2.	2.1	а			100				1,02		
		б			67						
		в			33						
		г			0						
	2.2	а			100						
		б			67						
		в			33						
		г			0						
	2.3	а			100						
		б			67						
		в			33						
		г			0						
	2.4	а			100						
		б			67						
		в			33						
		г			0						

	2.5	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
3.	3.1	а		100			1,05	
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	3.2	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	3.3	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	3.4	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	3.5	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
4.	4.1	а		100			1,08	
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	4.2	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	4.3	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	4.4	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
	4.5	а		100				
		б		67				
		в		33				
		г		0				
5.	5.1	а		100			0,75	
		б		67				
		в		33				
		г		0				

5.2	а		100						
	б		67						
	в		33						
	г		0						
5.3	а		100						
	б		67						
	в		33						
	г		0						
5.4	а		100						
	б		67						
	в		33						
	г		0						
5.5	а		100						
	б		67						
	в		33						
	г		0						

З'єднання (навчальний заклад)	Частина (факультет)	Підрозділ (навчальна група)	Опитано	Дата	Час	Місце

Класифікація рівня морально-психологічного стану за отриманими показниками	Порядковий номер складників МПС та загальний рівень морально-психологічного стану		Висновки щодо рівня складників МПС та загального РМПС за отриманими показниками	
	Бали	Класифікація		
<ul style="list-style-type: none"> – “високий”, якщо РМПС [100...67,1]; – “середній”, якщо РМПС [67...50,1]; – “низький”, якщо РМПС [50...33,1]; – “загрозливий”, якщо РМПС [33...0]. 	1.	Демографічний		
	2.	Особистісний		
	3.	Службовий		
	4.	Моральний		
	5.	Природно-кліматичний		
	Рівень МПС			

Оцінювання морально-психологічного стану особового складу проводив

(посада)

(військове звання, підпис, ініціали та прізвище)

ЕКРАН
результатів опитування та розрахунків рівня морально-психологічного
стану особового складу 5 роти військової частини 3645 (варіант)
(підрозділ, військова частина)

Складники	Фактори	Варіанти	Фіксування вибраних варіантів тверджень	Кількість осіб вибраних варіант	Бал за шкалою	Бал за варіант	Рівень фактора	Рівень складника	Коефіцієнт складника	Складник з коефіцієнтом	Рівень МПС
1.	1.1	а	20	100	2000	42,0	61,9	1,10	68,1	82,0
		б	22	67	1474					
		в	22	33	726					
		г	36	0	0					
	1.2	а	10	100	1000	47,5				
		б	25	67	1675					
		в	63	33	2079					
		г	..	2	0	0					
	1.3	а	88	100	8800	96,0				
		б	12	67	804					
		в	0	33	0					
		г	0	0	0					
	1.4	а	44	100	4400	59,4				
		б	22	67	1474					
		в	7	33	231					
		г	37	0	0					
1.5	а	44	100	4400	54,4					
	б	12	67	804						
	в	7	33	231						
	г	37	0	0						
2.	2.1	а	88	100	8800	94,7	90,4	1,02	92,2	
		б	9	67	603					
		в	..	2	33	66					
		г	.	1	0	0					
	2.2	а	77	100	7700	89,4				
		б	16	67	1072					
		в	5	33	165					
		г	..	2	0	0					
	2.3	а	75	100	7500	87,7				
		б	16	67	1072					
		в	5	33	165					
		г	..	2	0	0					
	2.4	а	78	100	7800	89,0				
		б	15	67	1005					
		в	...	3	33	99					
		г	4	0	0					

	2.5	a	78	100	7800	91,4			
		б	18	67	1206				
		в	·	1	33	33				
		г	..	2	0	0				
3.	3.1	a	79	100	7900	90,4	89,2	1,05	93,7
		б	15	67	1005				
		в	4	33	132				
		г	..	2	0	0				
	3.2	a	76	100	7600	88,0			
		б	13	67	871				
		в	10	33	330				
		г	·	1	0	0				
	3.3	a	77	100	7700	97,0			
		б	12	67	804				
		в	6	33	198				
		г	...	3	0	0				
	3.4	a	76	100	7600	89,1			
		б	18	67	1206				
		в	...	3	33	99				
		г	...	3	0	0				
3.5	a	84	100	8400	91,7				
	б	9	67	603					
	в	5	33	165					
	г	..	2	0	0					
4.	4.1	a	82	100	8200	91,0	90,5	1,08	97,7
		б	10	67	670				
		в	7	33	231				
		г	·	1	0	0				
	4.2	a	76	100	7600	89,1			
		б	18	67	1206				
		в	...	3	33	99				
		г	...	3	0	0				
	4.3	a	84	100	8400	91,7			
		б	9	67	603				
		в	5	33	165				
		г	..	2	0	0				
	4.4	a	76	100	7600	89,1			
		б	18	67	1206				
		в	...	3	33	99				
		г	...	3	0	0				
4.5	a	84	100	8400	91,7				
	б	9	67	603					
	в	5	33	165					
	г	..	2	0	0					
5.	5.1	a	67	100	6700	81,3	77,8	0,75	58,6
		б	15	67	1005				
		в	13	33	429				
		г	5	0	0				

5.2	а	58	100	5800	80,4				
	б	29	67	1943					
	в	9	33	297					
	г	4	0	0					
5.3	а	57	100	5700	78,4				
	б	27	67	1809					
	в	10	33	330					
	г	6	0	0					
5.4	а	43	100	4300	71,1				
	б	35	67	2353					
	в	14	33	462					
	г	18	0	0					
5.5	а	84	100	8400	91,7				
	б	9	67	603					
	в	5	33	165					
	г	..	2	0	0					

З'єднання (навчальний заклад)	Частина (факультет)	Підрозділ (навчальна група)	Опитано	Дата	Час	Місце
3405	3645	5 рота	100 осіб	04.06.2011	12.00 – 12.15	Світлиця

Класифікація рівня морально-психологічного стану за отриманими показниками	Порядковий номер складників МПС та загальний рівень морально-психологічного стану		Висновки щодо рівня складників МПС та загального РМПС за отриманими показниками	
			Бали	Класифікація
<ul style="list-style-type: none"> – “високий”, якщо РМПС [100...67,1]; – “середній”, якщо РМПС [67...50,1]; – “низький”, якщо РМПС [50...33,1]; – “загрозливий”, якщо РМПС [33...0]. 	1.	Демографічний	61,9	Середній
	2.	Особистісний	90,4	Високий
	3.	Службовий	89,2	Високий
	4.	Моральний	90,5	Високий
	5.	Природно-кліматичний	77,8	Високий
	Рівень МПС		82,0	Високий

Оцінювання морально-психологічного стану особового складу проводив

Психолог військової частини 3645

(посада)

майор

В. О. Заворотна

(військове звання, підпис, ініціали та прізвище)

**Розрахунок рівня демографічного складника
морально-психологічного стану особового складу
(варіант)**

Військова частина – 3645; підрозділ – 9 рота; всього опитано – 100 осіб; дата – 22.10.2011 р.

Рівень демографічного складника – це сума показників рівня факторів демографічного складника, поділена на їх кількість (див. рис. 3.1).

Рівень факторів усіх складників (РФyC) морально-психологічного стану особового складу визначається за універсальною формулою

$$P\Phi y C = \frac{(a \times n_6) + (b \times n_7) + (v \times n_8) + (z \times n_9)}{n_{10}},$$

де a – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $a = 100$;

b – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $b = 67$;

v – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $v = 33$;

z – бал, визначений за 100-бальною шкалою, $z = 0$;

n_6 – кількість осіб, що вибрали в питальнику варіант відповіді а);

n_7 – кількість осіб, що вибрали в питальнику варіант відповіді б);

n_8 – кількість осіб, що вибрали в питальнику варіант відповіді в);

n_9 – кількість осіб, що вибрали в питальнику варіант відповіді г);

n_{10} – загальна кількість осіб, що брали участь в опитуванні.

Розрахунок рівня вікового фактора (РВiФ). (1.1).

За результатами опитування вибрали варіанти: а) 20 осіб; б) 22 особи; в) 22 особи; г) 36 осіб.

$$PVi\Phi = \frac{(100 \times 20) + (67 \times 22) + (33 \times 22) + (0 \times 36)}{100} = 42,0.$$

Розрахунок рівня освітнього фактора (РОсФ). (1.2).

За результатами опитування вибрали варіанти: а) 10 осіб; б) 25 осіб; в) 63 особи; г) 2 особи.

$$POc\Phi = \frac{(100 \times 10) + (67 \times 25) + (33 \times 63) + (0 \times 2)}{100} = 47,5.$$

Розрахунок рівня сімейного фактора (РСіФ). (1.3).

За результатами опитування вибрали варіанти: а) 88 осіб; б) 2 осіб; в) 0 осіб; г) – 0 осіб.

$$РСіФ = \frac{(100 \times 88) + (67 \times 12) + (33 \times 0) + (0 \times 0)}{100} = 96,0.$$

Розрахунок рівня фактора календарної вислуги (РФКВ). (1.4).

За результатами опитування вибрали варіанти: а) 3 особи; б) 5 осіб; в) 11 осіб; г) 51 особа.

$$РФКВ = \frac{(100 \times 44) + (67 \times 22) + (33 \times 2) + (0 \times 32)}{100} = 59,4.$$

Розрахунок рівня екстремального фактора (РЕкФ). (1.5).

За результатами опитування вибрали варіанти: а) 44 особи; б) 12 осіб; в) 7 осіб; г) – 37 осіб.

$$РЕкФ = \frac{(100 \times 44) + (67 \times 12) + (33 \times 7) + (0 \times 37)}{100} = 54,4.$$

Розрахунок рівня демографічного складника. (1).

Рівень демографічного складника (РДС) морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів визначається за формулою

$$РДС = \frac{(РВіФ + РОсФ + РСіФ + РФКВ + РЕкФ)}{n_1},$$

де $РВіФ$ – рівень вікового фактора;

$РОсФ$ – рівень освітнього фактора;

$РСіФ$ – рівень сімейного фактора;

$РФКВ$ – рівень фактора календарної вислуги;

$РЕкФ$ – рівень екстремального фактора;

n_1 – кількість основних факторів демографічного складника,
 $n_1 = 5$.

У результаті опитування і проведених розрахунків отримано такі показники факторів демографічного складника морально-психологічного стану особового складу: $РВіФ = 42,0$; $РОсФ = 47,5$; $РСіФ = 96,0$; $РФКВ = 59,4$; $РЕкФ = 54,4$.

$$РДС = \frac{(42,0 + 47,5 + 96,0 + 59,4 + 54,4)}{5} = 61,9.$$

Висновок: Рівень демографічного складника морально-психологічного стану особового складу складає 61,9 бала і оцінюється як “середній”.

Показники рівня особистісного, службового, морального та природно-кліматичного складників морально-психологічного стану особового складу визначаються за аналогією до розрахунку рівня демографічного складника.

Розрахунок рівня морально-психологічного стану особового складу (варіант)

Військова частина – 3645; підрозділ – 9 рота; всього опитано – 100 осіб; дата – 22.10.2011 р.

Рівень морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів (РМПС) оцінюється за формулою

$$РМПС = \frac{(РДС \times КВДС) + (РОС \times КВОС) + (РСС \times КВСС) + (РМС \times КВМС) + (РПКС \times КВПКС)}{n},$$

де *РДС* – рівень демографічного складника;

КВДС – коефіцієнт ваги демографічного складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,10;

РОС – рівень особистісного складника;

КВОС – коефіцієнт ваги особистісного складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,02;

РСС – рівень службового складника;

КВСС – коефіцієнт ваги службового складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,05;

РМС – рівень морального складника;

КВМС – коефіцієнт ваги морального складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 1,08.

РПКС – рівень природно-кліматичного складника;

КВПКС – коефіцієнт ваги природно-кліматичного складника у загальному показнику рівня морально-психологічного стану, що дорівнює 0,75;

n – кількість складників морально-психологічного стану, *n* = 5.

У результаті опитування особового складу і проведених розрахунків отримано показники: *РДС* = 61,9 бала; *РОС* = 90,4 бала; *РСС* = 89,2 бала; *РМС* = 90,5 бала; *РПКС* = 77,8 бала.

$$РМПС = \frac{(61,9 \times 1,10) + (90,4 \times 1,02) + (89,2 \times 1,05) + (90,5 \times 1,08) + (77,8 \times 0,75)}{5} =$$

= 82,0 бала.

Залежно від отриманих показників *рівень морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів* класифікується як “високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”, зокрема:

- “високий”, якщо РМПС [100...67,1];
- “середній”, якщо РМПС [67...50,1];
- “низький”, якщо РМПС [50...33,1];
- “загрозливий”, якщо РМПС [33...0].

Висновки.

1. Рівень морально-психологічного стану особового складу складає 82,0 бала і оцінюється як “високий”.

2. За рівнем морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно залучати на головних напрямках дій і у визначальних елементах бойового порядку.

ТАБЛИЦЯ
результатів опитування щодо оцінювання
морально-психологічного стану особового складу (зразок)

(підрозділ, військова частина, дата)

Складники	Фактори	Варіанти	Фіксування вибраних варіантів тверджень при опрацюванні питальників	Кількість осіб вибрали варіант
1.	1.1	а		
		б		
		в		
		г		
	1.2	а		
		б		
		в		
		г		
	1.3	а		
		б		
		в		
		г		
	1.4	а		
		б		
		в		
г				
1.5	а			
	б			
	в			
	г			
2.	2.1	а		
		б		
		в		
		г		
	2.2	а		
		б		
		в		
		г		
	2.3	а		
		б		
		в		
		г		
	2.4	а		
		б		
		в		
г				
2.5	а			
	б			
	в			
	г			
3.	3.1	а		
		б		
		в		
		г		
4.	3.2	а		
		б		
		в		
		г		
	3.3	а		
		б		
		в		
		г		
	3.4	а		
		б		
		в		
		г		
	3.5	а		
		б		
		в		
г				
4.	4.1	а		
		б		
		в		
		г		
	4.2	а		
		б		
		в		
		г		
	4.3	а		
		б		
		в		
		г		
4.4	а			
	б			
	в			
	г			
4.5	а			
	б			
	в			
	г			
5.	5.1	а		
		б		
		в		
		г		
	5.2	а		
		б		
		в		
		г		
	5.3	а		
		б		
		в		
		г		
	5.4	а		
		б		
		в		
г				
5.5	а			
	б			
	в			
	г			

ТАБЛИЦЯ
результатів опитування щодо оцінювання
морально-психологічного стану особового складу 16 роти в/ч 3645
26.06.2011 р. (варіант)

Складники	Фактори	Варіанти	Фіксування вибраних варіантів тверджень при опрацюванні питальників	Кількість осіб вибраних варіант
1.	1.1	а	20
		б	22
		в	22
		г	36
	1.2	а	10
		б	25
		в	63
		г	..	2
	1.3	а	88
		б	12
		в		0
		г		0
	1.4	а	44
		б	22
		в	7
		г	37
	1.5	а	44
		б	12
		в	7
		г	37
2.	2.1	а	88
		б	9
		в	..	2
		г	.	1
	2.2	а	77
		б	16
		в	5
		г	..	2
	2.3	а	75
		б	16
		в	5
		г	..	2
	2.4	а	78
		б	15
		в	...	3
		г	4
	2.5	а	78
		б	18
		в	.	1
		г	..	2
3.	3.1	а	79
		б	15
		в	4
		г	..	2
3.2	а	76	
		13	
		10	
		.	1	
	б	77	
		12	
		6	
		...	3	
	в	76	
		18	
		...	3	
		...	3	
г	84		
	9		
	5		
	..	2		
4.	4.1	а	82
		б	10
		в	7
		.	1	
	4.2	а	76
		б	18
		в	...	3
		...	3	
	4.3	а	84
		б	9
		в	5
		..	2	
4.4	а	76	
	б	18	
	в	...	3	
	...	3		
4.5	а	84	
	б	9	
	в	5	
	..	2		
5.	5.1	а	67
		б	15
		в	13
		5	
	5.2	а	58
		б	29
		в	9
		4	
	5.3	а	57
		б	27
		в	10
		6	
5.4	а	43	
	б	35	
	в	14	
	18		
5.5	а	84	
	б	9	
	в	5	
	..	2		

**Програма автоматизованого розрахунку рівня морально-психологічного стану
особового складу (варіант)**

ПРОГРАМА
автоматизованого
розрахунку рівня
морально-психологічного
стану особового складу

ВИХІДНІ ДАНІ ДЛЯ РОЗРАХУНКУ РІВНЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ

Вкажіть
назву
підрозділу -->

16 рота військової частини 3645

Вкажіть -->	З'єднання	Частина	Підрозділ	Опита- но	Дата	Час	Місце
	3405	3645	16 рота	100 осіб	26.06.2011	12.00-12.15	Світлиця

Складники морально-психологічного стану особового складу

1. Демографічний					2. Особистісний					3. Службовий					4. Моральний					5. Природно-кліматичний									
а	б	в	г		а	б	в	г		а	б	в	г		а	б	в	г		а	б	в	г						
1.1.	20	22	22	36	100	2.1.	88	9	2	1	100	3.1.	79	15	4	2	100	4.1.	82	10	7	1	100	5.1.	1	67	15	13	100
1.2.	10	25	63	2	100	2.2.	77	16	5	2	100	3.2.	76	13	10	1	100	4.2.	76	18	3	3	100	5.2.	58	29	9	4	100
1.3.	88	12	0	0	100	2.3.	75	16	6	3	100	3.3.	77	12	6	5	100	4.3.	84	9	5	2	100	5.3.	57	27	10	6	100
1.4.	44	22	2	32	100	2.4.	78	15	3	4	100	3.4.	84	11	3	2	100	4.4.	78	10	7	5	100	5.4.	43	35	14	8	100
1.5.	44	12	7	37	100	2.5.	79	18	1	2	100	3.5.	75	15	5	5	100	4.5.	85	7	5	3	100	5.5.	44	37	10	9	100

Оцінювання морально-психологічного стану особового складу проводив

Вкажіть
посаду -->

Заступник командира військової частини 3405 з виховної роботи

Вкажіть
військове
звання -->

ПОЛКОВНИК

Вкажіть
ініціали та
прізвище -->

М. П. Дорошук

ЕКРАН
результатів опитування та розрахунку рівня МПС
особового складу 16 роти в/ч 3645 26.06.2011

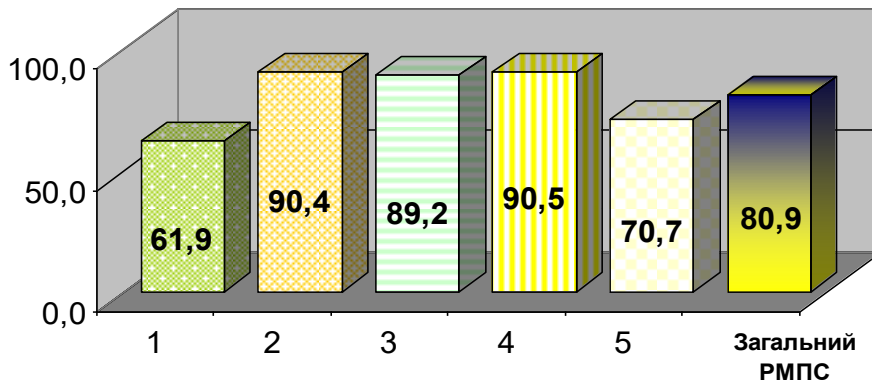
Складники	Фактори	Варіанти		Рівень фактора	Рівень складника	Складники	Фактори	Варіанти		Рівень фактора	Рівень складника	Рівень МПС
		Кількість осіб вибрали варіант						Кількість осіб вибрали варіант				
1. Демографічний	1.1. Віковий	а	20	42,0	61,9	4. Моральний	3.4. Задоволення військовою дисципліною	а	76	89,1	90,5	80,9
		б	22					б	18			
		в	22					в	3			
		г	36					г	3			
	1.2. Освітній	а	10	47,5			3.5. Задоволення професійною підготовкою	а	84	91,7		
		б	25					б	9			
		в	63					в	5			
		г	2					г	2			
	1.3. Сімейний	а	88	96,0		4.1. Задоволення взаємовідносинами між в/с	а	82	91,0			
		б	12				б	10				
		в	0				в	7				
	1.4. Фактор календарної вислуги	а	44	59,4		4.2. Задоволення справедливістю командирів	а	76	89,1			
		б	22				б	18				
		в	2				в	3				
	1.5. Екстремальний	а	44	54,4		4.3. Задоволення ставленням в/с до населення	а	84	91,7			
б		12	б		9							
в		7	в		5							
2. Особистісний	2.1. Задоволення пам'яттю	а	88	94,7	4.4. Задоволення поведінкою в/с у громадських місцях	а	76	89,1				
		б	9			б	18					
		в	2			в	3					
		г	1			г	3					
	2.2. Задоволення характером	а	77	89,4		4.5. Задоволення особистим зовнішнім виглядом	а	84	91,7			
		б	16				б	9				
		в	5				в	5				
		г	2				г	2				
	2.3. Задоволення темпераментом	а	75	87,7		5. Природно-кліматичний	5.1. Задоволення природою	а	1	53,0		
		б	16					б	67			
		в	6					в	15			
		г	3					г	13			
	2.4. Задоволення здібностями	а	78	89,0			5.2. Задоволення кліматом	а	58	80,4		
		б	15					б	29			
		в	3					в	9			
г		4	г		4							
2.5. Задоволення фізичним здоров'ям	а	75	91,4	5.3. Задоволення екологією	а		57	78,4				
	б	18			б		27					
	в	1			в		10					
	г	2			г		6					
3. Службовий	3.1. Задоволення службою	а	79	90,4	5.4. Задоволення порою року		а	43	71,1			
		б	15				б	35				
		в	4				в	14				
		г	2			г	8					
	3.2. Задоволення посадою	а	76	88,0		5.5. Задоволення погодою	а	84	91,7			
		б	13				б	9				
		в	10				в	5				
		г	1				г	2				
	3.3. Задоволення надійністю зброї і техніки	а	77	97,0								
		б	12									
		в	6									
		г	5									

Загальні показники рівня морально-психологічного стану особового складу та висновки за результатами його оцінювання (варіант)

З'єднання	Частина	Підрозділ	Опитано	Дата	Час	Місце
3405	3645	16 рота	100 осіб	26.06.2011	12.00–12.15	Світлиця

Класифікація рівня морально-психологічного стану та його складників за отриманими показниками	Порядковий номер складників морально - психологічного стану, їх назви та загальний рівень МПС		Висновки щодо рівня складників МПС та загального РМПС за отриманими показниками	
			Бали	Класифікація
– “високий”, якщо РМПС [100...67,1]; – “середній”, якщо РМПС [67...50,1]; – “низький”, якщо РМПС [50...33,1]; – “загрозливий”, якщо РМПС [33...0].	1.	Демографічний	61,9	Середній
	2.	Особистісний	90,4	Високий
	3.	Службовий	89,2	Високий
	4.	Моральний	90,5	Високий
	5.	Природно-кліматичний	70,7	Високий
	Загальний РМПС		80,9	Високий

Діаграма рівня складників морально-психологічного стану та загального РМПС особового складу

Висновок: За рівнем морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань готовий повністю, доцільно залучати на головних напрямках дій і у визначальних елементах бойового порядку.

Оцінювання морально-психологічного стану особового складу проводив
Заступник командира військової частини 3405 з виховної роботи
полковник (підпис) М. П. Дорошук

Програма автоматизованого розрахунку рівня морально-психологічного стану студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу (варіант)

ВИХІДНІ ДАНІ ДЛЯ РОЗРАХУНКУ РІВНЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ СТУДЕНТІВ																	
Вкажіть номер групи -->		827 навчальна група															
Вкажіть -->		Навч. заклад	Факультет	Група	Опитано	Дата	Час	Місце									
		АВВ	8 фак.	827 нг	22 особи	08.05.2011	09.00–09.15	658 аудиторія									
Складники морально-психологічного стану студентів																	
1. Демографічний		2. Особистісний				3. Навчальний				4. Моральний				5. Природно-кліматичний			
а б в г		а б в г				а б в г				а б в г				а б в г			
1.1.	0 0 17 5	22	2.1.	4 14 4 0	22	3.1.	6 16 0 0	22	4.1.	4 17 1 0	22	5.1.	7 11 3 1	22			
1.2.	2 16 3 1	22	2.2.	9 8 5 0	22	3.2.	11 11 0 0	22	4.2.	4 16 2 0	22	5.2.	6 9 6 1	22			
1.3.	12 6 4 0	22	2.3.	7 15 0 0	22	3.3.	1 5 13 3	22	4.3.	3 16 1 2	22	5.3.	1 7 10 4	22			
1.4.	3 0 1 18	22	2.4.	7 13 1 1	22	3.4.	5 13 2 2	22	4.4.	6 11 3 2	22	5.4.	8 10 3 1	22			
1.5.	5 6 6 5	22	2.5.	8 13 1 0	22	3.5.	6 16 0 0	22	4.5.	7 12 3 0	22	5.5.	7 8 5 2	22			
Оцінювання морально-психологічного стану студентів проводив																	
Вкажіть посаду -->		Заступник начальника 8-го факультету з виховної роботи															
Вкажіть військове звання -->		ПОЛКОВНИК			Вкажіть прізвище та ініціали -->		В. А. Іллін										

ПРОГРАМА
автоматизованого
розрахунку рівня
морально-психологічного
стану студентів

ЕКРАН

результатів опитування та розрахунків рівня морально-психологічного стану студентів 827 навчальної групи 08.05.2011

Складники	Фактори	Варіанти	Кількість осіб вибрали варіант	Рівень фактора	Рівень складника
1. Демографічний	1.1. Віковий	а	0	25,5	55,5
		б	0		
		в	17		
		г	5		
	1.2. Освітній	а	2	62,3	
		б	16		
		в	3		
		г	1		
	1.3. Сімейний	а	12	78,8	
		б	6		
		в	4		
		г	0		
	1.4. Військової служби	а	3	15,1	
		б	0		
		в	1		
г		18			
1.5. Екстремальний	а	5	50,0		
	б	6			
	в	6			
2. Особистісний	2.1. Задоволення пам'яттю	а	4	66,8	73,5
		б	14		
		в	4		
		г	0		
	2.2. Задоволення характером	а	9	72,8	
		б	8		
		в	5		
		г	0		
	2.3. Задоволення темпераментом	а	7	77,5	
		б	15		
		в	0		
		г	0		
	2.4. Задоволення здібностями	а	7	72,9	
		б	13		
		в	1		
г		1			
2.5. Задоволення фізичним здоров'ям	а	8	77,5		
	б	13			
	в	1			
	г	0			
3. Навчальний	3.1. Задоволення навчальним закладом	а	6	76,0	66,5
		б	16		
		в	0		
		г	0		
	3.2. Задоволення обраною ВОС	а	11	83,5	
		б	11		
		в	0		
		г	0		
	3.3. Задоволення зброєю і технікою	а	1	39,3	
		б	5		
в		13			
г		3			

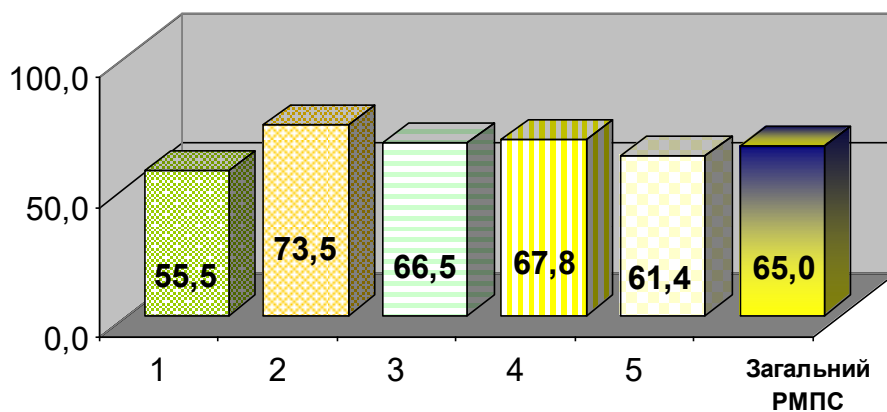
Складники	Фактори	Варіанти	Кількість осіб вибрали варіант	Рівень фактора	Рівень складника	Рівень МПС	
4. Моральний	3.4. Задоволення дисципліною у групі	а	4	69,9	65,0		
		б	16				
		в	2				
		г	0				
	3.5. Задоволення рівнем викладання	а	3	63,9			
		б	16				
		в	1				
		г	2				
	5. Природно-кліматичний	4.1. Задоволення взаємовідноси- нами між студ.	а	4		71,5	67,8
			б	17			
			в	1			
			г	0			
4.2. Задоволення справедливістю викладачів		а	4	69,9			
		б	16				
		в	2				
		г	0				
4.3. Задоволення ставленням в/с до студентів		а	3	63,9			
		б	16				
		в	1				
		г	2				
4.4. Задоволення поведінкою студ. у побуті	а	4	69,9				
	б	16					
	в	2					
	г	0					
4.5. Задоволення своїм зовнішнім виглядом	а	3	63,9				
	б	16					
	в	1					
	г	2					
5. Природно-кліматичний	5.1. Задоволення природою	а	7	69,8	61,4		
		б	11				
		в	3				
		г	1				
	5.2. Задоволення кліматом	а	6	63,7			
		б	9				
		в	6				
		г	1				
	5.3. Задоволення екологією	а	1	40,9			
		б	7				
в		10					
г		4					
5.4. Задоволення порою року	а	8	71,3				
	б	10					
	в	3					
	г	1					
5.5. Задоволення погодою	а	3	63,9				
	б	16					
	в	1					
	г	2					

**Загальні показники рівня морально-психологічного стану студентів,
які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу (варіант)**

Н. заклад	Факультет	Н. група	Опитано	Дата	Час	Місце
АВВ	8 фак.	827 нг	22 особи	08.05.2011	09.00–09.15	658 аудиторія

Класифікація рівня морально-психологічного стану та його складників за отриманими показниками	Порядковий номер складників морально-психологічного стану, їх назви та загальний рівень МПС		Висновки щодо рівня складників МПС та загального РМПС за отриманими показниками	
			Бали	Класифікація
– “високий”, якщо РМПС [100...67,1]; – “середній”, якщо РМД [67...50,1]; – “низький”, якщо РМПС [50...33,1]; – “загрозливий”, якщо РМПС [33...0].	1.	Демографічний	55,5	Середній
	2.	Особистісний	73,5	Високий
	3.	Навчальний	66,5	Середній
	4.	Моральний	67,8	Високий
	5.	Природно-кліматичний	61,4	Середній
	Загальний РМПС		65,0	Середній

Діаграма рівня складників морально-психологічного стану та загального РМПС студентів

Висновки: За рівнем морально-психологічного стану студенти до виконання службово-бойових завдань готові обмежено, доцільно залучати на другорядних напрямках дій і у відповідних елементах бойового порядку.

Оцінювання морально-психологічного стану студентів проводив
Заступник начальника 8-го факультету з виховної роботи
полковник (підпис) В. А. Іллін

ЗВІТ
про результати оцінювання морально-психологічного стану
особового складу (варіант)

Військова частина – 3645; підрозділ – 11 рота; брало участь у опитуванні – 100 осіб; дата дослідження – 26 жовтня 2011 р.

У результаті опитування і проведених розрахунків за 100-бальною шкалою отримано такі показники рівня складників морально-психологічного стану особового складу:

- демографічного 61,9 бала (середній);
- особистісного 90,4 бала (високий);
- службового 89,2 бала (високий);
- морального 90,5 бала (високий);
- природно-кліматичного 77,8 бала (високий).

Рівень морально-психологічного стану особового складу за 100-бальною шкалою складає 82,0 бала.

Висновки.

1. Рівень морально-психологічного стану особового складу оцінюється як “високий”.

2. За рівнем морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно залучати на головних напрямках дій і у визначальних елементах бойового порядку.

Позитивні моменти, що виявлені в ході дослідження:

- 1.
- 2.
- 3.

Причини низького рівня морально-психологічного стану особового складу (якщо такі виявлено):

- 1.
- 2.
- 3.

Пропозиції щодо покращення морально-психологічного стану особового складу:

- 1.
- 2.
- 3.

Оцінювання морально-психологічного стану
особового складу проводив

Психолог військової частини 3645

майор

(підпис)

Г. О. Мерзлякова

Розділ 4. МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВТРАТ І ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ

4.1. Аналіз науково-теоретичних досліджень та існуючих підходів до визначення сутності і оцінювання психогенних втрат та психологічної безпеки особового складу

Учені А. Г. Караяні й І. В. Сиромятников вважають, що термін “психологічні втрати” є синонімом таких термінів як “психогенні втрати”, “втрати психіатричного профілю”. На їх думку ці терміни означають однакові явища. Вони стверджують, що на сьогоднішній день сформувався три підходи до розуміння сутності психогенних втрат і дають їм стисло характеристику.

Відповідно до *першого підходу* психогенні втрати – це особовий склад, що залишився в строю, але втратив необхідну боєздатність у результаті впливу сильних психотравмуючих факторів.

За *другим підходом* психогенні втрати складають люди, які втратили на певний час необхідну активність через порушення регулюючої, керуючої функції психіки внаслідок впливу стрес-факторів бойової обстановки. Вони включають два компоненти: санітарні психогенні втрати та власне психогенні втрати. Від першого підходу така позиція відрізняється визнанням санітарних психогенних втрат, що припускають тимчасовий або остаточний вихід військовослужбовців з бойового строю. У розряд психогенних втрат потрапляють і ті військовослужбовці, які нормально поведуться у звичайній ситуації, але втрачають контроль над собою в бою, поведуться неадекватно вимогам бойової обстановки.

За даними іноземних фахівців таких військовослужбовців близько 75 %. Сюди віднесено всіх, хто не може цілеспрямовано регулювати свою поведінку, осмислено, ефективно виконувати свої обов'язки. Тобто в зазначену категорію потрапляють різноманітні випадки втрати боєздатності, бойової активності й ефективності. Переляк, страх, непевність, втрата здатності адекватно оцінювати обстановку, фрустрація – ці й інші *психічні* стани складають так звані “короткочасні психологічні втрати”.

У межах *третього підходу* під психогенними втратами розуміють військовослужбовців, що істотно знизили, втратили або припинили бойову активність внаслідок дії несприятливих психогенних факторів. Тобто вони є складовими елементами невідновних, санітарних (бойових і небойових) втрат, а також мають власний зміст. На думку А. Г. Караяні й І. В. Сиромятникова останній підхід є найбільш прийнятним.

За визначенням А. Г. Караяні й І. В. Сиромятникова *психогенні втрати* – це люди, що втратили на короткий або тривалий час боєздатність внаслідок впливу бойових психогенних стрес-факторів [5: 258].

На думку В. В. Ягупова, *бойові психічні втрати* – це втрати особового складу, пов'язані з втратою боєздатності (повної або часткової) унаслідок психічної травми (розладу), спричиненої стрес-факторами бойової обстановки, що травмують психіку [47: 447].

А. Г. Караяні й І. В. Сиромятников психогенні втрати поділяють на невідновні, санітарні та ті, що короткочасно вибули зі строю.

Невідновні психогенні втрати складають особи, що свідомо прийняли рішення припинити участь у бойових діях і покинули бойовий стрій (дезертири, ті що здалися в полон та покінчили життя самогубством). Які-небудь стійкі тенденції й закономірності прояву даного виду втрат відсутні, тому прогнозувати й обчислювати їх не можливо.

До санітарних психогенних втрат віднесено військовослужбовців, що вибули зі строю внаслідок бойової психічної травми або нервово-психічного захворювання на термін більше однієї доби й потрапили в медичні підрозділи і пункти психологічної допомоги й реабілітації.

Ті, що короткочасно вибули зі строю – це військовослужбовці, які страждають від психічних стресових реакцій (бойове стомлення, бойове виснаження). Такі психогенні розлади характеризуються швидкоплинністю (до однієї доби) і супроводжуються вираженим зниженням боєздатності (аж до відмови від діяльності) військовослужбовців.

Обсяги психологічних втрат залежать від факторів, що визначають ризик *психотравмування особового складу*. Так, ізраїльтяни досліджували залежність розвитку бойових психічних травм (санітарних психологічних втрат) від індивідуальних характеристик військовослужбовців.

Ізраїльськими психологами встановлено, що особи, які раніше зазнали бойових психічних травм, більш уразливі у відношенні їхньої психологічної стійкості, надійності в майбутньому. У таких осіб мов би накопичуються в психіці негативні зміни, які блокуються в несвідомому, емоційній пам'яті, активізуючись у стресовій ситуації. Значно схильні до психологічних втрат особи без бойового досвіду, без досвіду адаптації до гіперстресорів бою. Найвищою є емоційно-вольова стійкість у досвідчених воїнів, які не зазнали бойових психічних травм.

Ізраїльські фахівці досліджували також залежність бойових психічних травм від ступеня інтенсивності бою. Отримані дані свідчать, що число осіб, віднесених до розряду психологічних втрат, зростає із збільшенням інтенсивності бойових дій. Тут проявляється, так званий у психології, *ефект кумулятивних причин*, коли попереднє психологічне напруження поступово мов би *накопичується* в індивіді й у якийсь момент призводить до перенапруження. Але той, хто із самого початку мав високу опірність організму до гіперстресових впливів, залишався більш стійким до них і надалі.

У бою з низькою інтенсивністю найбільш психічно стійкими залишалися ветерани, найменш стійкими – ті, хто раніше зазнав бойових психічних травм. Ті, хто брав участь у війні вперше, показали проміжні результати.

У боях з високою інтенсивністю різко зростає відсоток психологічних втрат серед новобранців і осіб, які показали раніше невисоку психологічну стійкість до факторів бою.

Відомим є зв'язок між збільшенням психогенних втрат і тривалістю перебування на фронті. За даними досліджень кількість психічних хворих (санітарні психологічні втрати) у роки Першої світової війни в германській армії збільшувалася з тривалістю бойових дій та із збільшенням числа поразок і невдач на фронтах. Так, у серпні 1914 р. на 360 поранених доводився тільки 1 із психічним розладом, а вже в листопаді – 1 на 30 поранених, у грудні – 1 на 20, у 1915–1916 р. – 1 на 10, а в 1916–1917 р. – 1 на 9 поранених [5: 261, 262].

На думку А. Г. Караяні й І. В. Сиромятникова, *розрахунки психогенних втрат мають орієнтовний, імовірнісний характер*. Головними, визначальними показниками психогенних втрат є їхня величина й структура.

Під *величиною* розуміють розміри втрат в абсолютних цифрах (кількість людей). *Структура* психогенних втрат – це процентне відношення різних їхніх видів до загального числа психогенних втрат.

Для визначення психологічних втрат в умовах звичайної війни А. Г. Караяні й І. В. Сиромятников наводять розрахунки С. В. Чермянина, які можуть бути використані як методики розрахунку психогенних втрат на день бою.

Прояви психічної дезадаптації у вигляді гострих психологічних стресових реакцій виявляться вже протягом першої доби бою не менше ніж у 5–7 % військовослужбовців, причому у 80 % з них вони будуть швидкоплинними (від хвилин до десятків хвилин) і редукуватимуться при змінах бойової обстановки. У пункти психологічної допомоги й реабілітації, а тим більше, на етапи медичної реабілітації ці особи, як правило, не потрапляють.

У 20 % потерпілих (контингент уражених бойовими психічними травмами) тривалість розладів перевищить 1–2 год, і їх можуть направляти в медичні підрозділи. З них 65 % як ті, що короткостроково вибули зі строю протягом доби та повернуться в частину. Критерієм повернення в стрій вважається не повна відсутність у них патопсихологічної симптоматики, а здатність до виконання своїх обов'язків. 7–10 % залишаться в медичних підрозділах, 25–28 % направлятимуть на наступний етап медичної евакуації. Останні дві категорії потерпілих складуть санітарні психологічні втрати.

Всього в загальній структурі санітарних втрат психологічні санітарні втрати можуть складати 10–14 % (0,3–0,5 % від чисельності особового складу, що бере активну участь у бойових діях).

За неможливості медичного сортування фахівцями, не менше 50 % осіб із психічними стресовими реакціями потраплятимуть на наступний етап медичної евакуації, що може призвести у них до фіксації хворобливої симптоматики й погіршення *прогнозу* повернення в стрій. У зв'язку із чим питома вага санітарних психологічних втрат у загальній структурі санітарних втрат може зрости до 24 % (1 % від особового складу військ, що беруть участь у бойових діях) [5: 263].

Методику прогнозування бойових психогенних втрат, розроблену О. А. Бліновим [48] наводить В. В. Ягунов. За О. А. Бліновим прогнозування психогенних втрат можна розділити на два напрями.

Перший відображає фіксовані значення втрат у результаті бойової психічної травми. Безумовно, більшість військовослужбовців

підпадатимуть під певний ступінь впливу стрес-факторів бойових дій, які травмують психіку. Психогенні втрати особового складу, що братиме участь у бойових діях, уже в перші дні складатимуть не менше 7–15 % у загальній структурі санітарних втрат з їх наступним збільшенням із зростанням інтенсивності та тривалості бойових дій. При цьому 70–80 % цих втрат складуть особи з короткочасними та незначно вираженими психічними розладами. Розрахунок психогенних втрат проводиться з урахуванням загальної чисельності особового складу підрозділів.

Другий напрям передбачає прогнозування на основі врахування відповідних умов бойової діяльності, яке може бути трьох видів: табличним, змішаним та інтегративним. Табличне прогнозування можна проводити за допомогою таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

*Розрахунок можливих бойових психогенних втрат
(в умовах оборони без застосування ЗМУ)*

Бойові втрати, % загиблих	Кадрові частини					Частини, що формуються				
	День проведення активних бойових дій									
	1–3	3–7	7–14	14–21	21–28	1–3	3–7	7–14	14–21	21–28
1–5	7,5	5	3	2	0,5	15	10	7	4	2
5–7	10	7,5	5	3	1	20	15	10	7	3
7–15	15	10	7,5	5	1,5	30	25	20	10	5
15–20	20	15	12	7,5	3	40	30	25	20	15
20–30	30	25	20	15	10	60	50	40	30	20
30–50	40	35	30	25	20	80	70	60	50	40
50–70	50	45	40	35	30	100	90	80	70	60

Наприклад, якщо кадрові частини за перші три доби бою втратять вбитими до 15–20 %, психогенні втрати при цьому складуть до 20 % особового складу.

У межах змішаного прогнозування ефективною є *експрес-діагностика психогенних втрат*. Відповідно до методики, спочатку проводять детермінацію чинників, а в подальшому – розрахунок психогенних втрат за таблицею. *Прогнозування психогенних втрат здійснюється на основі врахування ступеня впливу таких факторів.*

1. Вплив бойової обстановки – вид і характер бойових дій, їх інтенсивність, бойова техніка і зброя, що застосовується, та ін.

2. Вплив противника – його вогнева міць, характер ведення психологічних операцій та ін.

3. Стан противника – його бойова майстерність, адаптованість, фізична і психологічна стомленість, морально-психічний стан, бойовий досвід, боєздатність, захищеність, довіра до командування та ін.

4. Стан своїх військ – бойова майстерність, адаптованість, фізична і психологічна стомленість, морально-психічний стан, бойовий досвід, боєздатність, захищеність, довіра до командування та ін.

5. Стан населення – ставлення до військ, його морально-психічний стан, національно-бойові традиції тощо.

6. Умови місцевості, погода, час доби, пора року.

Оцінна шкала: 1–2 бали – вплив незначний; 3–5 балів – середній вплив; 6–7 балів – значний вплив (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Оцінна шкала

Фактори	Шкала оцінки
вплив бойової обстановки	1 2 3 4 5 6 7
вплив противника	1 2 3 4 5 6 7
стан противника	1 2 3 4 5 6 7
стан своїх військ	1 2 3 4 5 6 7
стан населення	1 2 3 4 5 6 7
умови місцевості	1 2 3 4 5 6 7
сума балів Σ	

Прогнозування бойових психогенних втрат проводять за допомогою таблиць 4.3 і 4.4.

Таблиця 4.3

Прогнозування бойових психогенних втрат у разі ведення бойових дій за звичайними засобами збройної боротьби

Бали	Санітарні				Тимчасові			
	6–14	15–23	24–32	33–42	6–15	16–22	33–31	32–42
Психо-втрата, %	10–13	14–15	16–17	18–20	25–36	37–48	49–60	61–70

*Прогнозування бойових психогенних втрат при веденні бойових дій
за допомогою зброї масового ураження*

Бали	Санітарні				Тимчасові			
	6–14	15–23	24–32	33–42	6–15	16–22	33–31	32–42
Психо- втрати, %	20–26	28–30	32–34	36–40	37–39	40–52	53–65	76–89

Інтегративне прогнозування поєднує в собі початкову детермінованість важливих чинників, визначення їх числового значення і проведення відповідних розрахунків [47: 447–450].

Значний внесок у дослідженні існуючих підходів до визначення сутності “психологічної безпеки особового складу” належить І. І. Приходьку. Він встановив, що найбільш системні наукові дослідження психологічних проблем безпеки людини почали з’являтися наприкінці ХХ ст. і були представлені, в основному, у публікаціях російських авторських колективів – С. Ю. Решетиної і Г. Л. Смоляна; С. К. Рощина і В. А. Сосніна; Г. В. Грачева і І. К. Мірошника; а також М. А. Котика, І. М. Панарина, У. Є. Лепського. Вперше термін “психологічна безпека” був уведений С. К. Роциним і В. А. Сосніним в 1995 р., вони розуміли її як стан суспільної свідомості, у якому суспільство в цілому і кожна окрема особистість сприймають існуюче життя як адекватне й надійне, оскільки воно створює реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб громадян сьогодні й дає їм впевненість у майбутньому. У тому ж році І. М. Панарин опублікував результати наукових досліджень психологічної безпеки військовослужбовців, розкривши це поняття через використання таких категорій як “психічне здоров’я” й “загрози”, що автором розглядалося як одна зі сфер національної безпеки держави. При цьому психологічна безпека трактувалася як такий стан психіки населення держави, у якому забезпечується успішний психічний розвиток й адекватно відображаються внутрішні й зовнішні загрози психічному здоров’ю.

Дещо пізніше Г. В. Грачов, І. К. Мірошник (у 1996, 1998 та 2003 р.), розглядаючи різноманітні аспекти інформаційного впливу на сучасне суспільство в цілому і на конкретну особистість зокрема, пропонують своє визначення інформаційно-психологічної безпеки особистості, маючи на увазі, що це “певний стан захищеності психіки

особистості від дії різноманітних інформаційних факторів, які перешкоджають або утруднюють формування й функціонування адекватної інформаційно-орієнтовної основи соціальної поведінки людини в цілому і життєдіяльності в суспільстві, а також адекватної системи її суб'єктивного (особистісного) ставлення до навколишнього світу й самого себе". У ширшому розумінні інформаційно-психологічна безпека особистості – це стан захищеності особистості, який забезпечує її цілісність як активного соціального суб'єкта і можливість розвитку в умовах інформаційної взаємодії з навколишнім середовищем.

Дослідження психологічної безпеки суб'єкта професійної діяльності дозволили Н. Л. Шликовій (у 2004 р.) визначити її як складне структуроване психологічне утворення, що припускає розгляд психологічної безпеки як цілісної системи процесів, результатом яких є відповідність потреб, цінностей, можливостей суб'єкта відбитим характеристикам реальної дійсності. Складовими психологічної безпеки є протиріччя між цінностями (можливостями) суб'єкта й відбитими у свідомості суб'єкта характеристиками реальної дійсності. Функціонування психологічної безпеки відбувається як "процес емоційно-оцінного відбиття, результатом якого є сукупність порівнюваних суб'єктом еталонних і реальних образів соціальних об'єктів, явищ і ситуацій, що визначають наявність і рівень прояву протиріч між цінностями (можливостями) суб'єкта і відбитих характеристик реальної дійсності".

Проаналізувавши сутність і зміст понять безпеки в різних галузях науки, І. І. Приходько запропонував таке визначення: психологічна безпека особистості представляє багаторівневу динамічну систему, що визначає рівень захищеності психіки людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, усувати виникаючі зовнішні й внутрішні загрози і можливість збереження на досить стійкому дієздатному рівні [49].

За визначенням І. А. Баєвої, психологічна безпека – це стан психологічної захищеності, а також здатність людини і середовища відбивати несприятливі зовнішні та внутрішні впливи [50].

Базуючись на результатах цього дослідження можна підсумувати, що основною сутнісною ознакою психологічної безпеки особистості є *психологічна захищеність людини*, яка виражається у здатності людини відбивати різноманітні загрози та забезпечувати надійне функціонування психіки. У даному значенні під категорією

“надійне функціонування психіки” розуміється, перш за все, задовільний рівень психічного здоров’я військовослужбовців. Проте якщо за умови задовільного психічного здоров’я у військовослужбовців, наприклад, під впливом незадовільного рівня соціальної захищеності чи негативного інформаційно-психологічного впливу протидіючих сил суттєво понижено рівень *мотивації* до військової служби, то це закономірно позначиться на якості виконання ними своїх функціональних обов’язків і в цілому на виконанні поставлених службово-бойових завдань. Тому у визначенні сутності психологічної безпеки особового складу мають бути положення, які не тільки відображають надійність (адекватність) психіки військовослужбовців, а й високу *ефективність всіх компонентів їх психіки*.

Всі наведені вище визначення психологічної безпеки розкривають сутність одного і того ж явища, мають спільні основні характеризуючі ознаки, проте відрізняються і суттєвими відмінностями. На нашу думку, ці розбіжності викликані: а) відмінностями у сутності об’єктів психологічної безпеки; б) різницею у типах відносин і підпорядкованості між об’єктами психологічної безпеки; в) відмінностями у величинах логічних обсягів об’єктів психологічної безпеки; г) різницею у кількості і суттєвих характеризуючих ознаках об’єктів психологічної безпеки та ін.

Ґрунтуючись на зазначених висновках, психологічну безпеку можна класифікувати за багатьма ознаками, наприклад: *за охопленням людей* (психологічна безпека об’єднань людей, груп людей, окремих людей); *за віком* (психологічна безпека дітей, юнаків, дорослих людей, людей похилого віку); *за видами діяльності* (психологічна безпека працівників освіти, науковців, робітників, підприємців, селян та ін.); *за умовами діяльності* (психологічна безпека військовослужбовців під час повсякденної життєдіяльності, під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах та ін.). Може бути багато інших ознак.

Наведена класифікація свідчить – чим вище рівень узагальнення психологічної безпеки, тим більше її логічний обсяг і менша кількість характеризуючих ознак у її визначенні. І навпаки, чим нижче рівень узагальнення психологічної безпеки тим менше її логічний обсяг і більша кількість характеризуючих ознак у її визначенні.

Чи можна через загальне визначення сутності психологічної безпеки, – наприклад, наведене І. І. Приходьком, – розкрити сутність психологічної безпеки особового складу під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах? Відповідаємо: враховуючи те, що зазначені категорії знаходяться у родо-видових відносинах і зміст категорії “психологічна безпека” є частиною змісту категорії “психологічна безпека особового складу під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах”, а логічний обсяг другої категорії повністю входить у логічний обсяг першої категорії, відповідь однозначна – ні, це суперечить правилам формальної логіки. Тому що зміст поняття, яке визначається, має включати як загальні, так і відмінні ознаки [3: 56]. Позитивна відповідь на поставлене запитання означала б згоду на можливість відсутності у визначенні другої категорії її відмінних ознак, що є недостатнім, бо саме із них виводяться суттєві риси того явища, яке визначається [3: 54]. Проте зміст понять не залишається застиглим і незмінним, відповідно не може бути і назавжди встановлених визначень. Їх уточнення обумовлене, з одного боку, змінами самого предмета, з іншого – розвитком наших знань про цей предмет [3: 55]. Усе це можна віднести і до визначення сутності категорії “психологічна безпека” та її різновидів.

Таким чином, можна зробити певні висновки. Психогенні втрати – реальний факт війни й потужний фактор, що впливає на боєздатність особового складу. Вони являють собою різні за походженням, рівнем патологічності, динамікою прояву, наслідками психічні розлади, захворювання й трансформації, що обумовлюють дезорганізацію бойової активності військовослужбовців.

Уміння правильно прогнозувати й оцінювати психогенні втрати дозволяє вчасно й обґрунтовано приймати бойові рішення, здійснювати заходи психологічної допомоги й відновлення боєздатності особового складу. Існуючі методики розрахунку психогенних втрат дозволяють із певним ступенем імовірності прогнозувати загальні обсяги й динаміку зниження бойових можливостей частин і підрозділів у бойовій обстановці.

Психологічна безпека особистості є важливою характеристикою дієздатності особового складу. Проте існуючі підходи до визначення сутності психологічної безпеки не розкривають механізм оцінювання її рівня, необхідного для

здійснення морально-психологічного забезпечення виконання службово-бойових завдань.

4.2. Оцінювання психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу під час повсякденної життєдіяльності

Сучасні методики оцінювання та прогнозування психогенних втрат особового складу розроблені для частин і підрозділів, які ведуть бойові дії. І зовсім відсутні методики оцінювання психологічної безпеки особового складу. Однак більшість силових структур у сучасних умовах виконує службово-бойові завдання (навчально-бойові завдання) за відсутності дії факторів бойової обстановки. Тому нагальною є потреба у розробленні методики оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу під час повсякденної життєдіяльності та виконання службово-бойових завдань в умовах мирного часу за відсутності санітарних і невідновних втрат (див. рис. 4.1).

Психіка особового складу повсякденно перебуває під впливом як захисної, так і руйнівної дії об'єктивної дійсності. Чинниками такого впливу є різноманітні природні явища, суспільство, держава, організація (оточення) і сама особистість. Сукупність захисних дій зазначених чинників розглядається як базовий психологічний захист.

Базовий психологічний захист особового складу – це система захисної дії об'єктивної дійсності та особистісного механізму психологічного захисту військовослужбовців, яка забезпечує надійне функціонування психіки особового складу під час повсякденної життєдіяльності та виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах на рівні відповідності характеристик суспільного буття і суспільної свідомості їх еталонним зразкам та інтересам особового складу в результаті раціонально-ціннісного та чуттєво-ціннісного відбиття реальної дійсності і особистісних якостей.

І. А. Баєва стверджує, що людину, яка не має психологічної захищеності і внутрішнього ресурсу опірності до негативних впливів, можна вивести з ладу або вона повністю втрачає можливість для свого ефективного функціонування. Сьогодні є небезпека, що ті сили, які покликані підтримувати захищеність людини на різних етапах життя, не підготовлені для забезпечення психологічної безпеки, і через це можуть бути деструктивними [50].

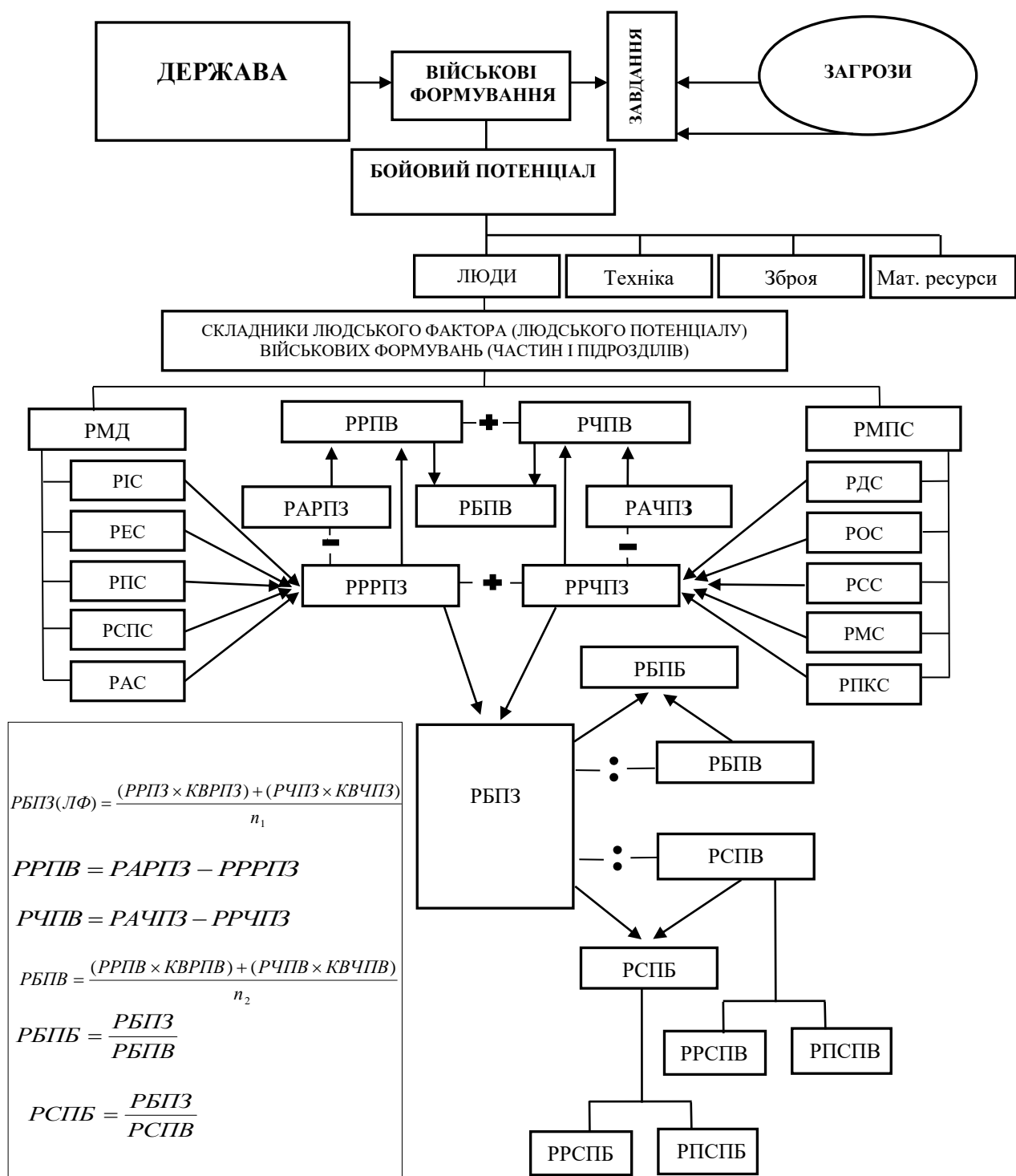

Рис. 4.1. Структурно-функціональна схема методики оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу

Систему руйнівної дії зовнішніх і внутрішніх загроз, які негативно впливають на психіку особового складу під час повсякденної життєдіяльності пропонується позначати категорією “*базові психологічні втрати*”. Відношення базового психологічного захисту до базових психологічних втрат характеризується як “*базова психологічна безпека*”.

Зважаючи на те, що захисна і руйнівна дії об’єктивної дійсності через відчуття відображаються у свідомості особового складу, генерують душевні переживання і впливають на психічне здоров’я військовослужбовців як *методологічна основа для визначення сутності й оцінювання рівня базового психологічного захисту та рівня базових психологічних втрат* пропонується *філософське положення про раціональний і чуттєвий рівні психіки людини* [1: 192].

Згідно з цим положенням захисна дія об’єктивної дійсності, що відображається на раціональному рівні психіки людини, характеризується як *раціональний психологічний захист*.

Раціональний психологічний захист особового складу – це система захисної дії об’єктивної дійсності та особистісного механізму психологічного захисту військовослужбовців, яка забезпечує надійне функціонування психіки особового складу під час повсякденної життєдіяльності та виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах на рівні відповідності характеристик суспільного буття і суспільної свідомості еталонним зразкам та інтересам особового складу в результаті раціонально-ціннісного відбиття реальної дійсності і особистісних якостей у свідомості військовослужбовців.

Відповідно захисна дія об’єктивної дійсності, що відбивається на чуттєвому рівні психіки людини, характеризується як *чуттєвий психологічний захист*.

Чуттєвий психологічний захист особового складу – це система захисної дії об’єктивної дійсності та особистісного механізму психологічного захисту військовослужбовців, яка забезпечує надійне функціонування психіки особового складу під час повсякденної життєдіяльності та виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах на рівні відповідності характеристик суспільного буття і суспільної свідомості еталонним зразкам та інтересам особового складу в результаті чуттєво-ціннісного відбиття

реальної дійсності і особистісних якостей у свідомості військовослужбовців.

Руйнівна дія об'єктивної дійсності, що відображається на раціональному рівні психіки людини і негативно впливає на мотивацію особового складу до діяльності, визначається як раціональні психологічні втрати.

Раціональні психологічні втрати особового складу – це негативні зміни на раціональному рівні психіки військовослужбовців у разі виявлення невідповідності характеристик суспільного буття і суспільної свідомості еталонним зразкам та інтересам особового складу в результаті раціонально-ціннісного відбиття об'єктивної дійсності та особистісних якостей у свідомості військовослужбовців.

Раціональні психологічні втрати негативно впливають на такі якості військовослужбовців, як цілеспрямованість, ініціативність, дисциплінованість, вимогливість, наполегливість, старанність, принциповість, організованість, терплячість та ін. Наслідками негативної дії раціональних психологічних втрат може бути безвідповідальне та формальне ставлення військовослужбовців до виконання своїх посадових обов'язків. За певних обставин високий рівень раціональних психологічних втрат може спонукати окремих військовослужбовців, невеликі групи та цілі підрозділи до невиконання поставлених службово-бойових завдань і навіть до переходу на бік протидіючих сил.

Руйнівна дія об'єктивної дійсності, що відбивається на чуттєвому рівні психіки людини і негативно впливає на душевні переживання особового складу, визначається як чуттєві психологічні втрати.

Чуттєві психологічні втрати особового складу – це негативні зміни на чуттєвому рівні психіки військовослужбовців у випадку виявлення невідповідності характеристик суспільного буття і суспільної свідомості еталонним зразкам та інтересам особового складу в результаті чуттєво-ціннісного відбиття об'єктивної дійсності та особистісних якостей у свідомості військовослужбовців.

Вираженням чуттєвих психологічних втрат є негативні зміни емоційних якостей особового складу. Це пояснюється тим, що ставлення людини до дійсності відображається у мозку і переживається як задоволення або незадоволення. Такі переживання називаються *емоціями*. Розрізняють прості та складні емоції. Переживання задоволення від їжі, бадьорості, втоми, болю – це

прості емоції. Вони властиві і людям, і тваринам. Прості емоції в людському житті перетворилися на *складні емоції і почуття*. Характерною ознакою складних емоцій є те, що вони виникають у результаті усвідомлення об'єкта, що викликав їх, розуміння їхнього життєвого значення, наприклад переживання задоволення від естетично оформленої світлиці підрозділу, перегляду концерту художньої самодіяльності військовослужбовців. Емоціям властива полярність. Вона проявляється в тому, що кожна емоція у різних умовах може проявлятися протилежно: задоволення – незадоволення, радість – горе, симпатія – антипатія, любов – ненависть. Задоволення посилює активність, спонукає до діяльності, а незадоволення пригнічує військовослужбовців, послаблює їх активність, демобілізує. *Багатство емоційних станів виявляється у формі настроїв, афектів, стресів, фрустрації, пристрастей*. Наслідками чуттєвих психологічних втрат можуть бути підвищена тривожність, збудливість, конфліктність, передчасна втома, зниження працездатності, нехворобливі форми поведінки з відхиленнями, різні стани з нервово-психічною нестійкістю та ін. Для попередження і профілактики зазначених та інших наслідків дії чуттєвих психологічних втрат можуть проводити корекційно-виховні, соціально-психологічні, медично-психологічні, лікувально-профілактичні заходи.

Аналіз раціонального психологічного захисту свідчить про те, що його суттєві ознаки і логічний обсяг збігаються з моральним духом особового складу. По-перше, тому, що раціональний психологічний захист і моральний дух особового складу мають спільне першоджерело, відповідно й детермінантні складники, а саме: ідейний, економічний, політичний, соціально-психологічний, адміністративний. По-друге, раціональний психологічний захист і моральний дух відбиваються на раціональному рівні психіки військовослужбовців. По-третє, раціональний психологічний захист і моральний дух впливають на рівень мотивації особового складу до виконання військового обов'язку.

У зв'язку з цим доцільно навести визначення морального духу особового складу. *Моральний дух особового складу* – це стійка сукупність ідейних переконань, політичної свідомості, соціальної захищеності та професіоналізму військовослужбовців, рівня розвитку військових колективів та адміністративної діяльності керівного складу, які системно і взаємозалежно формують внутрішню

готовність особового складу до виконання військового обов'язку, створюють оптимальні умови для виконання поставлених службово-бойових завдань і спонукають до дій [41: 8].

За простою аналогією суттєві ознаки і логічний обсяг чуттєвого психологічного захисту збігаються з морально-психологічним станом особового складу. По-перше, тому, що чуттєвий психологічний захист і морально-психологічний стан особового складу мають спільне першоджерело, відповідно й детермінантні складники, а саме: демографічний, особистісний, службовий, моральний і природно-кліматичний. По-друге, чуттєвий психологічний захист і морально-психологічний стан відбиваються на чуттєвому рівні психіки військовослужбовців. По-третє, чуттєвий психологічний захист і морально-психологічний стан впливають на рівень душевних переживань особового складу.

Варто нагадати визначення сутності морально-психологічного стану особового складу. *Морально-психологічний стан особового складу* – це сукупність душевних переживань, які генеруються на чуттєвому рівні психіки людини при взаємодії з об'єктивною дійсністю та усвідомленні особистісних якостей, через систему психологічного захисту активно впливають на психічне здоров'я військовослужбовців та проявляються у моральній діяльності [18: 15].

Отже, можна зробити висновок, що показники раціонального психологічного захисту тотожні показникам морального духу особового складу, а показники чуттєвого психологічного захисту – показникам морально-психологічного стану особового складу. Відповідно для фіксування показників раціонального психологічного захисту та чуттєвого психологічного захисту доцільно застосовувати 100-бальну шкалу оцінювання і чотирирівневу градацію показників, як і для оцінювання морального духу та морально-психологічного стану особового складу.

Проте слід зауважити, що рівень морального духу (РМД) і рівень морально-психологічного стану (РМПС) – це досліджені показники морального духу і морально-психологічного стану, що визначені за допомогою методики оцінювання морального духу особового складу [41] і методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу [18]. Відповідно РМД – це показник рівня реального (дослідженого) раціонального психологічного захисту, а РМПС – показник рівня реального (дослідженого) чуттєвого психологічного захисту.

Ґрунтуючись на філософському положенні про раціональний і чуттєвий рівні психіки людини, за аналогією до морального духу і морально-психологічного стану особового складу логічним буде стверджувати, що *реальний раціональний психологічний захист і реальний чуттєвий психологічний захист* є складниками базового психологічного захисту, як і моральний дух та морально-психологічний стан особового складу є складниками людського фактора (людського потенціалу) військових формувань.

У зв'язку з цим доцільно нагадати визначення людського фактора (людського потенціалу) військових формувань. *Людський фактор (людський потенціал) військових формувань* – це сформована об'єктивною дійсністю інтегральна єдність раціональних (мотиваційно-вольових) і чуттєвих (емоційних) якостей особового складу, які спонукають військовослужбовців до виконання військового обов'язку, впливають на їх стан і поведінку, визначають готовність особового складу до виконання службово-бойових завдань та застосування у елементах бойового порядку.

Як показало дослідження, проведене у Академії внутрішніх військ МВС України, (про що зазначалось у першому розділі даної праці) коефіцієнти ваги показників морального духу і морально-психологічного стану особового складу у загальному показнику людського фактора частин і підрозділів є різними, а саме: морального духу – 1,05; морально-психологічного стану – 0,95.

За аналогією до коефіцієнтів ваги складників людського фактора, які за сукупністю характерних ознак і логічним обсягом є тотожними складникам базового психологічного захисту, коефіцієнти ваги показників реального раціонального психологічного захисту і реального чуттєвого психологічного захисту у загальному показнику базового психологічного захисту є такими: коефіцієнт ваги раціонального психологічного захисту – 1,05; коефіцієнт ваги чуттєвого психологічного захисту – 0,95.

Рівень базового психологічного захисту (РБПЗ) визначається за формулою

$$РБПЗ = \frac{(РРРПЗ \times КВРПЗ) + (РРЧПЗ \times КВЧПЗ)}{n_1},$$

де *РРРПЗ* – рівень реального раціонального психологічного захисту, *РРРПЗ = РМПС*;

КВРПЗ = 1,05 – коефіцієнт ваги раціонального психологічного захисту;

$PPЧПЗ$ – рівень реального чуттєвого психологічного захисту,
 $PPЧПЗ = РМПС$;

$КВЧПЗ = 0,95$ – коефіцієнт ваги чуттєвого психологічного захисту;

n_1 – кількість складників базового психологічного захисту,
 $n_1 = 2$.

Залежно від отриманих показників, рівень базового психологічного захисту або рівень людського фактора (РЛФ) [рівень людського потенціалу (РЛП)] військових формувань (частин і підрозділів) класифікується як “високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”, зокрема:

- “високий” РБПЗ [РЛФ (РЛП)] [100...67,1];
- “середній” РБПЗ [РЛФ (РЛП)] [67...50,1];
- “низький” РБПЗ [РЛФ (РЛП)] [50...33,1];
- “загрозливий” РБПЗ [РЛФ (РЛП)] [33...0].

Інтерпретація результатів оцінювання базового психологічного захисту [людського фактора (людського потенціалу)] військових формувань (частин і підрозділів) є важливою вихідною позицією для прийняття рішення командирами і начальниками на застосування частин і підрозділів для виконання службово-бойових завдань, організації навчання та виховання особового складу:

– “високий” РБПЗ [РЛФ (РЛП)] – за рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно залучати на головних напрямках дій та у визначальних елементах бойового порядку;

– “середній” РБПЗ [РЛФ (РЛП)] – за рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий обмежено*, доцільно залучати на другорядних напрямках дій і у відповідних елементах бойового порядку;

– “низький” РБПЗ [РЛФ (РЛП)] – за рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *не готовий*, доцільно залучати на допоміжних напрямках дій і в аналогічних елементах бойового порядку;

– “загрозливий” РБПЗ [РЛФ (РЛП)] – за рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад

деморалізований, залучати до виконання службово-бойових завдань не рекомендується.

Варіант розрахунку рівня базового психологічного захисту [людського фактора (людського потенціалу) особового складу підрозділу наведено у дод. 4.1.

Для дослідження рівня базової психологічної безпеки потрібно знати показники раціональних психологічних втрат. Рівень раціональних психологічних втрат є різницею між рівнем абсолютного (еталонного, ідеального) раціонального психологічного захисту і рівнем реального (дослідженого) раціонального психологічного захисту, показник якого тотожний дослідженому рівню морального духу особового складу.

Абсолютний раціональний психологічний захист особового складу – це система захисної дії об'єктивної дійсності та особистісного механізму психологічного захисту військовослужбовців, яка забезпечує надійне функціонування їх психіки під час повсякденної життєдіяльності та виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах за повної відповідності характеристик суспільного буття і суспільної свідомості еталонним зразкам та інтересам особового складу в результаті раціонально-ціннісного відбиття реальної дійсності та особистісних якостей. Як зазначалося вище, згідно з прийнятою для розрахунків 100-бальною шкалою оцінювання рівень абсолютного (еталонного, ідеального) раціонального психологічного захисту завжди дорівнюватиме 100 балам.

Рівень раціональних психологічних втрат (РРПВ) можна визначити за формулою

$$РРПВ = РАРПЗ - РРРПЗ,$$

де $РАРПЗ = 100$ – рівень абсолютного раціонального психологічного захисту;

$РРРПЗ$ – рівень реального раціонального психологічного захисту, $РРРПЗ = РМД$.

За аналогією дослідження рівня раціональних психологічних втрат рівень чуттєвих психологічних втрат є різницею між рівнем абсолютного (еталонного, ідеального) чуттєвого психологічного захисту і рівнем реального (дослідженого) чуттєвого психологічного захисту, показник якого тотожний дослідженому рівню морально-психологічного стану особового складу.

Абсолютний чуттєвий психологічний захист особового складу – це система захисної дії об'єктивної дійсності та особистісного механізму психологічного захисту військовослужбовців, яка забезпечує надійне функціонування їх психіки під час повсякденної життєдіяльності та виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах при повній відповідності характеристик суспільного буття і суспільної свідомості еталонним зразкам та інтересам особового складу в результаті чуттєво-ціннісного відбиття реальної дійсності та особистісних якостей. Відповідно до прийнятої для розрахунків 100-бальної шкали оцінювання, рівень абсолютного (еталонного, ідеального) чуттєвого психологічного захисту завжди дорівнюватиме 100 балам.

Рівень чуттєвих психологічних втрат (РЧПВ) можна визначити за формулою

$$РЧПВ = РАЧПЗ - РРЧПЗ,$$

де *РАЧПЗ* = 100 – рівень абсолютного чуттєвого психологічного захисту;

РРЧПЗ – рівень реального чуттєвого психологічного захисту,
РРЧПЗ = *РМПС*.

Відповідно рівень базових психологічних втрат дорівнює сумі рівня раціональних психологічних втрат і рівня чуттєвих психологічних втрат. Однак коефіцієнти ваги показників раціональних психологічних втрат і чуттєвих психологічних втрат у загальному показнику базових психологічних втрат будуть різними. За аналогією до коефіцієнтів ваги раціонального психологічного захисту (1,05) і чуттєвого психологічного захисту (0,95) у загальному показнику базового психологічного захисту коефіцієнт ваги раціональних психологічних втрат дорівнює 1,05, а чуттєвих психологічних втрат – 0,95 у загальному показнику базових психологічних втрат. Такий підхід пояснюється тим, що чинники раціонального психологічного захисту і чуттєвого психологічного захисту для особового складу настільки ж важливі, наскільки наслідки раціональних психологічних втрат і чуттєвих психологічних втрат небезпечні.

Отже, знаючи показники рівня морального духу і морально-психологічного стану особового складу, можна визначити і рівень базових психологічних втрат військовослужбовців.

Базові психологічні втрати особового складу – це негативні зміни структурних компонентів психіки особового складу у разі

виявлення невідповідностей предметної дійсності, суспільного буття, суспільної свідомості та особистісних якостей еталонним зразкам та інтересам військовослужбовців, які понижують якість службової діяльності особового складу під час повсякденної життєдіяльності.

Рівень базових психологічних втрат (РБПВ) можна визначити за формулою

$$РБПВ = \frac{(РРПВ \times КВРПВ) + (РЧПВ \times КВЧПВ)}{n_2},$$

де *РРПВ* – рівень раціональних психологічних втрат;

КВРПВ = 1,05 – коефіцієнт ваги раціональних психологічних втрат;

РЧПВ – рівень чуттєвих психологічних втрат;

КВЧПВ = 0,95 – коефіцієнт ваги чуттєвих психологічних втрат.

n₂ – кількість складників базових психологічних втрат, *n₂* = 2.

Залежно від отриманих показників, *рівень базових психологічних втрат особового складу* класифікується як “незначний”, “значний”, “великий”, “небезпечний”, зокрема:

- “незначний” РБПВ [0...33];
- “значний” РБПВ [33,1...50];
- “великий” РБПВ [50,1...67];
- “небезпечний” РБПВ [67,1...100].

Інтерпретація показників рівня базових психологічних втрат особового складу є такою:

– “незначний” РБПВ – психологічні втрати особового складу під час повсякденної життєдіяльності є незначними; можливі факти свідомого порушення служби окремими військовослужбовцями;

– “значний” РБПВ – психологічні втрати особового складу під час повсякденної життєдіяльності є значними; можливі факти свідомого порушення служби окремими військовослужбовцями чи їх відмова від служби;

– “великий” РБПВ – психологічні втрати особового складу під час повсякденної життєдіяльності є великими; можливі факти свідомого порушення служби малими групами військовослужбовців чи їх відмова від служби;

– “небезпечний” РБПВ – психологічні втрати особового складу під час повсякденної життєдіяльності є небезпечними; можливі факти свідомого порушення служби великими групами військовослужбовців чи їх відмова від служби.

Варіант розрахунку рівня базових психологічних втрат наведено у дод. 4.2.

Знаючи показники базового психологічного захисту і базових психологічних втрат, можна оцінити й рівень базової психологічної безпеки (РБПБ) військовослужбовців.

Базова психологічна безпека особового складу – це стан психологічної захищеності, за якого сформований рівень морального духу і морально-психологічного стану військовослужбовців дає можливість успішно долати зовнішні і внутрішні загрози та забезпечує надійне і ефективне функціонування всіх структурних компонентів їх психіки під час повсякденної життєдіяльності.

Базова психологічна безпека визначається відношенням рівня базового психологічного захисту до рівня базових психологічних втрат:

$$РБПБ = \frac{РБПЗ}{РБПВ}.$$

Залежно від отриманих результатів, рівень базової психологічної безпеки класифікується як “задовільний” чи “незадовільний” з урахуванням того, що безпека або є, або її немає, зокрема:

- “задовільний” РБПБ $[\geq 1]$;
- “незадовільний” РБПБ $[< 1]$.

Інтерпретація показників рівня базової психологічної безпеки особового складу є такою:

– “задовільний” РБПБ – сформований рівень морального духу і морально-психологічного стану забезпечує додання різноманітних психологічних загроз, надійне та ефективне функціонування психіки особового складу під час повсякденної життєдіяльності;

– “незадовільний” РБПБ – сформований рівень морального духу і морально-психологічного стану не забезпечує додання різноманітних психологічних загроз, надійне та ефективне функціонування психіки особового складу під час повсякденної життєдіяльності.

Варіант розрахунку рівня базової психологічної безпеки наведено у дод. 4.3.

Отже, можна стверджувати, що рівні базового психологічного захисту, базових психологічних втрат, базової психологічної безпеки характеризують спроможність особового складу підтримувати необхідний рівень бойової і мобілізаційної готовності військ (сил),

бойового чергування, бойової служби, оперативної та бойової служби, специфічної діяльності військових формувань під час повсякденної життєдіяльності.

4.3. Оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах

Як свідчить вітчизняний і закордонний досвід, військові частини і підрозділи залучають до виконання не тільки повсякденних завдань, а й завдань, що виникають раптово і які виконують в екстремальних умовах (у передвоєнний і воєнний час, у складі миротворчих місій та ін.). Тому психологічні втрати і психологічна безпека особового складу під час виконання завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах узагальнюються категорією “ситуаційні”.

Психологічні втрати внаслідок ситуаційних психологічних загроз (СПЗ), тобто психологічних загроз, що впливають на особовий склад під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах, позначено категорією “ситуаційні психологічні втрати”.

Ситуаційні психологічні втрати особового складу – це негативні зміни структурних компонентів психіки військовослужбовців під впливом різноманітних психологічних загроз під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.

У даному значенні ситуаційні психологічні втрати розглядаються і досліджуються у межах діалектичної єдності раціональних і чуттєвих психологічних втрат, яких зазнає особовий склад під впливом ситуаційних психологічних загроз в ході виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах. Вираженням ситуаційних психологічних втрат є негативні зміни на раціональному і чуттєвому рівнях психіки особового складу, що негативно позначається на мотиваційно-вольових якостях, емоційному стані та психічному здоров’ї військовослужбовців.

Залежно від видів ситуаційних психологічних загроз та інтенсивності їх впливу на військовослужбовців, основними заходами з попередження, профілактики та подолання негативних наслідків ситуаційних психологічних втрат є *заходи морально-психологічного*

забезпечення дії військ, а саме заходи інформаційно-пропагандистського забезпечення, психологічного забезпечення, військово-соціальної роботи, культурно-виховної роботи, інформаційно-психологічної протидії. Заходами психологічного забезпечення можуть бути: прогнозування та оцінювання морального духу, морально-психологічного стану, психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу; психологічна підготовка військовослужбовців до виконання службово-бойових завдань; психологічне супроводження виконання поставлених завдань бойової служби; надання психологічної допомоги військовослужбовцям, які отримали психічні травми; здійснення соціально-психологічної реабілітації та реадптації. За необхідності можуть проводити медично-психологічні та лікувально-профілактичні заходи.

Рівень ситуаційних психологічних втрат (РСПВ) визначається за формулою

$$РСПВ = \frac{ЗКНДуСПЗ \times МПШО}{К},$$

де *ЗКНДуСПЗ* – загальний коефіцієнт негативної дії усіх ситуаційних психологічних загроз;

МПШО – максимальний показник 100-бальної шкали оцінювання, *МПШО* = 100;

K – емпіричний коефіцієнт (коефіцієнт девальвації), *K* = 25.

Усі ситуаційні психологічні загрози поділено на чотири *види негативної дії* (незначної, значної, великої, небезпечної), а кожен вид ситуаційних психологічних загроз – на чотири *підвиди інтенсивності негативної дії* (низької, середньої, підвищеної, масованої) [53: 85]. Для кожного виду ситуаційних психологічних загроз визначено шкалу коефіцієнтів психологічних втрат, а для кожного підвиду ситуаційних психологічних загроз – фіксований показник коефіцієнта психологічних втрат у межах шкали відповідного виду ситуаційних психологічних загроз (див. табл. 4.5).

ЗКНДуСПЗ під час виконання службово-бойових завдань визначається за універсальною формулою

$$\begin{aligned} ЗКНДуСПЗ = & (1a \times n_3 + 1б \times n_4 + 1в \times n_5 + 1г \times n_6) + \\ & + (2a \times n_7 + 2б \times n_8 + 2в \times n_9 + 2г \times n_{10}) + \\ & + (3a \times n_{11} + 3б \times n_{12} + 3в \times n_{13} + 3г \times n_{14}) + \\ & + (4a \times n_{15} + 4б \times n_{16} + 4в \times n_{17} + 4г \times n_{18}), \end{aligned}$$

де $1a$ – коефіцієнт СПЗ *незначної дії низької інтенсивності*,
 $1a = 0,032$;

$1b$ – коефіцієнт СПЗ *незначної дії середньої інтенсивності*,
 $1b = 0,095$;

$1в$ – коефіцієнт СПЗ *незначної дії підвищеної інтенсивності*,
 $1в = 0,158$;

$1z$ – коефіцієнт СПЗ *незначної дії масованої інтенсивності*,
 $1z = 0,220$;

$2a$ – коефіцієнт СПЗ *значної дії низької інтенсивності*,
 $2a = 0,282$;

$2b$ – коефіцієнт СПЗ *значної дії середньої інтенсивності*,
 $2b = 0,346$;

$2в$ – коефіцієнт СПЗ *значної дії підвищеної інтенсивності*,
 $2в = 0,408$;

$2z$ – коефіцієнт СПЗ *значної дії масованої інтенсивності*,
 $2z = 0,472$;

$3a$ – коефіцієнт СПЗ *великої дії низької інтенсивності*,
 $3a = 0,532$;

$3b$ – коефіцієнт СПЗ *великої дії середньої інтенсивності*,
 $3b = 0,596$;

$3в$ – коефіцієнт СПЗ *великої дії підвищеної інтенсивності*,
 $3в = 0,659$;

$3z$ – коефіцієнт СПЗ *великої дії масованої інтенсивності*,
 $3z = 0,722$;

$4a$ – коефіцієнт СПЗ *небезпечної дії низької інтенсивності*,
 $4a = 0,782$;

$4b$ – коефіцієнт СПЗ *небезпечної дії середньої інтенсивності*,
 $4b = 0,846$;

$4в$ – коефіцієнт СПЗ *небезпечної дії підвищеної інтенсивності*,
 $4в = 0,908$;

$4z$ – коефіцієнт СПЗ *небезпечної дії масованої інтенсивності*,
 $4z = 0,971$;

n_3 – кількість СПЗ *незначної дії низької інтенсивності*;

n_4 – кількість СПЗ *незначної дії середньої інтенсивності*;

n_5 – кількість СПЗ *незначної дії підвищеної інтенсивності*;

n_6 – кількість СПЗ *незначної дії масованої інтенсивності*;

n_7 – кількість СПЗ *значної дії низької інтенсивності*;

n_8 – кількість СПЗ *значної дії середньої інтенсивності*;

n_9 – кількість СПЗ *значної дії підвищеної інтенсивності*;

- n_{10} – кількість СПЗ *значної дії масованої* інтенсивності;
 n_{11} – кількість СПЗ *великої дії низької* інтенсивності;
 n_{12} – кількість СПЗ *великої дії середньої* інтенсивності;
 n_{13} – кількість СПЗ *великої дії підвищеної* інтенсивності;
 n_{14} – кількість СПЗ *великої дії масованої* інтенсивності;
 n_{15} – кількість СПЗ *небезпечної дії низької* інтенсивності;
 n_{16} – кількість СПЗ *небезпечної дії середньої* інтенсивності;
 n_{17} – кількість СПЗ *небезпечної дії підвищеної* інтенсивності;
 n_{18} – кількість СПЗ *небезпечної дії масованої* інтенсивності.

Для уніфікації і систематизації роботи посадових осіб з оцінювання та прогнозування психологічних втрат усі типові ситуаційні психологічні загрози зосереджено у чотирьох формалізованих таблицях, складених за видами ситуаційних психологічних загроз (див. табл. 4.6 – 4.9).

За результатами дії реальних чи прогнозованих ситуаційних психологічних загроз їх види (незначної, значної, великої, небезпечної) визначають за допомогою конкретних назв загроз, вказаних у таблицях, а їх підвиди (низької, середньої, підвищеної, масованої) визначають експерти за інтенсивністю дії конкретних стрес-факторів та негативним інформаційно-психологічним впливом на особовий склад під час виконання частинами і підрозділами службово-бойових завдань в екстремальних умовах.

Т а б л и ц я 4.5

Види рівнів дії СПЗ	Діапазон коефіцієнтів видів негативної дії СПЗ	Коефіцієнти підвидів інтенсивності дії СПЗ			
		а) низької	б) середньої	в) підвищеної	г) масованої
1. Незначної	0,001...0,250	1а – 0,032	1б – 0,095	1в – 0,158	1г – 0,220
2. Значної	0,251...0,500	2а – 0,282	2б – 0,346	2в – 0,408	2г – 0,472
3. Великої	0,501...0,750	3а – 0,532	3б – 0,596	3в – 0,659	3г – 0,722
4. Небезпечної	0,751...1,000	4а – 0,782	4б – 0,846	4в – 0,908	4г – 0,971

ФОРМАЛІЗОВАНА ТАБЛИЦЯ № 1
ситуаційних психологічних загроз незначної дії

№ пор.	Ситуаційні психологічні загрози незначної дії	Примітки
<i>Проживання</i>		
1.1.	У приміщеннях без необхідних побутових умов.	
1.2.	У наметах.	
1.3.	У польових умовах просто неба.	
<i>Харчування</i>		
1.4.	Відсутність гарячої їжі.	
1.5.	Неякісне харчування.	
1.6.	Харчування з великими проміжками часу між прийомами їжі.	
1.7.	Харчування за зменшеними нормами.	
1.8.	Прийом їжі у необладнаних місцях.	
<i>Місцевість, де виконують завдання</i>		
1.9.	Лісиста.	
1.10.	У горах.	
1.11.	Пустинна.	
1.12.	Заболочена.	
1.13.	Затоплена.	
<i>Природно-кліматичні явища, екологічні умови, де виконують завдання</i>		
1.14.	Під дощем.	
1.15.	У спеку.	
1.16.	У заметіль.	
1.17.	Під час мокрого снігу.	
1.18.	Незадовільні екологічні умови.	
<i>Порушення режиму сну</i>		
1.19.	Переривчастий сон, що пов'язано з несенням служби.	
1.20.	Перебування особового складу тривалий час без сну.	
1.21.	Виконання службово-бойового завдання у темний час доби.	
1.22.	Недостатність часу на відновлення сил після виконання службово-бойових завдань.	
<i>Група інших ситуаційних психологічних загроз</i>		
1.23.	Виконання службово-бойових завдань у видриві від місць постійної дислокації від 1 до 19 діб.	
1.24.	Інші ситуаційні психологічні загрози незначної дії.	

ФОРМАЛІЗОВАНА ТАБЛИЦЯ № 2
ситуаційних психологічних загроз значної дії

№ пор.	Ситуаційні психологічні загрози значної дії	Примітки
<i>Спостереження наслідків дії правопорушників</i>		
2.1.	Перекинутого автотранспорту.	
2.2.	Розбитих вітрин магазинів.	
2.3.	Спалених автомобілів.	
2.4.	Інше.	
<i>Спостереження дії правопорушників</i>		
2.5.	Підпалювання автомобілів.	
2.6.	Розбивання вітрин магазинів.	
2.7.	Перекидання автотранспорту.	
2.8.	Інше.	
<i>Здійснення протидіючими силами негативного інформаційно-психологічного впливу</i>		
2.9.	Негативний інформаційно-психологічний вплив під час безпосереднього спілкування з військовослужбовцями.	
2.10.	Поширення чуток.	
2.11.	Розповсюдження листівок.	
2.12.	Розповсюдження газет.	
2.13.	Розповсюдження брошур.	
2.14.	Застосування усного мовлення.	
2.15.	Використання радіопередач.	
2.16.	Використання телевізійних програм.	
2.17.	Застосування плакатів і транспарантів.	
2.18.	Застосування фотостендів.	
2.19.	Застосування стінних газет і карикатур.	
2.20.	Організація спеціальних виставок.	
2.21.	Використання наклейок та сувенірів, які містять негативну символіку.	
2.22.	Невербальний звуковий вплив з використанням дитячого плачу.	
2.23.	Невербальний звуковий вплив з використанням похоронної музики.	
2.24.	Невербальний звуковий вплив з використанням симфонічної музики.	
2.25.	Невербальний звуковий вплив з використанням важкої рок-музики.	
2.26.	Невербальний звуковий вплив з використанням дратівливих звуків лементування.	
2.27.	Невербальний звуковий вплив з використанням звуків сирени.	
2.28.	Невербальний вплив з використанням звуків вибухів.	
2.29.	Невербальний вплив з використанням звуків падаючих бомб.	
2.30.	Тощо.	
<i>Група інших ситуаційних психологічних загроз</i>		
2.31.	Виконання службово-бойових завдань у видриві від місць постійної дислокації від 20 до 39 діб.	
2.32.	Інші ситуаційні психологічні загрози значної дії.	

ФОРМАЛІЗОВАНА ТАБЛИЦЯ № 3
ситуаційних психологічних загроз великої дії

№ пор.	Ситуаційні психологічні загрози великої дії	При-міт-ки
<i>Погрози протидіючих сил</i>		
3.1.	Словесні образи військовослужбовців.	
3.2.	Погрози військовослужбовцям застосувати силу.	
3.3.	Погрози застосувати проти військовослужбовців підручні засоби.	
3.4.	Погрози застосувати проти військовослужбовців холодну зброю.	
3.5.	Погрози застосувати проти військовослужбовців вогнепальну зброю.	
3.6.	Погрози застосувати хімічну зброю.	
3.7.	Погрози застосувати біологічну зброю.	
3.8.	Загрози вчинити терористичний акт.	
<i>Спостереження загибелі</i>		
3.9.	Смерть близьких.	
3.10.	Смерть товаришів по службі.	
3.11.	Смерть сторонніх осіб.	
<i>Застосування особовим складом сили, зброї, спеціальних засобів</i>		
3.12.	Застосування фізичної сили.	
3.15.	Застосування спеціальних засобів.	
3.16.	Застосування вогнепальної зброї.	
<i>Наслідки застосування особовим складом проти правопорушників сили, зброї, спеціальних засобів</i>		
3.17.	Особи, які належать до протидіючих сил, зазнали легких тілесних ушкоджень.	
3.18.	Особи, які належать до протидіючих сил, зазнали середніх тілесних ушкоджень.	
3.19.	Особи, які належать до протидіючих сил, зазнали тяжких тілесних ушкоджень.	
3.20.	У результаті дій військовослужбовців загинули особи, які належать до протидіючих сил.	
<i>Група інших ситуаційних психологічних загроз</i>		
3.21.	Виконання службово-бойових завдань у видриві від місць постійної дислокації від 40 до 59 діб.	
3.22.	Інші ситуаційні психологічні загрози великої дії.	

ФОРМАЛІЗОВАНА ТАБЛИЦЯ № 4
ситуаційних психологічних загроз *небезпечної дії*

№ пор.	Ситуаційні психологічні загрози <i>небезпечної дії</i>	При- міт- ки
<i>Застосування проти військовослужбовців сили, підручних засобів, холодної зброї, вогнепальної зброї</i>		
4.1.	Застосування сили.	
4.2.	Застосування підручних засобів.	
4.3.	Застосування холодної зброї.	
4.4.	Застосування вогнепальної зброї.	
4.5.	Застосування психогенної зброї.	
4.6.	Застосування хімічної зброї.	
4.7.	Застосування біологічної зброї.	
4.8.	Застосування психотропної зброї.	
4.9.	Інші.	
<i>Тілесні ушкодження, що завдані військовослужбовцям</i>		
4.10.	Легкі.	
4.11.	Середні.	
4.12.	Тяжкі.	
<i>Тілесні ушкодження, що завдані службовцям своєї частини</i>		
4.13.	Легкі.	
4.14.	Середні.	
4.15.	Тяжкі.	
<i>Група інших ситуаційних психологічних загроз</i>		
4.16.	Загибель військовослужбовців своєї частини.	
4.17.	Загибель службовців своєї частини.	
4.18.	Виконання службово-бойових завдань у видриві від місць постійної дислокації від 60 і більше діб.	
4.19.	Інші ситуаційні психологічні загрози <i>небезпечної дії</i> .	

Види ситуаційних психологічних загроз та їх підвиди є основою для розрахунку ЗКНДуСПЗ.

Головними експертами з визначення конкретних видів і підвидів ситуаційних психологічних загроз, що негативно впливають (впливали, впливатимуть) на особовий склад під час виконання службово-бойових завдань, є офіцери органів виховної роботи, їм допомагають командири та офіцери штабів.

Роботі експертів сприяє використання бланків узагальнених

ситуаційних психологічних загроз (див. дод. 4.4), що впливають (впливали, впливатимуть) на особовий склад частин і підрозділів під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.

Варіант заповнення бланка узагальнених ситуаційних психологічних загроз наведено у дод. 4.5.

Залежно від отриманих показників, *рівень ситуаційних психологічних втрат особового складу*, як і базових психологічних втрат, класифікують як “незначний”, “значний”, “великий”, “небезпечний”, зокрема:

- “незначний” РСПВ [0...25];
- “значний” РСПВ [25,1...50];
- “великий” РСПВ [50,1...75];
- “небезпечний” РСПВ [$\geq 75,1$].

Інтерпретація показників рівня ситуаційних психологічних втрат особового складу є такою:

– “незначний” РСПВ – під впливом визначених ситуаційних психологічних загроз імовірно негативні зміни структурних компонентів психіки військовослужбовців, для попередження і подолання можливих наслідків є доцільним проведення з особовим складом окремих заходів виховної роботи;

– “значний” РСПВ – під впливом визначених ситуаційних психологічних загроз імовірно негативні зміни структурних компонентів психіки військовослужбовців, для попередження і подолання можливих наслідків є доцільним проведення з особовим складом комплексу заходів виховної роботи;

– “великий” РСПВ – під впливом встановлених ситуаційних психологічних загроз імовірно негативні зміни структурних компонентів психіки військовослужбовців, для попередження і подолання можливих наслідків є доцільним проведення з особовим складом комплексу заходів виховної роботи з наданням окремим особам психологічної допомоги;

– “небезпечний” РСПВ – під впливом встановлених ситуаційних психологічних загроз імовірно негативні зміни структурних компонентів психіки військовослужбовців, для попередження і подолання можливих наслідків є доцільним проведення з особовим складом комплексу виховних та соціально-психологічних заходів з наданням окремим особам медичної допомоги.

Варіант розрахунку рівня ситуаційних психологічних втрат особового складу наведено у дод. 4.6.

Відношення рівня базової психологічної безпеки до рівня ситуаційних психологічних втрат визначає рівень ситуаційної психологічної безпеки.

Ситуаційна психологічна безпека особового складу – це стан психологічної захищеності, за якого сформований рівень морального духу і морально-психологічного стану військовослужбовців дає можливість успішно долати різноманітні психологічні загрози та забезпечує надійне і ефективне функціонування всіх структурних компонентів їх психіки під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.

Рівень ситуаційної психологічної безпеки (РСПБ) визначають за формулою:

$$РСПБ = \frac{РБПЗ}{РСПВ},$$

де *РБПЗ* – рівень базового психологічного захисту;

РСПВ – рівень ситуаційних психологічних втрат.

Залежно від одержаних показників, *рівень ситуаційної психологічної безпеки особового складу*, як і рівень базової психологічної безпеки, класифікується як “задовільний” або “незадовільний” [51: 158; 52: 88, 89], зокрема:

- “задовільний” *РСПБ* [≥ 1];
- “незадовільний” *РСПБ* [< 1].

Інтерпретація показників рівня ситуаційної психологічної безпеки особового складу є такою:

– “задовільний” *РСПБ* – стан психологічної захищеності забезпечує додання встановлених психологічних загроз, надійне та ефективне функціонування психіки особового складу під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах;

– “незадовільний” *РСПБ* – стан психологічної захищеності не забезпечує додання встановлених психологічних загроз, надійне та ефективне функціонування психіки особового складу під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.

Варіант розрахунку рівня ситуаційної психологічної безпеки особового складу наведено у дод. 4.7.

Ситуаційну психологічну безпеку особового складу, як і ситуаційні психологічні втрати, розділяють на реальну і прогнозовану.

Реальна ситуаційна психологічна безпека (РСПБ) – це психологічна безпека особового складу, досліджена в ході чи після виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.

Прогнозована ситуаційна психологічна безпека (ПСПБ) – це психологічна безпека особового складу, досліджена перед виконанням службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.

Для уніфікації дій та скорочення часу оцінювання рівня людського фактора (людського потенціалу), психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу під час повсякденної життєдіяльності та виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах розроблено комп'ютерну “Програму автоматизованого розрахунку рівнів людського фактора (людського потенціалу), психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу” [53] (далі Програма). Сутністю і змістом комп'ютерної верстки Програми в Excel є бланк узагальнених ситуаційних психологічних загроз, коефіцієнти підвидів інтенсивності дії ситуаційних психологічних загроз, математичний апарат оцінювання рівнів людського фактора (людського потенціалу) військових формувань, базових психологічних втрат, базової психологічної безпеки, ситуаційних психологічних втрат, ситуаційної психологічної безпеки особового складу та інтерпретація отриманих показників.

На рис. 4.2 наведено варіант кінцевого результату застосування Програми.

Програма має два аркуші: перший – “Інструкція” і другий – “Вихідні дані та Висновки”. Назви аркушів вказані у нижньому лівому куті екрана монітора. Для роботи з будь-яким із зазначених аркушів, на назві аркуша роблять один клік.

На першому аркуші “Інструкція” наведено рекомендації посадовим особам щодо використання Програми для проведення необхідних розрахунків.

РЕЗУЛЬТАТИ оцінювання рівнів людського фактора (людського потенціалу), психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу				ПРОГРАМА автоматизованого розрахунку РЛФ (РЛП) РБПВ, РБПБ, РСПВ, РСПБ			
Дата дослідження -->		на		3 грудня 2011 р.			
Підрозділ, частина -->		5 рота військової частини 5456					
Вкажіть							
РМД	МПС	Кількісні показники ситуаційних психологічних загроз (СПЗ)					
		Види негативної дії СПЗ	Підвиди інтенсивності дії СПЗ				
			а) низької	б) середньої	в) підвищеної	г) масованої	
86,0	84,0	1. Незначної	5	2	4	3	
		2. Значної	3	5	4	2	
		3. Великої	2	3	2	3	
		4. Небезпечної	3	2	1	1	
№ пор.	Види дослідження			Показники	Кваліфікація		
1.	Рівень людського фактора (РЛФ) [рівень людського потенціалу (РЛП)]			85,05	Високий		
2.	Рівень базових психологічних втрат (РБПВ)			14,95	Незначний		
3.	Рівень базової психологічної безпеки (РБПБ)			5,69	Задовільний		
4.	Рівень ситуаційних психологічних втрат (РСПВ)			76,19	Небезпечний		
5.	Рівень ситуаційної психологічної безпеки (РСПБ)			2,13	Задовільний		
Висновки							
<ol style="list-style-type: none"> 1. За рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань готовий повністю, може залучатися на головних напрямках дій та у визначальних елементах бойового порядку. 2. Психологічні втрати особового складу під час повсякденної життєдіяльності є незначними; можливі факти свідомого порушення служби окремими військовослужбовцями. 3. Сформований рівень морального духу і морально-психологічного стану забезпечує додання різноманітних психологічних загроз, надійне та ефективне функціонування психіки особового складу під час повсякденної життєдіяльності. 4. Під впливом встановлених ситуаційних психологічних загроз імовірно негативні зміни структурних компонентів психіки військовослужбовців, для попередження і подолання можливих наслідків є доцільним проведення з особовим складом комплексу виховних та соціально-психологічних заходів з наданням окремим особам медичної допомоги. 5. Стан психологічної захищеності забезпечує додання встановлених психологічних загроз, надійне та ефективне функціонування психіки особового складу під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах. 							
Оцінювання проводив							
Посада -->		Начальник відділення виховної роботи військової частини 6602					
підполковник				Г. А. Мех			
Військове звання		Підпис		Ініціали та прізвище			

Рис. 4.2. Варіант кінцевого результату застосування програми автоматизованого розрахунку рівнів людського фактора (людського потенціалу), психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу

На другому аркуші Програми “Вихідні дані та Висновки” заповнюють клітинки (строки) з білою заливкою, а саме: дата проведення дослідження, підрозділ, частина, рівень морального духу (РМД), рівень морально-психологічного стану (РМПС), кількісні показники ситуаційних психологічних загроз (СПЗ) за видами негативної дії та підвидами інтенсивності, посада, військове звання, ініціалі та прізвище особи, яка проводила дослідження.

РМД і РМПС визначають за “Методикою оцінювання морального духу особового складу” та “Методикою оцінювання морально-психологічного стану особового складу”, зміст яких розкрито у другому і третьому розділах цієї праці.

Кількісні показники СПЗ за видами негативної дії (незначна, значна, велика, небезпечна) та підвидами інтенсивності дії (низька, середня, підвищена, масована) визначають експерти (офіцери органів виховної роботи, штабів та командири) з урахуванням дії конкретних стрес-факторів та негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад під час виконання частинами і підрозділами службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.

Після заповнення зазначених клітинок (строк) Програма в автоматизованому режимі виконує необхідні арифметичні дії і отримані результати щодо рівнів людського фактора (людського потенціалу) підрозділу (частини), базових психологічних втрат, базової психологічної безпеки, ситуаційних психологічних втрат, ситуаційної психологічної безпеки та інтерпретацію отриманих показників фіксує на цьому ж аркуші у таблицях.

А. Г. Караяні та І. В. Сиромятников, посилаючись на проведені дослідження стверджують, що попереднє *психологічне напруження у індивіда постійно накопичується* і у якийсь момент призводить до перенапруження. Вони висловлюють думку, що у цьому проявляється, так званий у психології, *ефект кумулятивних причин* [5: 261].

Останнє дає підстави стверджувати, що у разі тривалого виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах (підтримання режиму надзвичайного стану, участь у проведенні антитерористичних операцій, виконання миротворчих місій та ін.) негативні зміни у структурних компонентах психіки військовослужбовців мають тенденцію до накопичення, що може призвести до зниження їх мотиваційно-вольової діяльності, психологічного перенапруження та негативних психологічних станів.

Під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах військовослужбовці і підрозділи можуть діяти у різних елементах бойового порядку (у різних вартах і військових нарядах). Відповідно вони піддаватимуться впливу різних за видами, інтенсивністю і тривалістю дії психологічних загроз. Психологічні втрати у них будуть не однакові. Тому командири, офіцери органів виховної роботи та штабів, з метою попередження негативних наслідків впливу психологічних загроз повинні не тільки прогнозувати можливі психологічні втрати та обраховувати отримані, а й вести облік їх накопичення як окремими військовослужбовцями, так і підрозділами та частинами в цілому.

У разі виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах тривалий час, облік психологічних втрат конкретних військовослужбовців доцільно вести щодо осіб, які виконують специфічні завдання (снайпер, розвідка, застосування спеціальних засобів та ін.). Облік психологічних втрат можна вести у ротах – за відділення, у батальйонах – за взводи, у полках (бригадах) – за роти. Це дасть можливість впливати на кількісні показники отриманих особовим складом підрозділів психологічних втрат через заміну виду службової діяльності (виведення у резерв, на навчання та ін.) і цілеспрямовано зменшувати наслідки негативного впливу різноманітних психологічних загроз на військовослужбовців шляхом організації дозвілля, відпочинку, посилення морально-психологічного забезпечення та ін. У дод. 4.8 і 4.9 наведено варіанти заповнення Таблиці обліку психологічних втрат окремих військовослужбовців та особового складу роти.

Доцільно розробити для командирів, штабів, органів виховної роботи і служб методичні рекомендації та алгоритм дій щодо проведення комплексу організаційних, виховних, соціально-психологічних та лікувальних заходів у разі отримання певного рівня психологічних втрат, що зазнали конкретні військовослужбовці і підрозділи. Такі заходи мають послаблювати вплив психологічних втрат на мотиваційно-вольові якості та емоційний стан військовослужбовців і підвищувати якість виконання ними поставлених службово-бойових завдань у надзвичайних умовах.

Таким чином, зазначені вище науково-теоретичні та практичні засади за своєю сутністю є методикою оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу, структурно-функціональна схема якої наведена на рис. 4.1.

Апробація методики оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу була проведена в ході науково-практичних конференцій у Академії внутрішніх військ МВС України [42; 51] та на сторінках наукового журналу “Честь і закон” [52].

Наведені теоретичні дослідження дають підстави стверджувати, що моральний дух, морально-психологічний стан, психологічні втрати, психологічна безпека особового складу складають систему взаємозв'язаних елементів, які визначають сутність, внутрішню структуру і характеристики людського фактора (людського потенціалу) військових формувань (частин, підрозділів).

Оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки військовослужбовців ґрунтується на показниках їх морального духу, морально-психологічного стану і негативної дії різноманітних (ситуаційних) психологічних загроз під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.

Запропонована методика забезпечує комплексне оцінювання та прогнозування психологічних втрат, психологічної безпеки особового складу під час повсякденної життєдіяльності та виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах, визначення причин їх збільшення (зменшення), проведення обґрунтованих заходів щодо їх поліпшення, врахування отриманих результатів у рішеннях командирів (начальників) щодо застосування частин і підрозділів для виконання службово-бойових завдань, організації навчання та виховання особового складу.

Результати оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу дають можливість цілеспрямовано здійснювати психологічне забезпечення дій військ, ефективно проводити заходи з психологічної підготовки особового складу, інформаційно-психологічної протидії, психологічного супроводження виконання службово-бойових (навчально-бойових) завдань, надання психологічної допомоги військовослужбовцям, які зазнали істотних психологічних втрат, проведення соціально-психологічної реабілітації та реадаптації особового складу.

**Розрахунок рівня базового психологічного захисту
[людського фактора (людського потенціалу)] особового
складу підрозділу (варіант)**

Військова частина – 5456; підрозділ – 11 рота; дата – 10.09.2011 р.

Рівень базового психологічного захисту (РБПЗ) визначається за формулою

$$РБПЗ = \frac{(РРРПЗ \times КВРПЗ) + (РРЧПЗ \times КВЧПЗ)}{n_1},$$

де *РРРПЗ* – рівень реального раціонального психологічного захисту, *РРРПЗ = РМПС*;

КВРПЗ = 1,05 – коефіцієнт ваги раціонального психологічного захисту;

РРЧПЗ – рівень реального чуттєвого психологічного захисту, *РРЧПЗ = РМПС*;

КВЧПЗ = 0,95 – коефіцієнт ваги чуттєвого психологічного захисту;

n₁ – кількість складників базового психологічного захисту, *n₁ = 2*.

За результатами опитування особового складу і проведених розрахунків отримано показники: *РРРПЗ (РМД) = 85,7* бала; *РРЧПЗ (РМПС) = 82,0* бала.

$$РБПЗ(РЛФ) = \frac{(85,7 \times 1,95) + (82,0 \times 0,95)}{2} = 83,94.$$

Залежно від отриманих показників *рівень базового психологічного захисту особового складу (рівень людського фактора частин і підрозділів)* класифікується як “високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”, зокрема:

- “високий”, якщо РБПЗ (РЛФ) [100...67,1];
- “середній”, якщо РБПЗ (РЛФ) [67...50,1];
- “низький”, якщо РБПЗ (РЛФ) [50...33,1];
- “загрозливий”, якщо РБПЗ (РЛФ) [33...0].

Висновки.

1. Рівень базового психологічного захисту особового складу складає 83,94 бала і оцінюється як “високий”.

2. За рівнем морального духу і морально-психологічного стану особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно залучати на головних напрямках дій та у визначальних елементах бойового порядку.

Розрахунок рівня базових психологічних втрат особового складу (варіант)

Військова частина – 5456; підрозділ – 11 рота; дата – 10.09.2011 р.

Рівень базових психологічних втрат (РБПВ) визначається за формулою

$$РБПВ = \frac{(РРПВ \times КВРПВ) + (РЧПВ \times КВЧПВ)}{n_2},$$

де *РРПВ* – рівень раціональних психологічних втрат;

КВРПВ – коефіцієнт ваги раціональних психологічних втрат,
КВРПВ = 1,05;

РЧПВ – рівень чуттєвих психологічних втрат;

КВЧПВ – коефіцієнт ваги чуттєвих психологічних втрат,
КВЧПВ = 0,95.

n_2 – кількість складників базових психологічних втрат, $n_2 = 2$.

1. *Рівень раціональних психологічних втрат (РРПВ)* визначається за формулою

$$РРПВ = РАРПЗ - РРРПЗ,$$

де *РАРПЗ* – рівень абсолютного раціонального психологічного захисту, *РАРПЗ* = 100;

РРРПЗ – рівень реального раціонального психологічного захисту, *РРРПЗ* = РМД.

За результатами опитування особового складу і проведених розрахунків отримано показники: РМД = 85,7 бала.

Отже, $РРПВ = 100 - 85,7 = 14,3$.

2. *Рівень чуттєвих психологічних втрат (РЧПВ)* визначається за формулою

$$РЧПВ = РАЧПЗ - РРЧПЗ,$$

де *РАЧПЗ* = 100 – рівень абсолютного чуттєвого психологічного захисту;

РРЧПЗ – рівень реального чуттєвого психологічного захисту,
РРЧПЗ = РМПС.

За результатами опитування особового складу і проведених розрахунків отримано показники: $PMPC = 82,0$ бала.

$$PЧПВ = 100 - 82,0 = 18,0.$$

$$3. \text{ РБПВ} = \frac{(14,3 \times 1,05) + (18,0 \times 0,95)}{2} = 16,08.$$

Залежно від отриманих показників *рівень базових психологічних втрат особового складу* класифікується як “незначний”, “значний”, “великий”, “небезпечний”, зокрема:

- “незначний”, якщо РБПВ [0...33];
- “значний”, якщо РБПВ [33,1...50];
- “великий”, якщо РБПВ [50,1...67];
- “небезпечний”, якщо РБПВ [$\geq 67,1$].

Висновки.

1. Рівень базових психологічних втрат особового складу складає 16,08 бала і оцінюється як “незначний”.

2. Психологічні втрати особового складу під час повсякденної життєдіяльності є незначними; можливі факти свідомого порушення служби окремими військовослужбовцями.

Розрахунок рівня базової психологічної безпеки особового складу (варіант)

Військова частина – 5456; підрозділ – 11 рота; дата – 10.09.2011 р.

Рівень базової психологічної безпеки (РБПБ) визначається за формулою

$$РБПБ = \frac{РБПЗ}{РБПВ} \cdot$$

За результатами проведеного дослідження отримано показники: РБПЗ = 85,7 бала; РБПВ = 14,3 бала.

$$РБПБ = \frac{85,7}{14,3} = 5,99.$$

Залежно від отриманих результатів рівень базової психологічної безпеки класифікується як “задовільний” чи “незадовільний”, зокрема:

- “задовільний” РБПБ [> 1];
- “незадовільний” РБПБ [≤ 1].

Висновки.

1. Рівень базової психологічної безпеки особового складу складає 5,99 бала і оцінюється як “задовільний”.

2. Сформований рівень морального духу і морально-психологічного стану забезпечує додання різноманітних психологічних загроз, надійне та ефективне функціонування психіки особового складу під час повсякденної життєдіяльності.

Додаток 4.4

БЛАНК

узагальнених ситуаційних психологічних загроз,
що діють на особовий склад _____

(підрозділ, військова частина)

під час виконання службово-бойових завдань _____

(дата)

Види негативної дії СПЗ	Підвиди інтенсивності СПЗ			
	а) низької	б) середньої	в) підвищеної	г) масованої
1. Незначної				
2. Значної				
3. Великої				
4. Небезпечної				

Додаток 4.5

БЛАНК

узагальнених ситуаційних психологічних загроз,
що діють на особовий склад 11-ї роти в/ч 5456

під час виконання службово-бойових завдань 10.09.2011 р. (варіант)

Види негативної дії СПЗ	Підвиди інтенсивності СПЗ			
	а) низької	б) середньої	в) підвищеної	г) масованої
1. Незначної 5	.. 2 4	... 3
2. Значної	... 3 4	.. 2	... 4
3. Великої	... 3	. 1	... 3 4
4. Небезпечної	. 1	.. 2	... 3	. 1

**Розрахунок рівня ситуаційних психологічних втрат
особового складу (варіант)**

Військова частина – 5456; підрозділ – 11 рота; дата – 10.09.2011 р.

Рівень ситуаційних психологічних втрат (РСПВ) визначається за формулою $РСПВ = \frac{ЗКНДуСПЗ \times МПШО}{К}$,

де *ЗКНДуСПЗ* – загальний коефіцієнт негативної дії усіх ситуаційних психологічних загроз;

МПШО = 100 – максимальний показник 100-бальної шкали оцінювання;

K = 25 – емпіричний коефіцієнт (коефіцієнт девальвації).

ЗКНДуСПЗ під час виконання службово-бойових завдань визначається за універсальною формулою

$$\begin{aligned} ЗКНДуСПЗ = & (1a \times n_3 + 1б \times n_4 + 1в \times n_5 + 1г \times n_6) + \\ & + (2a \times n_7 + 2б \times n_8 + 2в \times n_9 + 2г \times n_{10}) + \\ & + (3a \times n_{11} + 3б \times n_{12} + 3в \times n_{13} + 3г \times n_{14}) + \\ & + (4a \times n_{15} + 4б \times n_{16} + 4в \times n_{17} + 4г \times n_{18}), \end{aligned}$$

де *1a* – коефіцієнт СПЗ *незначної дії низької інтенсивності*, *1a* = 0,032;

1б – коефіцієнт СПЗ *незначної дії середньої інтенсивності*, *1б* = 0,095;

1в – коефіцієнт СПЗ *незначної дії підвищеної інтенсивності*, *1в* = 0,158;

1г – коефіцієнт СПЗ *незначної дії масованої інтенсивності*, *1г* = 0,220;

2a – коефіцієнт СПЗ *значної дії низької інтенсивності*, *2a* = 0,282;

2б – коефіцієнт СПЗ *значної дії середньої інтенсивності*, *2б* = 0,346;

2в – коефіцієнт СПЗ *значної дії підвищеної інтенсивності*, *2в* = 0,408;

2г – коефіцієнт СПЗ *значної дії масованої інтенсивності*, *2г* = 0,472;

Продовження дод. 4.6

$3a$ – коефіцієнт СПЗ великої дії низької інтенсивності,
 $3a = 0,532$;

$3б$ – коефіцієнт СПЗ великої дії середньої інтенсивності,
 $3б = 0,596$;

$3в$ – коефіцієнт СПЗ великої дії підвищеної інтенсивності,
 $3в = 0,659$;

$3г$ – коефіцієнт СПЗ великої дії масованої інтенсивності,
 $3г = 0,722$;

$4a$ – коефіцієнт СПЗ небезпечної дії низької інтенсивності,
 $4a = 0,782$;

$4б$ – коефіцієнт СПЗ небезпечної дії середньої інтенсивності,
 $4б = 0,846$;

$4в$ – коефіцієнт СПЗ небезпечної дії підвищеної інтенсивності,
 $4в = 0,908$;

$4г$ – коефіцієнт СПЗ небезпечної дії масованої інтенсивності,
 $4г = 0,971$;

n_3 – кількість СПЗ незначної дії низької інтенсивності;

n_4 – кількість СПЗ незначної дії середньої інтенсивності;

n_5 – кількість СПЗ незначної дії підвищеної інтенсивності;

n_6 – кількість СПЗ незначної дії масованої інтенсивності;

n_7 – кількість СПЗ значної дії низької інтенсивності;

n_8 – кількість СПЗ значної дії середньої інтенсивності;

n_9 – кількість СПЗ значної дії підвищеної інтенсивності;

n_{10} – кількість СПЗ значної дії масованої інтенсивності;

n_{11} – кількість СПЗ великої дії низької інтенсивності;

n_{12} – кількість СПЗ великої дії середньої інтенсивності;

n_{13} – кількість СПЗ великої дії підвищеної інтенсивності;

n_{14} – кількість СПЗ великої дії масованої інтенсивності;

n_{15} – кількість СПЗ небезпечної дії низької інтенсивності;

n_{16} – кількість СПЗ небезпечної дії середньої інтенсивності;

n_{17} – кількість СПЗ небезпечної дії підвищеної інтенсивності;

n_{18} – кількість СПЗ небезпечної дії масованої інтенсивності.

$$\begin{aligned} ЗКНДyСПЗ &= (0,032 \times 5 + 0,095 \times 2 + 0,158 \times 4 + 0,220 \times 3) + \\ &+ (0,282 \times 3 + 0,346 \times 4 + 0,408 \times 2 + 0,472 \times 4) + \\ &+ (0,532 \times 3 + 0,596 \times 1 + 0,659 \times 3 + 0,722 \times 4) + \\ &+ (0,782 \times 1 + 0,846 \times 2 + 0,908 \times 3 + 0,971 \times 1) = 19,80. \end{aligned}$$

$$PCPB = \frac{19,80 \times 100}{25} = 79,2.$$

Залежно від отриманих показників *рівень ситуаційних психологічних втрат особового складу* класифікується як “незначний”, “значний”, “великий”, “небезпечний”, зокрема:

- “незначний”, якщо РБПВ [0...25];
- “значний”, якщо РБПВ [25,1...50];
- “великий”, якщо РБПВ [50,1...75];
- “небезпечний”, якщо РБПВ [$\geq 75,1$].

Висновки.

1. Рівень ситуаційних психологічних втрат особового складу складає 79,2 бала і оцінюється як “небезпечний”.

2. Під впливом встановлених ситуаційних психологічних загроз імовірні негативні зміни структурних компонентів психіки військовослужбовців, для попередження і подолання можливих наслідків є доцільним проведення з особовим складом комплексу виховних та соціально-психологічних заходів з наданням окремим особам медичної допомоги.

Розрахунок рівня ситуаційних психологічної безпеки особового складу (варіант)

Військова частина – 5456; підрозділ – 11 рота; дата – 10.09.2011 р.

Рівень ситуаційної психологічної безпеки (РСПБ) оцінюється за формулою

$$РСПБ = \frac{РБПЗ}{РСПВ} ,$$

де *РБПЗ* – рівень базового психологічного захисту, РБПЗ = РЛФ (РЛП);

РСПВ – рівень ситуаційних психологічних втрат.

За результатами проведеного дослідження отримано показники: *РБПЗ [РЛФ (РЛП)]* = 85,7 бала; *РСПВ* = 79,21 бала.

$$РСПБ = \frac{85,7}{79,2} = 1,08.$$

Залежно від одержаних показників *рівень ситуаційної психологічної безпеки особового складу*, як і рівень базової психологічної безпеки, класифікується як “задовільний” або “незадовільний” зокрема:

- “задовільний” *РБПБ* [> 1];
- “незадовільний” *РБПБ* [≤ 1].

Висновки.

1. Рівень ситуаційної психологічної безпеки особового складу складає 1,08 бала і оцінюється як “задовільний”.

2. Стан психологічної захищеності забезпечує долання встановлених психологічних загроз, надійне та ефективне функціонування психіки особового складу під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.

ТАБЛИЦЯ
обліку психологічних втрат військовослужбовців
(варіант)

В/звання, прізвище, ініціали	<u>Кількість психологічних втрат (за 100-бальною системою оцінювання)</u>							
	Дата психологічних втрат							
Прапорщик Ляпуненко М. М.	<u>33</u> 20.01.11							
Мол. с-нт Берега В. С.	<u>33</u> 20.01.11							
Солдат Кундренко Ф. А.	<u>33</u> 20.01.11	<u>16</u> 21.01.11						
Солдат Файченко С. Т.	<u>33</u> 20.01.11	<u>16</u> 21.01.11	<u>19</u> 22.01.11					
Солдат Корольчук Т. В.	<u>33</u> 20.01.11	<u>16</u> 21.01.11	<u>24</u> 22.01.11					
Солдат Кузьмінчук С. П.	<u>16</u> 20.01.11	<u>24</u> 22.01.11						
Солдат Буднічук Ю. В.	<u>33</u> 20.01.11							
Солдат Конюшенко М. П.	<u>33</u> 20.01.11							
Прапорщик Роскін І. П.	<u>33</u> 20.01.11							
Ст. солдат Смоляков В. В.	<u>33</u> 20.01.11	<u>16</u> 21.01.11	<u>19</u> 22.01.11					
Солдат Туш П. М.	<u>33</u> 20.01.11							
Солдат Петрук М. М.	<u>33</u> 20.01.11	<u>16</u> 21.01.11	<u>19</u> 22.01.11					
Солдат Дячук В. П.	<u>33</u> 20.01.11	<u>24</u> 22.01.11						
Солдат Степчук І. І.	<u>33</u> 20.01.11							
Солдат Муратюк А. М.	<u>33</u> 20.01.11	<u>16</u> 21.01.11						
Солдат Брушнюк С. І.	<u>33</u> 20.01.11							
Солдат Власенко В. С.	<u>33</u> 20.01.11	<u>16</u> 21.01.11	<u>19</u> 22.01.11					

ТАБЛИЦЯ
обліку психологічних втрат особового складу
військової частини 5456 (варіант)
(військова частина, підрозділ)

Підрозділ	<u>Кількість психологічних втрат (за 100-бальною системою оцінювання)</u>							
	Дата психологічних втрат							
1 рота	<u>0,009</u> 20.01.11							
2 рота	<u>0,20</u> 20.01.11	<u>15</u> 21.01.11						
3 рота	<u>19</u> 20.01.11	<u>17</u> 21.01.11	<u>11</u> 22.01.11					
4 рота	<u>0,20</u> 20.01.11							
5 рота	<u>2,20</u> 20.01.11							
6 рота	<u>5,20</u> 20.01.11							
7 рота	<u>9,20</u> 20.01.11	<u>9,20</u> 21.01.11	<u>0,20</u> 22.01.11					
8 рота	<u>16,20</u> 20.01.11	<u>6,20</u> 21.01.11						
9 рота	<u>16,20</u> 20.01.11							
РМТЗ	<u>0,20</u> 20.01.11	<u>0,90</u> 20.01.11						

ВИСНОВКИ

Військові формування України є надійним гарантом незалежності і територіальної цілісності Української держави, захисту конституційних прав і свобод українського народу. Важливішим структурним компонентом їх бойового потенціалу є людський фактор (людський потенціал).

У різноманітних наукових дослідженнях і практичних пошуках докладається чимало зусиль для визначення його сутності, змісту та оцінювання. Більшість авторів таких робіт сходяться на тому, що основним показником якісних характеристик людського фактора (людського потенціалу) частин і підрозділів є морально-психологічний стан особового складу. Проте єдиної думки щодо його сутності, змісту та оцінювання немає.

Відсутні також єдині підходи щодо логічного обсягу і підпорядкованості морально-психологічного стану стосовно інших наукових категорій. Так, деякі науковці стверджують, що морально-психологічний стан є складником морального духу особового складу, інші доводять, що моральний дух є складником морально-психологічного стану, треті дотримуються думки, що морально-психологічний стан і моральний дух особового складу – категорії тотожні, четверті доводять, що морально-психологічний стан і моральний дух особового складу є складниками людського фактора (людського потенціалу) військових формувань. Така невизначеність завдає невиправданої шкоди теорії і практиці управлінської діяльності командирів і начальників, організації виховної роботи, підготовці фахівців військової справи.

Проведене дослідження свідчить про правильність четвертого підходу. Методологічними засадами для визначення морального духу і морально-психологічного стану особового складу, складниками людського фактора (людського потенціалу) військових формувань та їх змісту є філософські положення: про раціональні і чуттєві здібності психіки людини щодо відображення об'єктивної дійсності, раціональний і чуттєвий рівні психіки людини, раціональний і чуттєвий розподіл функцій півкуль головного мозку людини, раціональну, чуттєву та ейдетичну форми свідомості, а також самосвідомість людини, джерела свідомості, суспільну природу свідомості людини, структуру (компоненти) суспільної свідомості та ін.

Наведені методологічні засади дали можливість сформулювати єдині підходи до визначення сутності, змісту та оцінювання людського фактора частин і підрозділів та його складників – морального духу і морально-психологічного стану особового складу.

В основу визначення суттєвих ознак і логічного обсягу *морального духу особового складу* взято положення про раціональний рівень психіки людини і фундаментальні, базові, тривалі якості особового складу, в основі яких є ідейні переконання, політична свідомість, рівень соціальної захищеності й професіоналізму військовослужбовців та рівень адміністративної діяльності командирів і начальників. Слід зазначити, що деякі науковці та практики скептично ставляться навіть до самої ідеї оцінювання морального духу особового складу. Вони заявляють: “Як можна оцінити дух?”. Ґрунтуючись на матеріалах цієї праці, автор стверджує: “Моральний дух особового складу оцінити можна!”. Моральний дух є квінтесенцією відображення у раціональній (мотиваційно-вольовій) сфері свідомості військовослужбовців відповідності суспільного буття їх осуспільненим інтересам. Свідомість є вищою формою психіки людини. Психіка людини є відображенням (образом) реальної дійсності. Сутність запропонованого підходу в оцінюванні образу, відбитка (морального духу) через оцінювання його прототипу, першоджерела (об’єктивної і суб’єктивної дійсності) самими носіями образу (морального духу), тобто особовим складом, у системі координат структури суспільної свідомості, яка є концентрованим вираженням єдності індивідуальної свідомості всіх учасників суспільного буття. Адже ніхто не піддає сумніву висновки вчених про характеристики далеких небесних тіл на основі оцінювання їх світлового відображення (образу), яке йшло до нас десятки і сотні світлових років. У випадку оцінювання морального духу об’єктом дослідження є не образ, а його першоджерело (об’єктивна дійсність), що дає можливість отримувати результати точніші, ніж у прикладі з оцінюванням характеристик небесних тіл.

В основу визначення суттєвих ознак і логічного обсягу *морально-психологічного стану особового складу* взято положення про чуттєвий рівень психіки людини і короткочасні, змінні, ситуативні характеристики військовослужбовців, в основі яких демографічні, особистісні, службові, моральні та природно-кліматичні фактори.

Грунтуючись на тому, що психіка особового складу повсякденно перебуває під впливом як захисної, так і руйнівної дії об'єктивної дійсності, яка формує і компоненти людського фактора, встановлено, що моральний дух і морально-психологічний стан є основою для визначення рівня психологічного захисту, психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу. Це дає можливість комплексно оцінювати готовність і спроможність особового складу до виконання службово-бойових (навчально-бойових) завдань.

Для уніфікації процедури дослідження морального духу, морально-психологічного стану, психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу використовується 100-бальна шкала оцінювання і 4-рівнева градація показників, розроблена інтерпретація всіх показників оцінювання у контексті готовності особового складу до дій і рекомендацій командирам (начальникам) щодо застосування особового складу.

Запропонований підхід і результати дослідження сутності, змісту, оцінювання та прогнозування морального духу, морально-психологічного стану, психологічного захисту, психологічних втрат та психологічної безпеки військовослужбовців переконливо свідчать про їх інтегральну єдність, вони формують *матрицю основних якостей особового складу*, що визначається через категорію *людський фактор (людський потенціал) військових формувань*. Це дає можливість системно формувати готовність особового складу до виконання військового обов'язку і успішно виконувати поставлені службово-бойові (навчально-бойові) завдання частинами і підрозділами.

Результати дослідження рівня людського фактора (людського потенціалу) військових формувань (частин і підрозділів) [54], є вихідним положенням для цілеспрямованої організації виховної роботи під час повсякденної життєдіяльності [55; 56: 39], яка є важливим компонентом бойової готовності [57; 58] і суттєвим чинником військової дисципліни [59], ефективного керівництва морально-психологічним забезпеченням виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах [60: 30; 61: 104].

Список використаних джерел

1. Канке, В. А. Философия. Исторический и системный курс [Текст] : учебник для вузов / В. А. Канке. – Изд. 5-е, перераб. и доп. – М. : Логос, 2005. – 376 с.
2. Каширин, В. П. Морально-психологическое состояние личного состава подразделения (части) [Электронный ресурс] / В. П. Каширин // Военная психология: методология, теория, практика : учеб.-метод. пособие / Р. А. Абдурахманов, А. Я. Анцупов, Б. П. Бархаев и др. – М. : Военный университет, 1998. – Режим доступа : <http://www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=2291> (дата обращения 04.07.2010). – Загл. с экрана.
3. Хоменко, Е. А. Логика [Текст] : учеб. пособие / Е. А. Хоменко. – Изд. 2-е. – М. : Воениздат, 1976. – 208 с.
4. Алексеев, П. В. Философия [Текст] : учебник. – 3-е изд. перераб. и доп. / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – М. : ПБОЮЛ Грачев С.М., 2001. – 608 с.
5. Караяни, А. Г. Прикладная военная психология [Текст] : учеб. пособие. / А. Г. Караяни, И. В. Сыромятников. – СПб. : Питер, 2006. – 480 с.
6. Алещенко, В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): становлення та сутність [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. І. Алещенко. – К. : НАОУ, 1999. – 56 с.
7. Іллюк, О. О. Якою має бути концепція виховної роботи? [Текст] / О. О. Іллюк // Народна армія. – 27 груд. 1997 р. – С. 3.
8. Говоруха, В. В. Морально-психологічне забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України [Текст] : навч. посіб. / В. В. Говоруха, О. О. Іллюк. – Х. : Військ. ін-т ВВ МВС України, 2002. – 280 с.
9. Філософія [Текст] : підручник / за заг. ред. М. І. Горлача, Є. М. Мануйлова. – Х. : ТОВ Модель світу, 2001. – 664 с.
10. Семенова, Н. П. Функциональные особенности деятельности полушарий головного мозга и проблемы развития личности [Электронный ресурс] / Н. П. Семенова. – Режим доступа : <http://journal.sakhgu.ru/archive/2004-01-0.doc> (дата обращения 31.01.2011). – Загл. с экрана.
11. Спиркин, А. Г. Философия [Текст] / А. Г. Спиркин : учебник. – 2-е изд. – М. : Гардарики, 2002. – 736 с.

12. Ожегов, С. И. Словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов. – Изд. 8-е. – М. : Сов. энцикл., 1970. – 900 с.
13. Філософія [Текст] : навч. посіб. / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. – 5-те вид., випр. і доп. – К. : Вікар, 2005. – 455 с.
14. Винославська, О. В. Психологія [Електронний ресурс] : навч. посіб. / О. В. Винославська. – К. : ІНК ОС, 2005. – Режим доступу : http://ebk.net.ua/ook/psychology/vinoslavska_psihologiya/part3/3201.htm (дата звернення 05.01.2011). – Назва з екрана.
15. Причепій, Є. М. Філософія [Текст] : підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К. : Академвидав, 2007. – 592 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
17. Криворучко, П. П. Морально-психологічний стан військового підрозділу: оцінка та прогнозування [Текст] : навч. посіб. / П. П. Криворучко, О. Ф. Хміляр, Р. А. Шпак, С. В. Василенко. – К. : Молода нація, 2005. – 63 с.
18. Іллюк, О. О. Методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів внутрішніх військ [Текст] : навч. посіб. / О. О. Іллюк. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2011. – 92 с.
19. Философия [Текст] : учеб. пособие / под ред. Т. И. Кохановского. – 7-е изд. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 576 с.
20. Філософія [Електронний ресурс] : навч. посіб. / В. А. Буслинський, П. І. Скрипка, В. Ю. Алексеєв, Л. М. Кусок. – Режим доступу : <http://ellib.org.ua/books/philosofy/fil1/index.html> (дата звернення 15.03.2011). – Назва з екрана.
21. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EА%2F96-%E2%F0> (дата звернення 11.04.2011). – Назва з екрана.
22. Основи проведення військово-соціологічних і соціально-психологічних досліджень у внутрішніх військах МВС України [Текст] : навч. посіб. / І. І. Приходько, І. В. Воробйова, В. С. Молдавчук та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2010. – 58 с.

23. Ілляк, О. О. Методологічні засади визначення сутності, змісту та оцінювання людського фактора частин і підрозділів [Текст] / О. О. Ілляк // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : зб. тез доп. III наук.-практ. конф. Акад. ВВ МВС України, 30 берез. 2011 р. м. Харків. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2009. – С. 23–26.

24. Варій, М. Й. Морально-психологічний стан військ, його оцінка та підтримка на високому рівні [Текст] : монографія / М. Й. Варій. – Л. : ВВП ДУ “ЛП”, 1996. – 311 с.

25. Зельницький, В. А. Структура морально-психологічного стану військового підрозділу [Текст] / В. А. Зельницький // Збірник наукових праць КВГІ. – 1997. – Вип. 1(6). – С. 27–32.

26. Зельницький, В. А. Прогнозування морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів [Текст] / В. А. Зельницький // Збірник наукових праць КВГІ. – 1998. – Вип. 3 (9). – С. 34–38.

27. Московчук, Ю. А. Методика оцінки морально-психологічного стану частин і підрозділів Збройних сил України [Текст] / Ю. А. Московчук. – Вінниця : ВПСУ, 1997. – 23 с.

28. Ягупов, В. В. Морально-психологічне забезпечення [Текст] : курс лекцій / В. В. Ягупов. – К. : Вид-во Київськ. ун-та, 2002. – 447 с.

29. Молдавчук, В. С. Організація виховної роботи з особовим складом внутрішніх військ МВС України [Текст] : практич. посіб. / В. С. Молдавчук. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2010. – 441 с.

30. Трусів, Є. В. Педагогічні погляди Григорія Ващенко про національний ідеал виховання та проблеми його формування у військовослужбовців [Електронний ресурс] / Є. В. Трусів, О. В. Бойко. – Режим доступу : http://vashchenko.lviv.ua/textes/a_artik.html (дата звернення 04.02.2010). – Назва з екрана.

31. Порицкий, Л. Первая мировая война: проблемы и военное искусство [Электронный ресурс] / Л. Порицкий. – Режим доступа : <http://www.zn.ua/3000/3150/64686/> (дата обращения 06.06.2010). – Загл. с екрана.

32. Макаревич, О. Особливості психологічної підготовки армій країн НАТО [Електронний ресурс] / О. Макаревич. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=35&c=636> (дата звернення 06.07.2011). – Назва з екрана.

33. Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1980. – 444 с.

34. Ілляк, О. О. Методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів [Текст] / О. О. Ілляк // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : зб. тез доп. наук.-практ. конф. Акад. ВВ МВС України, 17–18 берез. 2010 р. м. Харків. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2010. – С. 48, 49.

35. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2011-12> (дата звернення 04.06.2010). – Назва з екрана.

36. Концепція виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 04.09.1998 р. № 981/98. – Режим доступу : <http://uazakon.com/document/spart67/inx67738.htm> (дата звернення 11.04.2011). – Назва з екрана.

37. Ілляк, О. О. Програма автоматизованого розрахунку рівня морального духу особового складу [Електронний ресурс] / О. О. Ілляк. – Режим доступу : http://vnv.16mb.com/index.php?option=com_content&view=article&id=14:2011-1-29-18-47-07&catid=29:2010-03-31-17-44-12&Itemid=37 (дата звернення 12.12.2011). – Назва з екрана.

38. Ілляк, О. О. Програма автоматизованого розрахунку рівня морального духу студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу [Електронний ресурс] / О. О. Ілляк. – Режим доступу : http://vnv.16mb.com/index.php?option=com_content&view=article&id=10:2011-01-29-17-42-51&catid=29:2010-03-31-17-44-12&Itemid=37 (дата звернення 10.12.2011). – Назва з екрана.

39. Ілляк, О. О. Розробка методики визначення рівня морального духу особового складу внутрішніх військ та інших силових структур України [Текст] / О. О. Ілляк // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : зб. тез доп. наук.-практ. конф. Акад. ВВ МВС України, 9–10 квіт. 2009 р. м. Харків. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2009. – С. 32–34.

40. Ілляк, О. О. Комплексний підхід до визначення сутності, змісту та оцінювання морального духу особового складу [Текст] / О. О. Ілляк // Честь і закон. – 2009. – № 4. – С. 75–83.

41. Іллюк, О. О. Методика оцінювання морального духу особового складу частин і підрозділів внутрішніх військ [Текст] : навч. посіб. / О. О. Іллюк. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2011. – 116 с.

42. Іллюк, О. О. Комплексний підхід до розроблення методики оцінювання психологічної безпеки особового складу [Текст] / О. О. Іллюк // Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18 листоп. 2009 р., м. Харків. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2009. – С. 57–64.

43. Краткий психологический словарь [Электронный ресурс] / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999. – 512 с. – Режим доступа : <http://psi911.boom.ru/terms.htm> (дата обращения 06.07.2011). – Загл. с экрана.

44. Іллюк, О. О. Програма автоматизованого розрахунку рівня морально-психологічного стану особового складу [Електронний ресурс] / О. О. Іллюк. – Режим доступу : http://vnv.16mb.com/index.php?option=com_content&view=article&id=11:2011-01-29-18-38-46&catid=29:2010-03-31-17-44-12&Itemid=37 (дата звернення 12.12.2011). – Назва з екрана.

45. Іллюк, О. О. Програма автоматизованого розрахунку рівня морально-психологічного стану студентів, які навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу [Електронний ресурс] / О. О. Іллюк. – Режим доступу : http://vnv.16mb.com/index.php?option=com_content&view=article&id=112:2011-01-29-18-42-20&catid=29:2010-03-31-17-44-12&Itemid=37 (дата звернення 12.12.2011). – Назва з екрана.

46. Іллюк, О. О. Системний підхід до визначення сутності, змісту та оцінювання морально-психологічного стану особового складу [Текст] / О. О. Іллюк // Честь і закон. – 2010. – № 2. – С. 62–74.

47. Ягупов, В. В. Методика прогнозування й розрахунку психогенних втрат серед особового складу [Текст] / В. В. Ягупов // Військове виховання: історія, теорія та сучасність : навч. посіб. / за ред. В. В. Ягупова. – К. : Graphic&Design, 2002. – С. 447–455.

48. Блінов, О. А. Прогнозування психологічних втрат [Текст] / О. А. Блінов // Зб. наук. праць Київського військового гуманіт. ін-ту. – 1998. – № 1. – С. 9–15.

49. Приходько, И. И. Влияние гражданского общества на психологическую безопасность личности [Электронный ресурс] / И. И. Приходько. – Режим доступа : [http://rikmosgu.ru/students/informatization /Prikhodko/](http://rikmosgu.ru/students/informatization/Prikhodko/) (дата обращения 11.04.2011). – Загл. с экрана.

50. Баева, И. А. Психологическая защищённость и психологическая безопасность современного человека [Электронный ресурс] / И. А. Баева. – Режим доступа : <http://go.mail.ru/search?q=%EF%F1%E8%F5%EE%EB%EE%E3%E8%F7%E5%F1%EA%E0%FF%20%E1%E5%E7%EE%EF%E0%F1%ED%EE%F1%F2> (дата обращения 01.01.2011). – Загл. с экрана.

51. Іллюк, О. О. Методика оцінювання психологічних втрат та психологічної безпеки військовослужбовців на основі їх морального духу та морально-психологічного стану [Текст] / О. О. Іллюк // Проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17 листоп. 2010 р., м. Харків. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2010. – С. 155–160.

52. Іллюк, О. О. Методика оцінювання психологічних втрат та психологічної безпеки військовослужбовців на основі їх морального духу та морально-психологічного стану [Текст] / О. О. Іллюк // Честь і закон. – 2010. – № 4. – С. 82–93.

53. Іллюк, О. О. Програма автоматизованого розрахунку рівнів людського фактора (людського потенціалу), психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу [Електронний ресурс] / О. О. Іллюк. – Режим доступу : http://vnv.16mb.com/index.php?option=com_content&view=article&id=113:2011-01-29-18-43-47&catid=29:2010-03-31-17-44-12&Itemid=37 (дата звернення 06.12.2011). – Назва з екрана.

54. Іллюк, О. О. Сутність, зміст та оцінювання людського фактору військових формувань [Текст] / О. О. Іллюк // Честь і закон. – 2011. – № 4. – С. 90–96.

55. Теорія і практика виховної роботи у внутрішніх військах МВС України [Текст] : підручник / О. О. Іллюк, Ю. П. Бабков, В. Є. Глуховський та ін.; за ред. С. Т. Полторака. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2008. – 650 с.

56. Ілляк, О. О. Концептуальні основи виховної роботи у військових формуваннях України [Текст] / О. О. Ілляк // Честь і закон. – 2002. – № 2. – С. 31–39.

57. Ілляк, О. О. Виховна робота – важливий компонент бойової готовності військ [Текст] / О. О. Ілляк // Народна армія. – 1997. – 16 верес.

58. Ілляк, О. О. Виховна робота – важливий компонент бойової готовності військ [Текст] / О. О. Ілляк // Народна армія. – 1997. – 17 верес.

59. Говоруха, В. В. Морально-психологічне забезпечення військової дисципліни та профілактика правопорушень у внутрішніх військах МВС України [Текст] : навч. посіб. / В. В. Говоруха, О. О. Ілляк. – Х. : Військовий ін-т ВВ МВС України, 2002. – 226 с.

60. Ілляк, О. О. Щодо необхідності розробки положення про морально-психологічне забезпечення службово-бойової діяльності військ [Текст] / О. О. Ілляк // Честь і закон. – 2002. – № 3. – С. 27–38.

61. Ілляк, О. О. Теоретико-методологічні основи виховної роботи у внутрішніх військах МВС України [Текст] : навч. посіб. / О. О. Ілляк, П. П. Круть. – Х. : Військовий ін-т ВВ МВС України, 2003. – 164 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРА (ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ) ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ ТА ЙОГО СКЛАДНИКІВ – МОРАЛЬНОГО ДУХУ І МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ	5
1.1. Науково-теоретичний аналіз існуючих підходів щодо змісту людського фактора військових формувань.....	5
1.2. Методологічні проблеми визначення сутності людського фактора (людського потенціалу) військових формувань.....	10
1.3. Теоретичні аспекти змісту та оцінювання людського фактора (людського потенціалу) військових формувань.....	21
Розділ 2. МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ МОРАЛЬНОГО ДУХУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ	38
2.1. Сутність та зміст морального духу особового складу.....	38
2.2. Критерії та математичний апарат оцінювання морального духу особового складу.....	46
2.3. Практика роботи посадових осіб щодо оцінювання морального духу особового складу.....	58
Додатки.....	64
Розділ 3. МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ	125
3.1. Сутність та зміст морально-психологічного стану особового складу.....	125
3.2. Критерії та математичний апарат оцінювання морально-психологічного стану особового складу.....	139
3.3. Практика роботи посадових осіб щодо оцінювання морально-психологічного стану особового складу	150
Додатки.....	156
Розділ 4. МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВТРАТ І ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ	191

4.1. Аналіз науково-теоретичних досліджень та існуючих підходів до визначення сутності і оцінювання психогенних втрат та психологічної безпеки особового складу	191
4.2. Оцінювання психологічних втрат та психологічної безпеки особового складу під час повсякденної життєдіяльності.....	201
4.3. Оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу під час виконання службово-бойових завдань у надзвичайних (екстремальних) умовах.....	213
Додатки.....	228
ВИСНОВКИ.....	240
Список використаних джерел.....	243

Наукове видання

Ілюк
Олександр Олександрович

**ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР
ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ:
ЗМІСТ, ОЦІНЮВАННЯ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ**

Монографія

Відповідальний за випуск *О. О. Ілюк*

Редактор *Ф. М. Сирнєв*

Коректор *Г. М. Підлозна*

Комп'ютерна верстка: *М. В. Ілюк,*

С. О. Белінський, А. О. Теплова

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 14,65. Тираж 300 прим. Зам. № 33.

Видавець і виготовлювач Академія внутрішніх військ МВС України.

Пл. Повстання 3, м. Харків, 61001.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2799 від 22.03.2007 р.